

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOS-YL-2010-0004**

YENİ SAĞ VE SİYASAL İSLAM: AKP ÖRNEĞİ

**HAZIRLAYAN
Uğur Pelin OĞUŞ**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Kayhan DELİBAŞ**

AYDIN-2010

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
SOS-YL-2010-0004**

**YENİ SAĞ VE SİYASAL İSLAM:
AKP ÖRNEĞİ**

**HAZIRLAYAN
Uğur Pelin OĞUŞ**

**TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Kayhan DELİBAŞ**

AYDIN-2010

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Uğur Pelin Oğuş tarafından hazırlanan “*Yeni Sağ ve Siyasal İslam: AKP Örneği*” başlıklı tezi ... tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı ve Soyadı :

Kurumu :

İmzası:

(Başkan).....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu ... (Tezin Türü) tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun .....sayılı kararıyla .....(Tarih) tarihinde onaylanmıştır.

Unvanı, Adı Soyadı
Enstitü Müdürü

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı : Uğur Pelin Oğuş

İmza :

ADI-SOYADI: UĞUR PELİN OĞUŞ
BAŞLIK: YENİ SAĞ VE SİYASAL İSLAM-AKP ÖRNEĞİ

ÖZET

Yirminci yüz yılın son çeyreği dünyada yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bu döneme damgasını vuran olaylar, Sovyetler Birliğinin çöküşü, Soğuk Savaşın sona ermesi, Berlin Duvarının yıkılması, neo-liberalizmin iktidarının dünya çapında yayılması olduğu kadar dünyanın bütün dinlerinde ortaya çıkan bir yeniden siyasallaşma olgusu da olmuştur. 1973'te yaşanan petrol krizi ve buna bağlı olarak derinleşen ekonomik kriz Keynesyen ekonomi politikaların sorgulanmasını da gündeme getirmiştir. Krizden çıkış arayışlarında liberal politikalara yeniden dönmek önemli bir alternatif olarak ön plana çıkmıştı. Ekonomik alandaki liberalizm toplumsal anlamda bir çeşit muhafazakârlıkla birleşmiş ve ortaya bir 'Muhafazakâr devrim' çıkmıştı. Bu gelişmeler yeni sağ ve neo-liberal ekonomik politikalar olarak formülleştirilmiştir. Türkiye'de yeni sağın ve Muhafazakârlığın temsilciliğini bir dönem ANAP yapmıştır. En son temsilcisi olan AKP'dir ve bu öğeleri programına taşıyarak 2001'deki siyasal ve iktisadi krizin de etkisiyle büyük bir atılım gerçekleştirmiştir.

1970 sonrası siyasal İslam'ın siyasetteki rolü artmış ve bu durum Ortadoğu'yu etkilediği gibi Türkiye'deki İslami kesimi de cesaretlendirmiştir. 1980'lerle kendini belirgin bir biçimde gösteren İslamcılık, 1990'lı yılların ortalarından itibaren seçimlerde önemli gelişme kaydetmiştir. Siyasal İslam'ın Türkiye siyasetindeki etkisi 28 Şubat süreciyle kesintiye uğramış olsa da, 3 Kasım (2002) ve beş yıl sonra yapılan 22 Temmuz (2007) seçimlerinde AKP'nin elde etmiş olduğu oy oranı bu süreci yepyeni boyutlara taşımıştır.

Son on yılda ülkemiz siyasetine damgasını vuran AKP, bir yandan 'muhafazakâr demokrat' kimliği diğer yandan uygulamış olduğu yeni sağ politikalarla iki seçimde de oylarını artırmıştır. Bu sonuçlar medyada, akademide ve çeşitli kesimlerce yıllarca tartışılmış ancak özellikle iktidar yıllarında yurttaşın AKP hükümetini nasıl algılandığı ve ana ekonomik politikalarını nasıl değerlendirdiği konusundaki ampirik araştırmalar yok denecek kadar sınırlı kalmıştır. Bu çalışmada AKP'nin 10 yıla yaklaşan hükümet yıllarına uygulamış oldukları ekonomik, siyasal, din ve laiklik gibi temel politikaların seçmenler tarafından nasıl algılanıp yorumlandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER:

YENİ SAĞ, NEO-LİBERALİZM, YENİ MUHAFAZAKARLIK, DİN VE SİYASET, SİYASAL İSLAM, İSLAMCILIK, FUNDAMENTALİZM, AKP.

ABSTRACT

The last quarter of the twentieth century was the beginning of a new era in the world. This period marked by the events, the collapse of the Soviet Union, the end of the Cold War, the collapse of the Berlin Wall, the worldwide spread of neo-liberalism, as well as all the emerge of religious revivalism across the world. The oil crisis of 1973, and consequently, the deepening economic crisis in Keynesian economic policy has brought into question. The neo-liberal policies had come to the fore as an important alternative in the process of searching for an alternative or for this economic crisis. Out of the merge of conservatism in the field of economy with a kind of conservatism in social sense had come a 'conservative revolution'. These developments were formulized as the new right and neo-liberal economic policies. The new right and the conservatism were represented by Motherland Party until the crisis and after the economic crisis of 2001 the newly found AKP adopted these policies which were enormously influential on its electoral gains.

After 1970, the role of political Islam in Turkish politics increased and the situation encouraged Muslim sector in the Middle East as well as in Turkey. In the 1980s Islamism became visible, but after the middle of 1990s it has achieved an important electoral success. Although influence of political Islam in politics were interrupted by the process of 28th February, its achieved a new heights in the elections in Nov. 3, (2002) and five years later in the July (2007) elections.

In the last two elections, the AKP did increase its electoral support with, on the one hand, its 'conservative democrat' identity and on the other hand with its new right policies.

This results have been discussed in the media, academia, and in various circles for many years, but the citizens' perceptions of the AKP government's main economic policies has been neglected until now.

In this study, we have examined the AKP government's economic, political, religious and secular policies as well as how they were perceived and interpreted by the citizens during its nearly ten years in office.

KEYWORDS:

NEO-LIBERALISM, POLITICAL ISLAM, RELIGION AND POLITICS, ISLAMISM,
FUNDAMENTALISM, AKP.

ÖNSÖZ

Adalet ve Kalkınma Partisi, 3 Kasım 2002 (%34) ve 22 Temmuz 2007 (%47) seçimleriyle Türkiye siyasetinde sekiz yıldır tek parti hükümeti olan ve iki dönem iktidar kalarak büyük bir oy desteğine ulaşmıştır. AKP'nin tek başına iktidar olması bir tesadüf ya da beklenmedik bir durum olmamıştır. Bu gelişme 28 Şubat süreci, Refah Partisi'nin kapatılması, Milli Görüş gelenekçilerinin yeni bir parti kurma aşamasında yaşanan gerilimler dikkatleri AKP ve kurucu kadrosu üzerine toplamıştır. Ancak AKP'nin seçimlerdeki oy başarısının ardında sadece yaşanan bu süreçlerin değil, AKP'nin politik duruşunun da önemli bir etkisi olmuştur.

AKP'nin kurucu kadrosunun Milli Görüş geleneğinden geliyor olması, onun siyasal İslam'a ilişkin tutumu partinin kuruluşundan bu yana pek çok kesim tarafından tartışılmıştır. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarından beri her zaman kendine bir gündem yaratmayı başaran 'laiklik' tartışmaları AKP iktidarı döneminde de devam etmiştir. AKP'nin kurucu kadrosu Milli Görüş ve İslamcılık ile arasına mesafe koymaya çalışmış ve yeni bir oluşumun kurulduğunu ısrarla ifade etmeye çalışmışlardır. Ancak AKP'nin kendisini muhafazakar-demokrat olarak isimlendiriyor olması onun İslamcılık ile arasına mesafe koyduğunun göstergesi olamayacağı gibi İslamcı bir siyaseti izlediğini de göstermemektedir. Muhtemelen bu tür bir tartışma ve tanımlanamaya ilişkin çabalar bir süre devam edecek görünmektedir.

Türkiye, dünya içinde tek başına bir ülke değildir. Dünya siyasetindeki değişimlerden etkilenmektedir. Soğuk savaşın bitiminin ardından neredeyse tüm dünyada sağın yükselişe geçtiği görülmüş ve Türkiye'de bu gelişimlerden etkilenmiştir. Turgut Özal dönemi ile başlayan yeni sağ ve liberal siyaset AKP ile daha yaygın hale gelmiştir. AKP'nin özellikle ekonomik politikaları incelendiğinde bu açıkça görülmektedir. AKP'nin Özal döneminin bir devamı olduğunu söylenebilir. Ancak AKP yeni sağ olgusunu içinden geldiği gelenek ile birleştirerek yeniden tanımlamıştır. Bu anlamda oldukça önemli bir noktada durmaktadır.

Bu çalışmanın amacı 3 Kasım 2002 (%34) ve 22 Temmuz 2007 (%47) seçimlerinde almış olduğu yüksek oy oranıyla tek başına iktidara gelen AKP'nin siyasal İslam ve yeni sağ olgularını ne derece yansıttığının tespit edilmesidir.

Bu çalışma boyunca bana büyük katkısı olan, en yoğun olduğu dönemlerde bile bana zaman ayıran, benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen ve yönlendirici önerileri ve uyarıları ile sadece bu çalışma boyunca değil tüm akademik kariyerim boyunca bana yol gösteren danışmanım **Doç. Dr. Kayhan Delibaş**'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Özellikle saha çalışması boyunca bana yardımcı olan **Hülya Karakaş**'a ve anket çalışmasına zaman ayıran ve fikirlerini benimle paylaşan katılımcılara teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışma boyunca desteklerini, değerli fikir ve düşüncelerini benden hiçbir zaman esirgemeyen ailemin her üyesine yanımda olduklarını hissettiğim ve tüm hayatım boyunca yanımda olacaklarını bildiğim için teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Son olarak bu zorlu süreçte beraber girdiğim ve en zor adımları onun bana verdiği destek ve telkinlerle atlattığım, desteğini bir gün bile eksiltmeden bana sunan, her zaman hoşgörüsüyle yanımda hissettiğim, bana yapabileceğim inancını aşılayan, benim bile unutmaya başladığım anlarda bana amacımı yeniden ve yeniden hatırlatan, hiçbir zaman vazgeçmeyen, yorulmayan, sıkılmayan, tüm hayatını benim çalışmalarım göre düzenleyerek bu çalışmayı en az benim kadar önemseyen kişi annem **Ruçan Demirci**'ye minnettarım. Yanımda olduğu ve sabrını hiç yitirmediği için sonsuz teşekkürlerimi sunuyor ve bu çalışmayı ona ithaf ediyorum.

Uğur Pelin Oğuş

Kasım, 2010

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
EKLER LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN BİLGİLER

1.1. Çalışmanın Önemi.....	5
1.1. Çalışmanın Amacı.....	5
1.3. Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları.....	6
1.4. Çalışmanın Yöntemi/Metodoloji.....	6

İKİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Siyasal İslam	10
2.1.1. İran İslam Devrimi.....	18
2.1.1.1. 1906 Meşrutiyetin İlanı.....	18
2.1.1.2. 1921 Darbesi	20
2.1.1.3. 1941 II. Dünya Savaşı.....	21
2.1.1.4. 1953 Musaddık Darbesi (Ajax Operasyonu)	22
2.1.1.5. 1979 İslam Devrimi	24
2.1.2. Mısır’da Siyasal İslam ve Müslüman Kardeşler.....	29
2.1.3. Türkiye’de İslamcılığın Seyri.....	36
2.1.3.1. Osmanlı Dönemi Fikir Akımları.....	36
2.1.3.1.1. Osmanlıcılık (İttihad-i Anasır).....	37
2.1.3.1.2. İslamcılık (İttihad-ı İslam, Pan-İslamizm).....	39
2.1.3.2. Cumhuriyet Dönemi ve Siyasal İslam	42
2.1.3.2.1. Halifeliğin Kaldırılması	44

2.1.3.2.2. Şeyh Sait İsyanı.....	45
2.1.3.3. Demokrat Parti ve Çok Partili Sisteme Geçiş	46
2.1.3.4. 1960 Sonrası İslamcılık.....	50
2.1.3.5. 1980 Sonrası Türkiye’de İslamcı Hareketler	55
2.1.3.6. 28 Şubat ve RP İçinde Başlayan Siyasi Kriz	61
2.2. Yeni Sağ	65
2.2.1. Yeni Sağ Düşüncesini Oluşturan Tarihsel Arka Plan	65
2.2.1.1. Refah Devleti Ve Getirdiği Çelişkiler.....	66
2.2.2. ‘Yeni Sağ’ın Kavramsal Yolculuğu	70
2.2.3. Yeni Sağın Unsurları: Neo-Liberalizm Ve Yeni-Muhafazakarlık	75
2.2.3.1. Neo-liberalizm.....	75
2.2.3.1.1. Özelleştirme	77
2.2.3.2. Yeni Muhafazakarlık.....	78
2.2.4. Yeni Sağın İlkeleri	80
2.2.5. Türkiye’de Yeni Sağ	81
2.2.5.1. 1980 Sonrası Türkiye’de Yeni Sağ ve Özal Dönemi	82
2.2.5.2. 12 Eylül Askeri Darbesi ve Anavatan Partisi’nin Kuruluş Süreci	83
2.2.5.3. Özal Dönemi ve Yeni Sağ.....	85
2.3. Adalet ve Kalkınma Partisi	89
2.3.1. Kuruluşu.....	90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLARI

3.1.Niceliksel Bulgular.....	103

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

4.1. Sonuç ve Değerlendirme	131

KAYNAKÇA	135

EKLER.....	142

Tablolar Listesi

Tablo 1 Oturulan semt ve mahalle ismi.....	103
Tablo 2 Cinsiyet Dağılımı	104
Tablo 3 Yaş Dağılımı	104
Tablo 4 Medeni durum	105
Tablo 5 Eğitim durumu	105
Tablo 6 Cinsiyet ve en son bitirilen okul karşılaştırılması	106
Tablo 7 Çalışma durumu	106
Tablo 8 Cinsiyet ve çalışma durumu karşılaştırılması	107
Tablo 9 Mesleklerin Dağılımı	107
Tablo 10 Haneye giren toplam gelir.....	108
Tablo 11 Yıllara göre yoksulluk oranı.....	108
Tablo 12 Sosyo-ekonomik gelir grubu	109
Tablo 13 Önceki seçimlerde hangi partiye oy verildiği	109
Tablo 14 Önceki seçimlerde oy verilen parti ve meslek karşılaştırılması.....	110
Tablo 15 Önceki seçimlerde oy verilen parti ve haneye giren gelir karşılaştırılması ..	111
Tablo 16 Bir sonraki seçimde yine aynı partiye oy verilip verilmeyeceği.....	111
Tablo 17 Türkiye'nin en önemli sorunu algısı.....	112
Tablo 18 Cinsiyet ve Türkiye'nin en önemli sorununu algılama karşılaştırılması	112
Tablo 19 Siyasi olarak AKP'nin nasıl tanımlandığı	113
Tablo 20 Siyasi olarak AKP'nin nasıl tanımlandığı ve seçimlerde hangi partiye oy verildiği karşılaştırılması.....	114
Tablo 21 Genel olarak özelleştirmelerin yapılış biçimi hakkında ne düşünüldüğü	114
Tablo 22 Genel olarak özelleştirmelerin yapılış biçimi hakkında ne düşünüldüğü ve hangi partiye oy verildiği karşılaştırılması.....	115
Tablo 23 Devlet işletmelerinin özelleştirilmesi hakkında ne düşünüldüğü.....	116
Tablo 24 Hükümetin özelleştirme politikalarının nasıl değerlendirildiği	116
Tablo 25 Önceki seçimlerde oy verilen parti ve hükümetin özelleştirme politikalarının nasıl bulunduğu karşılaştırılması	117
Tablo 26 Özelleştirmeleri amacına ulaşıp ulaşılmadığı hakkında ne düşünüldüğü	117

Tablo 27 Kamu personeli alımlarında kişilere yeterince fırsat eşitliği tanınıp tanınmadığı hakkındaki değerlendirme.....	118
Tablo 28 (Hayır, cevabı verilmişse) bu düşüncenin nedeni	118
Tablo 29 Sizce 1980 öncesi dönemde olduğu gibi 'Devlet' ekonomik alanda etkin bir rol oynamalı mı?	119
Tablo 30 Önceki seçimlerde oy verilen parti ve devletin ekonomik alanda etkin bir rol oynamalı mı düşüncesinin karşılaştırılması	120
Tablo 31 Hükümetin geçmiş sekiz yıllık ekonomik uygulamalarından hangi grupların daha fazla yararlandığını düşünüyorsunuz?	120
Tablo 32 Hükümetinin sendikal faaliyetlere karşı tutumunun değerlendirilmesi	121
Tablo 33 Devlet yönetiminde şeffaflığın uygulandığının düşünülüp düşünülmediği ..	122
Tablo 34 Önceki seçimlerde oy verilen parti ve devlet yönetiminde yeterince şeffaflığın uygulandığının düşünülüp düşünülmediği karşılaştırılması.....	122
Tablo 35 AKP hükümetleri dönemi boyunca etkili bir kamusal denetimin gerçekleştiğini düşünülüp düşünülmediği.....	123
Tablo 36 Devlet ihalelerinde yeterince şeffaf davranıldığını düşünülüp düşünülmediği	123
Tablo 37 Hükümetin uyguladığı vergi politikalarının nasıl değerlendirildiği.....	124
Tablo 38 Kömür, gıda vb. hükümet yardımlarının nasıl değerlendirildiği.....	124
Tablo 39 Yapılan yardımların sosyal devlet uygulamaları olarak devletin zorunlu bir görevi haline getirilip getirilmemesi konusunun değerlendirilmesi.....	125
Tablo 40 AKP hakkında genel değerlendirme	126
Tablo 41 Artan işsizliğin sebebinin değerlendirilmesi.....	127
Tablo 42 Başbakanın 'üç çocuk ve daha fazlasına sahip olan kişilere hükümetin yardım edeceğine ilişkin açıklamalarını nasıl değerlendirildiği.....	128
Tablo 43 Hükümetinin 'Türban Sorunu'na bakışının değerlendirilmesi.....	128
Tablo 44 Önceki seçimlerde oy verilen parti ve hükümetinin 'Türban Sorunu'na bakışının değerlendirilmesi karşılaştırılması.....	129
Tablo 45 Üniversiteye girişte katsayı uygulamasının kaldırılması yönündeki düzenlemeler hakkındaki değerlendirme	129
Tablo 46 Hükümetin laiklik ilkesine bakışının değerlendirilmesi	130

Şekiller Listesi

Şekil 1 Milliyet Gazetesi AP'nin İktidara Gelişi	51
Şekil 2 Cumhuriyet Gazetesi MNP'nin Kuruluşu	52

Ekler Listesi

Ek 1 Araştırmada Kullanılan Anket Formu.....	142
Ek 2 Karşılaştırma Tabloları.....	147

Kısaltmalar Listesi

- AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi
SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ABD: Amerika Birleşik Devletleri
CHP: Cumhuriyet Halk Partisi
BM: Birleşmiş Milletler
DP: Demokrat Parti
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
AP: Adalet Partisi
MNP: Milli Nizam Partisi
MTTB: Milli Türk Talebe Birliği
MSP: Milli Selamet Partisi
ANAP: Anavatan Partisi
RP: Refah Partisi
IDP: Islahatçı Demokrasi Partisi
MÇP: Milliyetçi Çalışma Partisi
DYP: Doğru Yol Partisi
FP: Fazilet Partisi
NATO: North Atlantic Treaty Organization
TUSİAD: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
KİT: Kamu İktisadi Teşekkülleri

GİRİŞ

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 genel seçimleriyle başlayan iktidar süreci ülkemizde ikinci bir 1980 sonrası dönemine benzer bir tabloyu ortaya koymuştur. AKP hem sekiz yıllık iktidar süreciyle hem de siyasi duruşu, siyasal ve ekonomik anlayışın belirlenmesi açısından onu sosyal bilimlerin önemli bir analiz malzemesi haline getirmiştir.

AKP, sadece içinden gelmiş olduğu siyasal İslam geleneği içinde değerlendirmek onu bir bütün olarak değerlendirmenin eksikliğini ortaya koymaktadır. AKP, kendisinden önceki siyasal partilerin seçim vaatlerini bir adım daha ileri götürmüş ve Avrupa Birliği gibi ulusal sınırları aşan siyasi vaatlerini seçim kampanyaları içine sokmuştur. Bu anlamda AKP sadece İslamın siyasallaşmasının bir yansıması olarak okunmamalı, onun sosyolojik analiz sürecinde geleneksel siyasi tavırların dışında uluslararası konjonktürel değişimin etkisi de göz önünde bulundurulmalıdır.

AKP'nin 3 Kasım 2002 ile elde ettiği başarı şaşırtıcı bir durum olmamış ve 3 Kasım'da (2002) %34, 22 Temmuz'da (2007) %47 oranında bir oy oranıyla mecliste belirgin bir çoğunluğa sahip olmuştur. Ancak bu başarı pek çok çevre için AKP'nin içinden gelmiş olduğu geleneğin de etkisi ile endişe hali yaratmıştır. İçinden gelmiş olduğu gelenekle birlikte günümüzde hala devam etmekte olan 'laiklik' tartışmaları içine girmesine de neden olmuştur. AKP'nin durduğu siyasi nokta ve yapısı, onu sadece rejime bir tehdit olarak algılanmasının ötesinde bir konumlandırma ile karşı karşıya bırakmıştır. Böyle bir hareketin bir parçası olup olmadığı tartışmalı bir konu olmakla birlikte bu çalışmada, AKP'nin İslami söylem noktasında nerede durduğu üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Türkiye'de siyasal İslamın yapısı ve karakteristiğini anlayabilmek için AKP örneğinden hareket etmek gerekmektedir. 2000'li yılların siyasal İslam olgusunda AKP'nin yeri ve durduğu nokta ile 28 Şubat deneyimi oldukça önemli bir yere sahiptir. "AKP, gerek demokrasiyle ilişkisi, gerek insan hakları söyleminin tam göbeğinde yer alması, gerek İslamcı bir gelenekten neşet etmesi (gelmesi) açısından sadece Türkiye'de değil, küresel düzeyde de İslamcılığın nerede durduğunu sorgulamak açısından önemli bir deneyimi temsil etmektedir" (Yılmaz, 2004:604).

Din ve devlet ilişkileri tarih boyunca birbirleriyle iç içe olageldiler. Bu süreçte yöneticiler her zaman otoritelerini güçlendirmek için çeşitli araçlara başvurmuşlar ve en etkili araç ise daima din olmuştur. Semavi dinlerden biri olan İslamiyet tarihinde de bu durum; Peygamberin ölümüyle birlikte Muaviye ile birlikte kendini gösteren saltanat sisteminde göstermiştir.

Türkiye deneyiminde dinin devlet yönetimindeki araçsal kullanımı Osmanlı'dan kalma bir mirastır. Osmanlı döneminin duraklama ve gerileme döneminde milliyetçilik akımına karşı kullanılan önemli silahlardan biri olmuştur. Türkiye ise kuruluşuyla birlikte kaldırdığı saltanat ve hilafet sisteminin laik bir yapıyla güçlenmesini engellemiş, din ve devlet ilişkisini başka bir boyuta taşımayı başarmıştır. Türkiye’de dinin toplumsal etkisi siyasal alanda oldukça kullanılmıştır. Öyle ki; siyasi liderler sürekli olarak dini tavır ve davranışları ile değerlendirilmişlerdir. Dini söylemleri toplumda büyük ilgi ve tartışmaların odağı haline gelmiştir. “İstanbul’da Taksim’e cami yapılmak istenmesi günün konusu olmuş, bir dönemin iktidarında başbakanın cemaat ve tarikatların başkan ve şeyhlerini yemeğe davet etmesi ile buna benzer olayları, etkili bir kısım basın gündemine almış, 28 Şubat olarak meşhurlaşan 1997 tarihinden itibaren Devletin MGK’nca, arttığı kabul edilen özellikle irticai tehdide karşı daha belirgin bir tavır gözlenmiştir” (Çakır,2004:7). Siyasal alanda dini söylemin bu derece dikkat çekmesi laik kesimlerin ‘laiklik’ ilkesinin zarar göreceği endişesini uyandırmıştır.

‘Laiklik’ tartışmaları Türkiye’de her zaman kendine bir gündem yaratmayı başarmıştır. Özellikle çok partili döneme geçiş ile birlikte ve sonrasındaki, tartışmalar yine kendine ciddi bir siyasi taban oluşturarak dikkat çekmiştir. Ancak 1980’lere kadar görece ekonomik merkezli sorunların gerisinde kalmıştır. Bunun nedeninin siyasal hareketlerde sol siyasetin sağ siyasete göre ön planda olduğu söylenebilir. 1980 sonrası siyasetin din temelli toplumsal düzen kurma çabaları toplumsal bazda etkili olmuş ve toplum ‘dincileştirilmiştir’.

Din ve devlet ilişkisi çok partili sisteme geçmiş olan Türkiye’de her dönem çok tartışılmıştır. Özellikle Milli Görüş ve Necmettin Erbakan hükümetleri boyunca her zaman olduğundan daha sık dile getirilmiştir.

Son yılların en çok konuşulan konularından biri de şüphesizdir ki ‘özelleştirme’dir. Özellikle kamu işletmelerinin özelleştirilmesi oldukça tartışma yaratmıştır ve hala yaratmaktadır. Yeni sağ ideolojinin en önemli uygulamalarından biri özelleştirmeler olup, 21. yüzyıla girmiş dünyaya damgasını vurmuştur. “Sadece iktisadi gelişme dinamikleri açısından değil, siyasal hedef ve toplumsal örgütlenme tarzı olarak da hakim mevzileri hızla işgal eden bu ideoloji, sosyal adalet amaçlarıyla iktisadi büyüme hedeflerini birleştiren refah devleti sisteminin müdahaleci ve paylaşımcı pratiklerinden radikal bir kopuşun bayraktarlığını yapmıştır” (İnsel, 2005:7). Neoliberal politikalar 1980 sonrası tüm dünyada bir devrim niteliğinde ortaya çıkmış ve tıkanan sosyo-ekonomik tıkanıklığa karşı bir önlem olarak kullanılmıştır. Yeni sağ, uygulamalarını küreselleşme olgusu ile desteklenerek tüm dünyada güçlenmiştir.

AKP’yi yeni sağ politika içinde incelenmesinin en önemli nedenlerinden biri tam da Özal Dönemi’nin çizdiği çizgiyi izlemeye devam etmiş ve yeni sağın uygulamalarını hükümet politikası haline getirmiştir olmasıdır. Daha seçim öncesi vaatlerinde ulusal sınırları aşmasının yanı sıra Avrupa Birliği’ni seçim vaadi olarak sunması, özelleştirme ile küresel ekonomiye entegre söylemleri, aile gibi geleneksel kurumlar üzerindeki vurgusu ile yeni sağın temel özelliklerine değinmektedir.

Bu araştırma 3 ana bölüm ve sonuç ve değerlendirme kısmından oluşmaktadır. İlk olarak tezin konusu hakkında kısa açıklamaların bulunduğu giriş bölümü bulunmaktadır.

Bu çalışmanın Birinci bölümünde araştırmanın konusunun önemi, amacı, sınırlılıkları ve araştırmanın problemine ilişkin bilgiler verilecektir. Araştırmanın aşamaları bu bölümde anlatılacak ve hangi yöntem ve tekniklerin neden ve ne için kullanıldığı açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın İkinci bölümü kavramsal ve kuramsal çerçeveden oluşmaktadır. Araştırma iki ana kavramdan yola çıkılarak yapılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda kavramsal kuramsal çerçevede Yeni Sağ ve Siyasal İslam kavramları ve gelişim süreçleri anlatılmıştır. Siyasal İslam bölümü anlatılırken, önce kavramın çıkış noktası anlatılmaya çalışılmıştır. Daha sonra tipik örneklerini yansıtan ülkelerdeki gelişimleri ve son olarak Türkiye’de tarihsel seyri açıklanmıştır. Yeni sağ bölümü anlatılırken, önce

kavramın çıkış noktası üzerinde durulmuştur. Ancak yeni sağ kavram olarak açıklanırken düşünürlerin üzerinde uzlaştıkları kesin bir tanımın olmaması nedeniyle kavram üzerindeki tartışmalar da anlatılmaya çalışılmıştır. Daha sonra yeni sağın Türkiye seyri üzerinde durulmuş ve siyasetteki yansımaları anlatılmıştır. Kavramsal ve Kuramsal çerçevedeki son ana başlık ise Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kuruluşu, parti ve hükümet programlarının açıklanmasını kapsamaktadır. AKP'nin yeni sağ ve siyasal İslama ilişkin uygulamaları hükümet programından yola çıkılarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın Üçüncü bölümünü analiz ve bulgular kısmı oluşturmaktadır. Bu bölümde Aydın ili Merkez'inde 14 mahalleye uygulanan anketlerin Statistical Packages for Social Sciences (SPSS) programına yüklendikten sonra elde edilen verilerin analiz ve yorumları yapılmıştır.

Çalışmanın son bölümü ise yapılan tüm araştırmanın bir değerlendirmesinin bulunduğu sonuç kısmından oluşmaktadır. Sonuç kısmı tüm bu araştırmadan elde edilen nitel ve nicel verilerin değerlendirmesini içermektedir.

I. BÖLÜM: ARAŞTIRMAYLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.1. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

Yirmi birinci yüzyılda dünya pek çok siyasal, ekonomik ve sosyal süreçleri geride bırakmış ve yeni bir siyasal sürecin içine girmiştir. Sovyet Bloğunun çöküşü ve sonrasında Soğuk Savaş'ın Amerika'nın zaferiyle sonuçlanması ile reel komünizmin başarısızlığı, 1973 Petrol Krizi sonrası liberal ekonomik politikalara geri dönüş, kendine ciddi bir taban bulmuştur. Yeni sağ tam da bu dönemde İngiltere'de M. Thatcher, Amerika'da R. Reagan ve Türkiye'de ise T. Özal öncülüğünde siyasal alanda uygulamaya konulmuştur. AKP, ise Özal'dan sonra Türkiye'yi yeni sağ anlayışıyla yeniden ve daha derinden tanıştırmıştır. Yani sağ politikaları parti ve hükümet programında uygulayarak Türkiye'de yeni bir dönemin kapısını aralamıştır.

Aynı tarihsel süreç İslami hareketlerin de yükselişe geçtiği bir dönem olmuştur. 1970 sonrası Ortadoğu'da özellikle İran Devrimi'nden sonra yükselen İslami hareketler Türkiye'de de artış göstermiş ve 1990 sonrası oldukça yükseliş göstermiştir. AKP, Türkiye'deki siyasal İslam geleneğinin en önemli temsilci olan Necmettin Erbakan ve Milli Görüş geleneği içinde doğmuştur. 8 yıldır iktidardaki tek parti olarak güçlü konumda olan AKP'nin bu geleneği ne ölçüde yansıttığı Türkiye'nin yakın siyasi tarihin anlaşılabilmesi için de oldukça önemli görünmektedir.

1.2. ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı;

- AKP'nin ekonomik ve sosyal politikalarına bakılarak yeni sağ ve siyasal İslam ile ortak ve varsa ayrılan noktaların ortaya konulması.
- AKP'nin ekonomik politikalarının toplumsal düzlemde nasıl algılandığının tespit edilmesi.
- AKP'nin yeni sağ ve siyasal İslamın teori ve pratiğini ne ölçüde yansıttığının tespit edilerek bir durum tespitinin yapılması.

- Ayrı ayrı konular olarak yeni sağ ve siyasal İslam üzerine sayıca çok araştırma vardır ancak, yeni sağ ve siyasal İslam bir arada ele alınarak yapılmış çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu iki kavramı sosyolojik bir yaklaşımla ele alıp incelemesi.

1.3. ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

Bu araştırmanın amacı, AKP'nin yeni sağ ve siyasal İslam'ın teori ve pratiklerini ne ölçüde yansıttığının seçmen tarafından nasıl değerlendirildiğinin tespit edilmesidir. Bu nedenle yeni sağ ve siyasal İslam olguları tek tek ele alınarak tarihsel süreçte geçirdikleri evrimsel gelişme ele alınmış, özetlenerek İran, Mısır gibi bazı tipik örnek olduğu düşünülen ülkeler de bu olgular çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Sosyal ve siyasal araştırmalarının Türkiye'de yapılması bazı zamanlarda oldukça zorlu ve dikkat gerektiren bir süreç olabilmektedir. Özellikle saha çalışmasında. Anket uygulaması yapılırken sekiz yıldır iktidarda olan bir partiyle ilgili sorulara cevap verirken katılımcıların çekingen davranabildikleri gözlemlenmiştir. Bu sorunu aşabilmek için anket uygulanan kişiler araştırmanın gizliliği ve görüşülen kişilerin anonim kalacağı güvencesi verilerek güven duygusu uyandırılmaya çalışılmıştır.

Eğitim durumu ve ekonomik gelir durumu düşük mahallelerde beklenenin aksine katılım oranı diğer mahallelere göre daha yüksek olmuştur. Gelir durumu yüksek mahallelerde anket çalışmasına katılım oranı daha düşük olmuştur. Bunun en önemli nedenlerinden biri varsıl mahallelerde ikamet etmekte olan vatandaşların anketi ve kimi zamanda anketi yapan kişiyi bir risk faktörü olarak algılanmasıdır. Diğer yandan çalışan kişilere anket yapılması için hafta sonları tercih edilmiştir. Ancak Aydın ilinin yazlık bölgelere yakınlığı nedeniyle bu kişiler ulaşımda zorluk yaşanmış, bu kişiler işyerlerinde ziyaret edilmeye çalışılmıştır.

1. 4. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ/METODOLOJİ

Bilimsel bir araştırmada beş veri toplama tekniği bulunmaktadır. Bunlar; yazılı kaynaklar, gözlem, içerik çözümlemesi, soru kağıdı (anket), görüşme (mülakat)dir. Bu araştırmada iki veri toplama tekniğinden yararlanılmıştır. Yazılı kaynaklar, konuyla

ilgili ulusal ve uluslararası kitap, dergi, çeşitli istatistiki kaynaklar, kurumsal kayıtlar, kişisel belgeler (özel arşivler), çalışan konuya ilişkin izin alınarak ulaşılan gizli belgelerden oluşmaktadır (Gökçe, 2004:82). Bu çalışmada kavramsal ve kuramsal çerçeveyi oluşturan kısımlarla ilgili gerekli ulusal ve ulaşılabilen uluslar arası literatür ve arşiv taraması yapılmıştır. Özellikle AKP'nin parti ve hükümet programlarından yararlanılmıştır.

Bir diğer yararlanılan veri toplama tekniği ise anket uygulamasıdır. “Anket uygulama, bilgi verecek olanların doğrudan okuyup yorumlayacakları bir soru cetveli kullanarak gözlemde bulunmak demektir” (Sencer ve Sencer, 1978:181). Bu çalışmada anket tekniğinden faydalanılmıştır. Anket tekniği posta yoluyla uygulanabildiği gibi grup halinde katılımcılara toplu halde de uygulanabilmektedir. Bu çalışmada anket uygulaması, katılımcılara birebir anketörler tarafından sorular kendilerine okunarak grup halinde değil bireysel olarak uygulanmıştır.

Anket yönetimi, araştırmacının zaman, mekan ve kaynak sıkıntısı yaşadığı durumlarda kullanılabilecek uygun bir yöntem biçimidir.

Bu araştırmada anket çalışması için hazırlanan anket formu önce pilot çalışma ile denenmiş ve gerekli görülen kısımlarda düzeltilemeye gidilmiştir.

Sosyal bilimsel araştırmalarda, genellikle zaman, maliyet ve emek faktörleri araştırmayı sınırlandırmaktadır. Bu nedenle alan uygulamasında tam sayım yerine örnekleme tekniği kullanılmaktadır. Örneklem, evren (herhangi bir gözlem içinde giren obje ya da kişilerin tümü) içindeki birimleri temsil etmek üzere seçilen parçadır. Bu parçadan yola çıkılarak yapılan incelemeden genellemelere ulaşmaya da örnekleme denilmektedir (Gökçe, 2004:110). İyi bir örnekleme için başlıca iki koşuldan söz edilebilir. Bunlardan ilki, örneklemün temsil kabiliyetinin yüksek olması, diğeri ise örneklerin yeterli sayıda olması (Tütengil, 1975:69; Sencer ve Sencer, 1978:450-452). Araştırma için en uygun örneklem tekniğinin seçilmesi için önce araştırma evreninin belirlenmesi gerekmektedir. En güvenilir sonucu verecek örneklem hacmi, evrenin homojenliğine bağlı olarak değişir. Homojenlik azaldıkça örneklem oranı da büyümelidir. Bu çalışmanın evrenini Aydın il merkezinde ikamet etmekte olan kişiler

oluşturmaktadır. Örneklem grubunu ise Aydın ili merkezindeki 14 mahalleden 200 kişi oluşturmaktadır.

Örneklem grubu belirlendikten sonraki aşama örnekleme tekniğinin belirlenmesidir. Sosyal bilimlerde örnekleme tekniklerinin ayrımında tam bir uzlaşım olduğu söylenemez. Gökçe dört örnekleme tekniğinden bahsetmektedir. Bunlar; tesadüfî örnekleme, tabakalı örnekleme, küme örnekleme ve bilinçli örnekleme (mantıki ya da yargısal örnekleme)dir (Gökçe 2004:113-114). Keleş ise beş örnekleme tekniğinden bahsetmektedir. Bunlar; tesadüfî yöntemle listelerden örneklem alma, tabakalı örneklem alma, kümelerden örneklem alma ve çok safhalı örneklem alma (Keleş, 1976:66-74). Sencer ve Sencer iki örnekleme tekniğinden bahsetmektedir. Bunlar; olasılık örnekleme ve yargısal örnekleme (Sencer ve Sencer, 1978:454-487). Tütengil de aynı şekilde iki örnekleme tekniğinden bahsetmektedir. Bunlar kotalar metodu (keyfî örnekleme) ve tesadüfler metodu (ihtimalî örnekleme). (Tütengil, 1975:7074).

Bu çalışmada tabakalı örnekleme tekniği kullanılmıştır. Bu teknikte örneklem grubu tabakalara ayrılarak her tabaka için ayrı ayrı örneklem seçilmesi ve bu örneklemelerin oluşturduğu örneklem vasıtasıyla evren hakkında bilgiye ulaşılması işlemidir (Arslantürk, 2001:105). Bu örnekleme tekniğinde en önemli nokta örneklem evreninin alt tabakalara ayrılması işlemidir. Bunun için yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, mesken tipi, sosyal tabaka gibi kriterler kullanılmaktadır. Bu çalışmada tabakaları ayırmada kullanılan kriter sosyo-ekonomik gelir durumudur.

Tabakalı örneklemede bölme kriterlerinin tespitinden sonra yapılacak iş, her kümeden örneğe girecek birimlerin seçilmesidir. Bunun için, önce evrenin birimlerinin bu kriterlere göre dağılımı elde edilir, sonra da alt kümelerden her biri bağımsız bir evren gibi ele alınarak basit tesadüfî örnekleme işlemiyle öngörülen örnek elde edilir (Arslantürk, 2001:105). Bu araştırmada alt, orta ve üst gelir gruplarına göre mahalle isimleri tesadüfî örnekleme işlemiyle seçilmiş ve belirlenen 14 mahallede anket uygulaması yapılmıştır.

Araştırma evreninden elde edilen veriler, SPSS istatistik programı kullanılarak elde edilen veriler hem basit analizler halinde hem de farklı ve karmaşık düzeylerde analiz edilmeye çalışılmıştır.

II. BÖLÜM:KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. SİYASAL İSLAM

Siyasal İslam olgusu son 20 yıllık bir süreçte oldukça önem kazanmış ve dikkat çekmiştir. Bu ilginin en önemli nedeni 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin kendini fes etmesi ve Doğu Bloğuna üye ülkelerin bloktan ayrılmaları; Varşova Paketi'nin ortadan kalkması; Berlin Duvarının yıkılarak Doğu-Batı Almanya'nın birleşmesi gibi dünyayı ilgilendiren olayların yaşanmış olmasıdır. Diğer yandan 1990'lardan sonra artış gösteren İslami hareketlerin terör boyutuna ulaşmış olması konuya olan ilgiyi arttırmıştır. “İranlı şeriat yanlısı öğrenciler tarafından Amerikan elçiliğinin rehin alınması, batılı konsolosluklara yapılan saldırılar, adam kaçırmalar, rehin almalar, Dünya Ticaret Merkezi'ne 1993'te düzenlenen bombalı saldırı ve 2001'de New York'taki İkiz Kulelere ve Pentagon askeri üssüne yapılan saldırılar” dünyanın ilgisini siyasal İslama çeken birer örnek niteliğindedir (Delibaş, 2004:4) Ve tüm bunların sonunda siyasal İslam kavramı akademik literatüre daha yoğun bir şekilde girmeye başlamıştır.

Din ve siyaset binlerce yıl önce insanlığın gelişme süreciyle birlikte ortaya çıkmış ve o günden itibaren insanlığı hem bireysel, hem grupsal ve hem de toplumsal düzlemde çok yakından ve derinden etkilemiştir. Bir inanç sistemi ve praxis (eylem kılavuzu) olarak din; dinsel inanışlar, kurallar, kurumlar, ritüeller, ahlâk, örf ve adetler, törenler, kutlamalar, anmalar, dinî cemaatler, din adamları sınıfı gibi unsurlarıyla binlerce yılı bulan bir süredir toplumsal yapının, bireyler ve gruplar arası ilişkileri ve gündelik yaşamın A dan Z'ye hemen her boyutunu düzenleyip kontrol eden bir merkezi kurum olageldi (Delibaş, 2006:494).

Din beşeri ihtiyaçlardan, beşeri ihtiyaçlar ise üretim koşulları tarafından belirlenmektedir (Yücekök, 1997) Böylece din kendisini yaratan toplumsal bünyeyi korumak adına kurumsallaşmakta ve totaliterleşmektedir. Toplumsal bünyenin her değişiminde din dirençli bir şekilde karşı durmaktadır. Ancak toplumsal değerler değişim ve farklılaşmadan etkilendiği gibi dinsel değerleri de etkilemekte ve değişime zorlamaktadır. Toplumsal bünyede meydana gelen değişimde kimi kesim değişime daha dirençli olacaktır ve bir diğer kesim tarafından öteki konumuna getirilecektir.

“Sosyologlar uzun zamandır dinin siyasal arenada ikili bir fonksiyonu olduğunu kavramış bulunuyorlar (Billings and Scott, 1994: 173). Din bir taraftan dini eşitsizlik kültürü, haksızlıkları mazur görme ve kurulu statükoyu korumanın aracıyken, öte yandan ise protestonun, değiştirip özgürleştirmenin aracı olagelmıştır (Solle, 1984: 21). Berger din ve lâikleşme üzerine yazdığı önemli eseri *The Sacred Canopy*’de (1967) dini dünyayı-/düzeni sürdüren (*world-maintaining*) ve dünyayı-sarsan/değiştiren (*world-shaking*), siyasal gücü meşrulaştırma ya da iktidar ve ayrıcalıklara karşı çıkıp değiştirme kapasitesine sahip bir güç olarak tanımlamıştır” (Delibaş, 2006:494).

1980 sonrası İslam ya da İslam dışındaki dinlerin siyasetle birlikte anılması ön plana çıkmış ve oldukça dikkat çekmiştir. Fransız Oliver Roy ve Gilles Kepel gibi İslam üzerine çalışan İslamologlar siyasal İslam kavramını, İslami hareketlere dikkati çekmek için kullanmışlardır. Bu kavramın yerine ‘İslami Fundamentalizm’ kavramının da kullanıldığı hatırlanmalıdır. Kökenleri Protestan köktenciliğine dayanan Fundamentalizm, 1920’li yıllarda Amerika’da ortaya çıkan, yirmi yıldır birçok ‘üçüncü dünya ülkesi’nde yaygın olan, din ve siyaset arasındaki ayrımı reddederek kaynağını İslam dininden alan siyasal ve sosyal hareketleri tanımlamak için kullanılmıştır (Delibaş, 2004:2).

Fundamentalizm kavramının günümüzde birbirine düşman olan iki kıtanın diğer ucunda tanımlanmış ve üstelik bu tanımlamanın diğer kıtayı konumlandırmak için yapılmış olması oldukça önemlidir. Küreselleşmeyle birlikte yeni toplumsal hareketlerde bir artış görülmüş ve yerel kimlikler ön plana çıkmıştır. Bu durum kimlik siyasetini de önemli hale getirmiştir. Kimlik siyasetinde ise en önemli nokta kendini konumlandırabilmek için bir ‘öteki’ne duyulan ihtiyaçtır.

Coğrafi keşiflere kadar olan süreçte Avrupa’nın Batı’yı temsil etmesinin karşısında Osmanlı Doğu’yu temsil etmiştir. Ancak Coğrafi keşifler sonrası dönemde Hindistan ve Çin ile kurulan ilişkiler çerçevesinde Doğu’nun temsili Osmanlı merkezli olmaktan çıkarak kapsam bakımından genişlemiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş döneminde ise Doğu’nun temsili önceki dönemlerdeki benzer nitelikleri taşıyarak SSCB’nin ideoloji ve siyaseti

çerçevesinde şekillenmiştir. Soğuk Savaş dönemi boyunca Doğu Avrupa'nın en önemli etki alanı Müslüman Arap dünyası olmuştur. Kapitalist ülkelerin etki alanları nedeniyle anti-empyralist milliyetçi bir mücadele vererek bağımsızlıklarına kavuşmaları ve bununla birlikte SSCB'ye destek vermeleriyle birlikte Doğu bloğu Batı Bloğuna karşı daha güçlü olmuştur. Bu dönem boyunca Doğu içine İslamı da alacak şekilde Hristiyanlık dışı kalan tüm dinleri almıştır. Günümüzde ise Doğu sadece İslam toplumları ile tasvir edilmektedir. Böylesi bir ayırmda geleneksel değerlerin, dilin ve dinin önemi büyüktür... Diğer yandan böyle bir ayırmda Avrupalı ülkelerce yapıldığı belirtilmelidir. Çünkü birçok İslami düşünür İslam dinini Batı dini olarak betimlemektedir (Öztürk, 2007:78-83). Avrupalı ülkeler Batı'nın kapsamına İngiltere'nin sömürgelerinden Avustralya'nın Batılı ülkeler içinde değerlendirilirken Hindistan'ın Batı dışı bırakılması önemli bir noktayı göstermektedir (Öztürk, 2007:78-100). Bu durum yine doğu-batı ayırımında geleneksel değerlerin etkili olduğunu göstermektedir. Ancak, yine de doğu ve batı kavramlarının içerikleri tartışmaya açık konulardır. Örneğin; Japonya nasıl konumlandırılacaktır? Doğu ya da batının kime ve neye göre tanımlanacağı önemli bir sorun olarak kendini göstermiştir.

Doğu-batı arasındaki ayırmda daha çok siyasal ve ideolojik içerikli olduğu görülmektedir. Avrupa (sanayileşmiş ülkeler) böyle bir ayırım yapmış ve bu ayırmda içeriğini doldurmuştur. Ve bu kavramlara kendisinin çıkar ve hedeflerine hizmet edecek bir araç olma işlevini yüklemiştir (Öztürk, 2007:84-95). Bu ayırım Samuel Huntington'un 'Medeniyetler Çatışması' tezini hatırlatmaktadır.

Sovyetlerin dağılması ile sonraki süreçte kapitalizmin karşısında ona rakip olabilecek herhangi bir güç dengesi kalmamıştır. Kapitalizmin karşısında alternatif bir güç dengesinin olmayışı kapitalist ülkelerce merkezi gücü beslemek adına bir 'öteki' yaratma ihtiyacını doğurmuştur. Yeni 'öteki' etnik, dilsel, dinsel, kültürel, tarihsel, sosyal, siyasal ve ekonomik farklılıklara göre yaratılmaya çalışılmaktadır.

21. yüzyılda Batı kamuoyu, İslam'ı bir tehdit olarak algılamakta ve görmektedir. Roy'a göre bu durum bir geri dönüşün işareti olarak algılanmaktadır ve büyük bir yanılgıdır. Aslında 21. yüzyılı yaşayan bir dünyanın hala değişmemiş ve aydınlanma mantığını yürütüyor olması da oldukça şaşırtıcı görünmektedir (Roy,

2005:15). Batı kamuoyunun bu algısı, onu İslam'ı daha çok araştırmaya itmiştir. Batının bu artan ilgisinin arkasında sadece terör boyutuna ulaşan İslami hareketleri değerlendirmek oldukça yanlış olacaktır. İslam'ın uluslararası artan etki alanı ve İslam'ın yıllar içinde geçirmiş olduğu değişimin de İslam'a ilginin artmasında büyük bir etkisi olmuştur. “Bununla birlikte, Batı İslam'a karşı yeni ve daha yoğun bir ilgi gösterirken bile, İslam dünyasının kendi içinde İslamın özünü ilgili uzun süredir devam etmekte olan esaslı bir mücadele de, yeni baskılar altında, kızışıyor. İslamcı hareketler büyüyor, genişliyor, evriliyor ve çeşitleniyordu (Fuller, 2005:21).

“İslamcı etki alanı, aralarında ne kadar uyumsuz olurlarsa olsunlar, çağdaş eylemci grupların bütününe kapsar; bu gruplar, 20. yüzyılın ikinci yarısında, Mısırlı Müslüman Kardeşler'in kurucusu Hasan el Benna (1906-49) ve Hint alt kıtasında Cemaat-i İslami Partisi'nin yaratıcısı Ebul Ala Mevdudi (1903-78) tarafından geliştirilen kavramlar çerçevesinde etkinliklerini belirlediler” (Roy, 2005:16).

Siyasal İslam kavramı doğal olarak siyasi olana, devlet yapısına, kalkınma, refah ve bağımsızlık gibi noktalara vurgu yapmaktadır. “Siyasal İslam genellikle tabandan tavana, devlet ve statükoya meydan okuyan bir hareket olarak işlemektedir, ancak onun devlete meşruiyet kazandıracak biçimde tam tersi bir rol üstlenmesi mümkündür. Bir uçtan bir uca İslam dünyasında hemen hemen bütün siyasi liderler kendilerini meşrulaştırma çabalarında İslam'ı kullanırlar”.

“Siyasal İslam, sabit bir ideoloji değildir. İslamcılığın böylesine geniş bir gündemler yelpazesini kapsaması, esasen spesifik bir ideolojiden çok daha dağınık ve belirsiz bir olguyla karşı karşıya olduğumuzu düşündürmektedir. İslamcılık gerçekte İslam'dan genel ilham alarak farklı zamanlarda çoğu kez de oldukça çelişkili farklı gündemler ve programlar üreten bir siyasi hareketler, ilkeler ve felsefeler dizisidir” (Batur, 2007:40).

Siyasal İslam'a yönelik dört yaklaşımdan söz edebiliriz (Delibaş, 2004:9-17):

- a) *Siyasal İslamı ve İslamcı hareketleri Batıya yönelmiş bir tehdit, hatta 'komünizm tehlikesi'nin yerini alan 'yeşil tehdit' olarak değerlendiren görüşler;*

Bu yaklaşım daha çok 11 Eylül saldırıları sonrasında Batı kamuoyunda meydana gelen İslama ilişkin algıyı ortaya koymaktadır. Bu düşünce daha çok Huntington'un 'Medeniyetler Çatışması' tezini desteklemek için ortaya atılmıştır.

Harvard Üniversitesi'nden Samuel Huntington, 1996 yılında 'Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması' isimli eserinde Sovyetlerin dağılmasından sonraki süreçte yaşanan toplumsal durumu betimlemektedir. Eserde Çin ve Rusya'nın demokratikleşmesiyle uluslar arası konjonktürde şiddet unsurunun kalmayacağı ve dünya barışının artacağı belirtilmektedir. Ancak burada belirtilmesi gereken en önemli nokta, Çin ve Rusya'nın ABD'ye rakip oluşudur. Bu iki ülke demokrasi söylemiyle baskı altına alınmaya çalışıldığı söylenebilir. Huntington'un demokratikleşme olarak tanımladığı durumun ise refah düzeyinin yükselmesi, piyasa ekonomisine geçiş gibi etkenlerdir. Huntington'a göre demokrasiye geçiş için bu gibi süreçler yaşanmalıdır.

Huntington'a göre 19. yy.da ulus devletler, 20. yy.da ideolojileri savaşı görülmüştür. 21. yy.da ise artık din ve kültür ağırlıklı medeniyetlerin savaşı görülecektir. "Huntington, farklı kültürleri-medeniyetleri şöyle sıralamaktadır: 'Batı, Sind (çevresindeki ülkelerle birlikte Çin), Japonya, İslam, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve muhtemelen Afrika.' Huntington'a göre, uluslararası politika ilk defa (!) her biri aynı zamanda birer güç demek olan, çok kültürlü ve medeniyetli bir yapıya kavuşmuştur ve bu da çatışmaya yol açacaktır. Huntington, Batı'nın gerilediğinden söz etmekte ve bunun, Asya'daki kültürlerin/ medeniyetlerin güçlenmesi ve İslam dünyasındaki nüfus patlaması ile eş anlamlı olarak dengeleri zorlayacağını ve çatışmanın kaçınılmaz olacağını ileri sürmektedir" (Öztürk, 2007:84-95). Bu anlamda Huntington, ilk ve en önemli çatışmanın İslam, Çin ve Batı dünyası arasında olacağını söylemiştir. Müslüman ve Müslüman olmayan ülkelerin ayrı taraflarda bu çatışmaya dahil olacaklarını ve bu anlamda da çatışmanın şiddetini arttıracaklarını ileri sürmektedir. Huntington daha sonra bu çatışmanın Batı tarafından kazanılamayacağını, modernleşmenin Batılılaşma anlamına gelmediğini ve modernleşmenin beraberinde Batılılaşmayı getirmeyeceğini ifade etmiştir.

Huntington, ‘Medeniyetler Çatışması’ tezinde Türkiye’ye de değinmiştir. Birden fazla medeniyetler arasında yer aldığını belirttiği Türkiye için, İslam ve Batı dünyası arasında bocalama yaşadığını ve Batı’da yer almayarak İslam dünyasının lideri olacağını ileri sürmüştür. Türkiye’nin Batılılaşma adına Batıyı taklit ettiğini ve taklit ile gerçek bir modernleşmeyi yaşayamayacağı üzerinde durmuştur. İslam dünyasının lideri olabilmesi için Kemalist ideolojiyi bırakması gerektiğini belirten Huntington, Türkiye’nin Batı için jeopolitik fazla bir öneminin kalmadığını belirtmiştir. Ancak Türkiye ılımlı İslam modeli ile doğu ve batı arasında köprü olma misyonunu üstlenecektir.

Batının yeni bir ‘öteki’ yani yeni bir ‘düşman’ yaratması için terörizm uygun bir araç konumundadır. 11 Eylül 2001’de meydana gelen saldırılar ve sonrasında ABD başkanı G. W. Bush’un bu saldırılara (belki de ağzından kaçırarak) verdiği ‘yeni haclı seferi’ yanıtı ‘Medeniyetler Çatışması’ tezini doğrular niteliktedir (Öztürk, 2007:84-95).

b) İslamı modernite karşıtı/düşmanı olarak değerlendiren ve sorunu uygarlıklar çatışması olarak alan görüşler;

Bu yaklaşım daha çok İslam toplumlarının geri kalmışlığı algısından yola çıkılarak ortaya atılmıştır. Bu görüşü savunanlara göre İslam bağnazlığı, geri kalmışlığı ve modernleşmeden uzak ilkel toplumları simgelemektedir. İslami hareketler geri kalmışlıklarının da etkisiyle moderniteyi düşman olarak görmekte ve tüm yaşam biçimlerini kutsal kitaptan almaktadırlar. “Abrahamian’e (1991:102) göre bu yaklaşımın anahtar kelimesi modernitenin bu hareketler tarafından reddedilmesidir: ‘Radikal yazarların kafasında İslamcı hareketler konusunda şöyle bir imaj var: teolojik gericilik, siyasal anlamda geri dönüş, bilimin, modernitenin, aydınlanma felsefesinin ve endüstriyel devrimin reddedilmesi” (Delibaş, 2004:13).

İslamcı hareketlere bakıldığında önemli bir ön kabulden yola çıkıldığı söylenebilir. Birincisi; laikliğin, demokrasinin ve modernleşmenin İslamın doğası ile uyuşmayacağı yönündeki ön kabuldür. İslam hakkındaki bu ön yargı diyebileceğimiz durum, demokrasiyi yerleştirmeye çalışan ülkelerde İslami inancın bastırılmasına neden olmaktadır. Diğer bir yandan İslamın demokrasi ve modernleşme ile birbirini dışlayan zıt kutuplar olarak görülmesine neden olmakta ve bu kutuplardan biri en iyiyi diğeri ise

en kötüyü temsil etmesi gibi bir yanılgıyı da beraberinde getirmektedir. Böylece iki kutup arasındaki çeşitlilik ve nüansın göz ardı edilmesine neden olmaktadır.

“Modernite, toplumun bilimsel ve rasyonel örgütlenmesini ifade eder ki, bu da, dinin toplumsal rolünün gerilemesi ve dini inancın özelleşmesi olarak tanımlanan sekülerleşme ile eş anlamlı olarak ele alınır” (Çınar, 2002:20-22). Rasyonel örgütlenmiş toplumlarda dinin disfonksiyonel bir örgütlenme biçimi olarak görülmesine neden olmaktadır. Böylece içinde İslamcılığın da olduğu tüm dini nitelikli sosyal hareket geleneksel olarak görülür ve özel alana ait bir şey olarak ele alınır. Çünkü din demokrasi karşıtı bir duruş olarak görülmektedir (Çınar, 2002:21). Ancak modernleşme ile özel alanla sınırlandırılan dinin tüm nitelikleri dışlanmamaktadır. Ulusal bütünlük, kamu ahlakı ve muhalefeti gibi konularda dinin araçsallaştığı görülmektedir. Batı dünyasında kilise ve devletin tam ayrılmayışı bu durumun en güzel örneklerinden olmaktadır. Toplumsal düzenliliğin sağlanmasında önemli bir role sahip olan dinin yapacağı işlevsel katkılar siyasal alana dahil olmaktadır.

İslamın modernleşme karşıtı olduğunu düşünenlere göre “İslamcı hareketlerin ‘modernliği reddettiğini’ ve ana prensiplerini kutsal kitaptan (Kuran) almakta oldukları” yönünde bir inanç oluşmaktadır (Delibaş, 2004:13). İslamın modernizm karşıtı olduğu yönündeki inanışlar kısmen doğru olmakla birlikte eksiktir. İslami hareketler temel prensiplerini İslamın temel öğretileri üzerine inşa etmektedirler ve Medine Vakası’nı örnek bir toplum modeli olarak almaktadırlar. İslamın modernleşmeyi tamamen reddettiği söylemek mümkün olmamaktadır. Birçok düşünür İslamcı hareketlerin modernizm karşıtı olduğu yönündeki inanışlara karşı çıkmaktadır. Bir yandan ulus devlet düşüncesi ile uyum gösterirken; bireycilik, evrensel bir anlayış ve kadın-erkek cinsiyetler arası eşitlik gibi konuları reddetmektedir.

“Aslında modernite karşıtı olmaktan öte bu İslamcı hareketler çoğu Müslüman ülkelerde laik ve modernleşmeci devletlerin ekonomik ve sosyal kalkınma konularındaki başarısızlıklarına bir tepki olarak ortaya çıkmışlardır. İslamcı hareketlerin 1990’lardan bu tarafa daha hızlı gelişmelerinin temelinde ise ekonomik geri kalmışlığın, özellikle neo liberal ekonomi politikaların çoğunluğu yoksul olan Müslüman ülkelerde

yaratmış olduğu derin eşitsizlikler ve küreselleşmenin kaçınılmaz sonucu olan kuşatılmışlık duygusu yatmaktadır” (Delibaş, 2004:14).

c) Siyasal İslamı post-modern bir fenomen olarak değerlendiren görüşler;

Bu yaklaşımı savunanlar kolonyalizmin sona ermesiyle birlikte iş başına gelen laik, modernist/milliyetçi kadroların modernist/materyalist sosyal ve ekonomik gelişme stratejilerinin başarısızlığa uğramış olmasının İslamcı hareketlerin ortaya çıkmasına yol açtığını ileri sürmüşlerdir (Delibaş, 2004:14). Post-modernizmin bireyselliğe yaptığı aşırı vurgu sonrasında insanları birleştirecek ortak bir nokta olarak din, cemaat ya da etnik gruplaşmalara gidilmiş ve bu durumda İslamın da içinde olduğu tüm dini nitelikli hareketlerde bir yükselişe neden olduğu söylenebilmektedir.

d) Siyasal İslam’a nedensellik (sebe-sonuç) bağlamında yaklaşan görüşler;

Bu yaklaşımı savunanların diğer yaklaşımlara oranla İslamcılarının daha bilinçli bir şekilde modernist bir hareketin farkında olduklarını ifade etmektedirler. Ancak İslamcı hareketlerin yükselişini ana neden İslam’dan uzaklaşma fikri değil yan nedenler olan sosyo-ekonomik, siyasal ya da demografik nedenlerden kaynaklandığını savunmaktadırlar. Bu düşünürler İslami hareketlerin, İslam ülkelerin içinde bulundukları sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik ortamın gittikçe daha kötüleşen şartlarını neden göstererek toplumsal düzeni İslamın şartlarına göre yeniden inşa etmek amacıyla ortaya çıktıklarını ifade etmişlerdir.

Siyasal İslami hareketlere olan ilgi 1979 İran Devrimi ile başlamış ve 11 Eylül 2001’de Amerika Birleşik Devletleri’ne yapılan terör saldırıları ile en yoğun noktasına ulaşmıştır. Batı dünyasında artan bu ilgiyle birlikte İslami hareketlerin de kendi içinde bir değişim yaşadığı açıktır. Artık İslami hareketler ulusal sınırları aşan uluslararası bir boyuta ulaştığı görülmektedir.

2.1.1. İran İslam Devrimi

İslam'ın siyasallaşmasının ilk ve en büyük örneği İran'da yaşanan bir devrimde görülmüştür. Bu nedenle İran, siyasal İslam olgusu içinde üzerinde durulması gereken bir konu olmuştur.

İran İslam Cumhuriyeti, tarihte az rastlanabilen bir devrime tanık olmuştur. İlk olarak büyük bir devrimle iktidara gelmiş ve Batının en yakın müttefiklerinden biri olan Şahlık sistemini devirerek Amerikan destekli bir iktidarın önünü kesmiş, bölgede Amerikan politikasına açıkça karşı durabilen tek ülke olmuştur. İran'ın duruşu Anti-Amerikan bakışını kolaylaştırmıştır. İran devleti dünya medeniyetleri içinde Şiiliğin devlet dini olduğu ve İslami bir devrimin yaşandığı tek ülkedir. Şiiliğin siyasal yönünün baskın olduğu düşünüldüğünde, İran ve Şiiliğin özleşmesi süreci İran devrimi ve sonrasındaki sürecin anlaşılabilmesi bakımından oldukça önemli bir noktada bulunmaktadır.

İran'daki İslami uyanış yabancılaşmaya karşı gösterilen bir tepkiden çok özgürlük arayışının bir temsildir. Bu kendini kanıtlama hareketinin neden yerel bir eyleme dönüştüğünü de açıklamaktadır. İslam dini Cezayir'in Fransa karşısındaki bağımsızlık savaşında da benzer bir misyon yüklenmiştir. "İslam yabancı egemenliğine (siyasi/kültürel) karşı mücadele verenler için hem meydan okuyan, hem de özgüven duygusu veren bir kültürel milliyetçilik aracı sağlamıştır" (Ayubi, 1993:242).

1979'da ortaya çıkan İslamcı devrimi hazırlayan tarihsel arka planın da üzerinde durulması gerekmektedir.

2.1.1.1. 1906 Meşrutiyetin İlanı

Patrimonyalizm ile yönetilen İran'ın ilk modernleşme hareketi sayılan meşrutiyet yenilikçi bazı reformları gündeme getirmiş ve Batı'nın modernleşmesinden esinlenilerek hazırlanmıştır. Ancak Batı tarzı reform hareketleri mevcut yönetim yapısıyla çatışması sonucu istenilen hedeflere ulaşamamış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Şah ve bazı çevreler bu reforma hareketlerine karşı çıktılar ve engelleme yoluna gitmeye başlamışlardır (Poorbagher, 2007:35-37).

Reform hareketleri başarısızlığa uğramış olsa da bazı yeniliklerin gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Yeni bir orta sınıfın oluşturulması, aydın kesimin ortaya çıkması, kentsel dönüşüm, ulaşım ve iletişim kanallarındaki gelişmeler, yabancı sermayeye ülke kapılarının açılması, kültürel çeşitlilik v.b. Bu gelişmeler ile birlikte Batı'ya olan ilgi ve Batı tarzı kültürel yaklaşım olumlu yönde artış göstermiştir. Tüm bunlar, Şahın eski siyasal otoritesini kaybetmesine ve mevcut siyasi yapının da yeni sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi gelişmeler karşısında gücünü yitirmesine neden olacak yeni bir toplumsal yapının zeminini hazırlamıştır Fekri, 2007:64-68).

Aydınlar anayasal bir devlet düzeni kurma amacı ile monarşik iktidar yapısını ortadan kaldırmak için meşrutiyet, sekülerizm ve rasyonalizm araçlarından faydalanmışlardır. “Meşrutiyetin gerici kral mutlakîyetini, sekülerizmin muhafazakar ulemanın gücünü azaltacağını ve rasyonalizmin de emperyalizmin sömürsünü yok edeceğini düşünmüşlerdir” (Poorbagher, 2007:37). Ulema ile şahlık sistemi konusunda ortak bir noktada buluşan aydınlar ve ulema da kendi aralarında fikir ayrılığı yaşamakta ve kimi kesim şahlığın tamamen kaldırılması gerektiğini savunurken, diğer kesim yetkilerin sınırlandırılmasının yeterli olacağını düşünmüştür. Bu durum ulemanın da kendi içinde bölünmesine neden olmuştur. Ulemada üç farklı grup meşrutiyet reformuna karşı bir tavır almıştır. İlk grup sekülerizme karşı şer düşüncesini savunan, içinde Fazlullah Nuri gibi ileride 1979 Şeriat Devriminde etkili olacak isimlerin de yer aldığı ve anayasanın şeriate aykırı olduğunu savunan bir düşünce akımıdır. İkinci grup anayasanın İslam ile bağdaşabileceğini öne sürmüş ve şahlık sistemi ile anayasal sistemi dini bir temele dayandırmayı hedeflememiştir. Üçüncü grup ise siyasi iktidarın tamamen halka dayandırılması gerektiğine inanmıştır.

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte bir sorun da kendini göstermiştir. Hem batı tarzında modern bir anayasal düzen hem de geleneksel düzenin kalıntıları. Bu durumda sosyo-dini öğeler kendilerine yasal bir kanal bulma imkanına kavuşmuşlardır. Siyasi iktidarın tamamen halka ait olması hedeflenirken ikili bir sisteme bürünmüştür. Halk iradesi ve dini irade.

2.1.1.2. 1921 Darbesi

1921 yılında düzenlenen darbe ile birlikte hükümdarlık Kaçar hanedanlığından Pehlevi hanedanlığına geçmiştir. Darbe ile tahttan indirilen Ahmet Şah Kaçar'ın yerine Rıza Şah Pehlevi geçmiştir. 1925 yılında ise Ahmet Şah Kaçar resmen tahttan indirilmiştir.

Büyük oranda ulema desteği alan Rıza Şah hükümdarlığının ilk yıllarını siyasal otoritesini güçlendirmek adına büyük desteğini aldığı ulema ile ilişkilerini iyi tutarak geçirmiştir. Pek çok ayaklanma bastırılmış ve özerklik verilen pek çok yer tekrar merkeze bağlanmıştır.

Daha sonra iktidarını güçlendiren Rıza Şah elinde bulundurduğu siyasi gücü de kullanarak ulema üzerinde de denetim kurmaya başlamıştır. 1930'lu yıllarda desteğini aldığı ulemaya sırtını dönerek yeniden modernleşme atılımlarına hız vermiştir. Ulemanın daha önce kazanmış olduğu tüm ayrıcalıklar ve siyasi haklar Rıza Şah tarafından sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Ulemanın siyasal yaşamdan uzaklaştırılması amaçlı siyasal kanallar aydınlar tarafından doldurulmaya çalışılmış ve bu yolda aydınlar desteklenmiştir. Sahip olduğu hak ve imtiyazların devletin eline geçmesi ile birlikte etkinliğini yitiren ulema eğitim ve kurumlar üzerindeki etkisini de yitirmiştir. Sekülerleşmenin artması ile birlikte yeni eğitim kurumları açılmış ve medreselerin etkinliği azalmıştır. En önemli uygulamalardan biri de kadınların örtünmelerinin ve dini kıyafetlerin giyilmesinin yasaklanmasıdır. Bu uygulamalar ile ulemanın halk üzerindeki etkisi oldukça zayıflamıştır. İlişkilerin zayıflaması geleneksel düşüncenin tepki göstermesine ve bunun da ulema tarafından desteklenmesiyle sonuçlanmıştır. Etkinliğini yitiren ulema halk üzerinde kullanabileceği tek araç olan İslam'ın tehlikede olduğu düşüncesini öne sürerek Şaha karşı bir duruş sergilemiştir (Poorbagher, 2007, 45-52).

Şahın siyasal otoritesini güçlendirmesi ulemanın etkili olamamasına neden olmuştur. diğer yandan ulema kendi içinde bir bütünlük oluşturamaması nedeniyle etkili bir direniş gücü oluşturamamıştır. Ayrıca yönetimin doğrudan ulemaya tavır almaması ve ulemadan bazı kişilerin toprak sahibi olması yönetime karşı direk tavrı engellemiştir.

Rıza Şah bazı etkili kişilerin desteğini almış olmasına rağmen esnaf kesiminin desteğini kazanamamıştır. Bu çatışma 1979 devrimine kadar devam etmiştir.

1979 ekonomik bunalımı tüm dünyada olduğu gibi İran'da da etkili olmuş, toplumun kapitalistleşmesini yavaşlatmıştır. II. Dünya Savaşı çıktığında Rıza Şah'ın iktidarı da sarsılmıştır. Geniş petrol rezervlerine sahip olması nedeniyle İran, dış güçlerin çekişme alanı olmuştur.

2.1.1.3. 1941 II. Dünya Savaşı

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte uluslararası ilişkilerde gözler yeniden İran'a çevrilmiştir. İngiltere ve Rusya'nın İran'ı işgal etmeleri ile birlikte İran ordusu bu duruma daha fazla dayanamayarak geri çekilmiştir. Rıza Şah'ın Alman tarzı yönetime benzer uygulamaları yürürlüğe koyması pek çok düşünür tarafından Hitler'i kendine örnek aldığına ilişkin düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu durumu destekler nitelikte Alman görevlilerin ülkeden sınır dışı edilmesi istenmiş ancak bunu kabul etmemesi üzerine istifaya zorlanmıştır. Baskılar üzerine yerini oğlu Muhammed Rıza Şah'a bırakıp istifa etmiştir.

Muhammed Rıza Şah dönemi boyunca ülkede demokratik eylemlerin gerçekleşebileceği bir ortamı yaratmıştır. Ülkede başbakanlar etkili olabilmişlerdir. Özellikle Muhammed Musaddık'ın başbakanlık dönemi oldukça dikkat çeken dönemlerden biri olmuştur. Musaddık özellikle petrol yataklarının millileştirilmesi konusunda oldukça ciddi bir muhalefet yürütmüş ve büyük bir kesimin de desteğini almıştır. Şah ile aralarındaki çekişmeler, dikkat çekmiştir. Diğer yandan demokratik kanalların zayıf olması nedeniyle birlik sağlamayı başaramayan çeşitli ideolojik görüşler kendilerini ifade etme ve destek sağlama olanağı elde etmişlerdir (Poorbagher, 2007, 52-54).

Petrol gelirini iktidarını güçlendirmek amaçlı kullanmak isteyen Muhammed Rıza Şah, iç ve dış güçlerin desteğini almaya çalışmıştır. İç desteği alabilme amaçlı ulemaya yaklaşan Şah, ulemaya eski siyasi gücünü geri vermiştir. Son Şah dönemi boyunca ulema, hükümdarın destekçisi olmuştur. Bu işbirliği her iki taraf açısından da

olumlu sonuçlar doğurmuştur. Şah, ulemanın yarattığı muhalefetin önüne geçmeyi başarmış ve büyük bir kitlenin de desteğini kazanmıştır. Ulema ise eski siyasal otoritesine kavuşmuştur. İki taraf da kendi özerk bölgelerini tanımıştır.

Bu süreçte ulemanın desteğini sağlayan şah sol ve sağ grupları bastırmayı başarmış ve kendi otoritesini sivil toplumun gözünde meşrulaştırma olanağına kavuşmuştur.

Muhalefetin bastırılması Şah'ın arkasındaki halk desteğini kaybetmesine neden olmuştur. Diğer yandan Şah tüm bunları yapabilmek yani, modern devletin gereksinimlerini yerine getirebilmek için, toplumdaki mevcut feodal yapıyı zayıflatmak istemiş ve yeni toplumsal bir düzen oluşturmaya çalışmış ancak, sivil toplumun tepkisiyle karşılaşmıştır.

Yeni bir düzen alt yapıdan üst yapıya doğru değil jakoben bir şekilde uygulanmaya çalışılmış ve bu nedenle de toplumsal yapı bu düzen değişikliğine uyum sağlayamamıştır. Aynı zamanda ülkedeki petrol gelirinin yardımıyla sosyo-ekonomik yapı hızla değiştirilmeye ve Şah'ın iktidarını korumaya yönelik harcamalar artmaya başlanmıştır (orduya yatırım). İşçi ücretlerindeki artışlar gibi olumlu sonuçların yanında, bir geçiş sürecinin sancıları toplumda hissedilir bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır. Kentsel dönüşüm projeleri kapsamında milyonlarca kişi köylerinden tasfiye edilerek kentlere göç etmiş ve şehirlerin etrafında gecekondu bölgeleri oluşturmuşlardır. Diğer yandan yeni üretim biçimleri ile birlikte sanayi burjuvazisi giderek zenginleşmeye başlamış ve yoksul, işsiz ve topraksız kişilerin oranı giderek artmıştır. Bu kesimlerin ekonomik ve siyasal haklardan yoksun bırakılması giderek artan bir öfke ile muhalif hareketlerin güçlenmesine neden olmuştur.

2.1.1.4. 1953 Musaddık Darbesi (Ajax Operasyonu)

1950'li yılların başlarına gelindiğinde Şah'ın iktidarını güçlendirmesi için diğer güç odaklarını bastırma çabaları güçlü bir muhalefetin oluşmasına neden olmuştur. 1941 yılında kurulan Marksist kökenli TUDEH partisi büyük bir kitleyi arkasına toplamayı başarmıştır. Şah, bu partinin güçlenmesini engellemek için dine ve özel mülkiyete karşı suç işledikleri yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Ancak bu

açıklamalar muhalif odaklarını bastırmak için yeterli olmamış ve Şah tarafından ülkedeki baskı ortamının artmasına neden olmuştur.

Diğer yandan toprak reformunun gündeme gelmesi ile ulema desteğinin de Muhammed Musaddık yönünde hareket etmesi üzerine Şah, arkasındaki desteği yitirmiştir. Ulemanın liderinin ölmesi üzerine liderlik konusunda bir uzlaşma varamayan ulemanın yaşadığı kargaşa Humeyni ve taraftarlarının güç kazanmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Marksist kökenli bir parti olan TUDEH'in Sovyetler ile yakınlaşması Şah'ı destekleyen ordu içindeki bir grubun darbe düzenlemesiyle sonuçlanmıştır.

Musaddık'ın darbe ile görevden alınması üzerine sivil halk bir isyan başlatmış ve bu isyan sonucunda Şah ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra yapılan bir operasyonla (çoğu kaynakta dış ülkelere desteklendiği belirtilmektedir) Musaddık görevden alınarak tutuklanmış ve Şah'ta ülkeye geri dönmüştür. TUDEH partisi ise bu darbe sonrasında etkisizleştirilmiştir.

Ülkedeki huzursuz ve kargaşa ortamını engellemek için Şah, Ak Devrim adını verdiği bir reform paketini yürürlüğe koymaya başlamıştır. Toprak reformundan, millileştirmeye; işçi hakları ıslahatından eğitim alanına kadar pek çok konuyu kapsayan altı maddelik bu reform paketi ülkenin modernleştirilmesi yönündeki adımları hızlandırmayı hedeflemiştir.

Ancak bu reform uygulamaları, muhalif seslerin susturulmasının aksine artışına neden olmuştur. Özellikle toprak sahibi ulema toprak reformuna karşı tepkisini açıkça göstermiştir. Ulemanın liderlik konusunda yaşadığı kargaşadan faydalanarak öne çıkmaya başlayan Humeyni ise siyasi konularda tepkisini dile getirmiştir. Reformlara her gruptan tepki sesleri yükselmiştir. Sağ gruplar kadınlarla ilgili maddelere, sol gruplar ise Şah'ın reformları uygulama tarzına karşı çıkarak tepkilerini ortaya koymuşlardır.

1960'lı yılların baskıcı ortamında Halkın Mücahitleri solcu İslami devrimci bir grup olarak kendini göstermiştir. Başta ABD gibi emperyal bir ülkeye daha sonra ise

emperyalizmin uygulaması olarak gördükleri Ak Devrim reformlarına karşı tepkilerini ortaya koymuşlardır (Poorbagher, 2007:65-67).

Reforma karşı tüm tepkiler 1963 yılında şiddetli bir ayaklanma ile kendini göstermiştir. Kerbela Olayının yıl dönümünde çıkan olaylar sırasında Humeyni ve ulemadan birkaç kişinin tutuklanması ile birlikte Şah'a karşı ayaklanmalar kendini göstermiş ve bu ayaklanmalar dini törenlerde protesto gösterilerine dönüşmüştür. Çıkan olaylar üzerine sıkıyönetim ilan edilmiş ve ayaklanmanın sorumluları tutuklanmıştır.

Sıkıyönetim sonrası muhalif grupların tepkileri yer altında faaliyetlerine devam eder hale gelmiştir. Ulema ise yeniden Şah ile işbirliğine gitmiştir. Muhafız gruplar tepki odağını değiştirerek iktidardan batı karşıtlığına kaymıştır. Amaçları farklı olsa da hedef açısından birleşen muhalif gruplar yeterli güce ulaşamamış olsalar da faaliyetlerine devam etmişlerdir.

1960'lı yıllarda neredeyse sıfır olan enflasyon oranı 1970'li yıllarda büyük bir yükselişe geçmiş ve zam oranları büyük bir artış göstermiştir. Özellikle ev kiralardaki artış, alt sınıf ile orta sınıf kişilerin yıllık gelirlerinin önemli bir bölümünü ev kiralarna ayırmalarına neden olmuştur. Konut yetersizliği ülkeye göç eden binlerce teknisyenle birlikte kendini göstermiştir.

1975 yılı İran için tüm krizlerin bir başlangıç noktası olmuştur. Ekonomik krizlerin yanında uluslararası ilişkilerde yaşananlar ile Şah baskı altına alınmaya çalışılmıştır.

Şahlık rejiminin devrilmesi ve şeriat rejim darbesi gerçekleşene kadar son Şah ve babası da ülkeyi şeriat rejimi ile yönetmek isteyenler ile mücadele etmişlerdir (Erez, 1997:68-69).

2.1.1.5. 1979 İslam Devrimi

Son dönem Şah'ın uyguladığı baskı ortamı ve 1976 yılında doruk noktasına varan ekonomik kriz ve enflasyon yönetimdeki başarısızlıkların halk tarafından daha çok tepki görmesine neden olmuştur. Şah'ın kendi iktidarını güçlendirmek için kurduğu

gizli örgüt olan SAVAK ve ordu ise baskının uygulayıcıları durumuna düşmüşlerdir. Uluslararası ilişkilerde de oldukça tepki toplayan bu baskı uygulamaları her kesimden seslerin yükselmesine ve ülke sokaklarının miting gösterilerine tanık olmasına neden olmuştur. Silahlı mücadele edilmesi gerektiğine inanan muhalif kesimlerin eylemleri bir iç savaş ortamını oluşturmuştur. Öğrenci hareketlerine işçiler ve bir kesim ulema da destek vermiş ve Şah'ın otoritesi oldukça sarsılmıştır. Grevler, eylemler ve gösteriler öyle bir noktaya ulaşmıştır ki Şah artık yapacak bir şeyin olmayacağını anlayıp ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır (Poorbagher, 2007:80-83).

İran'da İslam'ın siyasallaşması ve İslamcılarının iktidara gelmesi demokratik olmayan süreçlerle gerçekleşmiş ve otoriter rejimin yerini almıştır (Fuller, 2005:173-174). İslam mevcut otoriter rejimlere bir alternatif olarak ilk andan itibaren varlığını sürdürmüştür. Bu durum İran'ın 20. yüzyıl siyasal tarihinde yoğun bir biçimde görülmektedir.

İran'da devrim sonrası oluşan toplumsal hava başlarda sosyalist-demokrat bir liderlik beklentisi ile birlikte kendini göstermiştir. Çünkü 1960'larda ve 1970'lerde TUDEH güçlü bir komünist parti olmuştur ve Şah'ın devrilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Humeyni ve taraftarları İran'da yaşanan sürecinin yaratıcıları, yaşananları devrim olarak değerlendirmiştir. Her devrim kendi içsel dinamikleri bakımından ve geçmiş deneyim eleştirilerinde, gelecek beklentilerinde özgün bir ifade biçimi oluşturmuştur. "İran Devrimi kendini İslam'a ait düşünsel nitelikli bir önderlikle işleyen dinsel bir hareket olduğunu söylemekte; eski toplumsal düzeni dinsel düşünceden yola çıkarak eleştirmekte ve yeni bir toplumu planlarken de yine dinsel bir düşünce içinde değerlendirmeler yapmaktadır" (Lewis, 2007:1).

"İran Devrimi, din adamları sınıfının belirleyici bir rol oynadığı tek İslamcı, aynı zamanda en açık şekilde ideolojik harekettir. Radikal bir entelijensiya (aydınlar sınıfı) ile fundamentalist bir din adamları sınıfının ilk kez görülen ittifakı tarafından yönetilen, üçüncü dünyacı bir devrimci hareket söz konusudur" (Roy, 2005:221).

İran Şahlık rejimine son vererek İslamın siyasi ve entelektüel alanda uygulanması açısından oldukça önemli bir kazanım elde etmiştir. Bu devrimin kazandığı başarı ilk başlarda Arap Ülkeleri açısından olumlu karşılanmış, uluslararası ve ülke içinde pek çok kesim tarafından olumlu karşılanmayan Şah'ın devrilmesi ve Batı emperyalizmine karşı bir zafer niteliği taşımıştır (Ayubi, 1993:169-170). Şah'ın modernizasyon projesi sekülerleştirici politikaları Arap yönetimlerce büyük bir tehdit olarak görülmüştür. Bundan dolayı Şah'ın tahttan indirilmesi olumlu karşılanmıştır. Ancak daha sonra şeriat rejiminin kendi otoritesini tehdit etmeye başladığını görmüş ve ABD'ye yakınlaşmıştır.

Diğer yandan Şahlığın devrilmesinden sonra ülkede yaşanan rejim krizi ve bir eylem planının olmayışı bir kaos ortamını yaratmasından endişe edilirken Humeyni'nin kendini Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi (Velayet-i Fakih) olarak ilan etmesi ve dünyadaki tüm insanların Müslüman olması gerektiği inancını siyasal bir ideolojiye dönüştürmesi geleneksel Şii düşüncesini alt üst etmiştir (Poorbagher, 2007:86-88). Roy'un bahsettiği gibi Velayet-i Fakih kavramı önce İslam devleti olmadan İslam toplumuna geçilemeyeceğini öne süren bir İslamcı düşüncenin Şiiliğe uyarlamasıdır. Diğer bir deyişle mevcut yasaların şeriat kanunları ile uyum göstermesi değil, devletin özünün İslami olması gerektiğini savunan bir düşünce sistemidir. Sünniliğin aksine Şiilikte bu duruma cevap verebilecek kurumların mevcut olması nedeniyle devletin en üst mertebesini ele geçirmelidir. Humeyni'ye göre iktidar önde olan ulemaya bırakılmalıdır. Humeyni, gaib imamın temsilcisi yani Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olarak din adamlarını görmüş ancak, kurum olarak ruhbana karşı İslamcıları desteklemiştir. Böylece İslami düşünce siyasetin tam merkezine geçmiş, bir kültürel faaliyetin çok uzağında kendine uygulama alanı bulmuştur (Roy, 2005:225-227).

Şiiliğin İran'da canlanması ve Şah'a karşı muhalif güçleri yanında toplamasının arkasında Ali Şeriatî'nin düşünceleri büyük bir rol üstlenmektedir. Şiiliğin tüm kurumlarını yeni baştan yorumlama ihtiyacını dile getirerek İslam düşüncesine modern ideolojileri de katarak farklı bir Şiilik yorumu getirmiştir. Şeriatî'nin emperyalizm konusundaki düşünceleri bu durumu açıklar niteliktedir: "Üçüncü Dünya Ülkelerini emperyalizm, sömürgecilik, yerellik ve cehaletten kurtaracak araç, Batı toplumlarının koşullarında oluşmuş ideolojiler değil, aksine ezilen ülkelerin kültürel

kökenlerinden doğacak bir ideoloji olacaktır. Bu da İran için Şii İslam'ın kendisidir” (aktaran Poorbagher, 2007:74-75). Devrimden sonraki dönemde Şiiliğin bu derece ön plana çıkmasının arkasında Şeriatî'nin düşüncelerinin önemi büyük olmuştur.

Diğer yandan Humeyni, siyasal İslamcı hareketin de ilk ateşini yakan kişi olarak kilit bir rol üstlenmiştir. “Hem geleneksel fundamentalist hem de Üçüncü Dünyacı bir devrimci olarak, genç İslamcılarının büyük bir bölümünü ulema sınıfına yaklaştırmıştır. Aynı zamanda ulema tarafından iki yüzyılda oluşturulmuş oyunun kurallarını bozmuştur” (Roy, 2005:233). Daha önce de ifade edildiği gibi İran devrimi üst düzey din adamlarının değil daha çok alt düzey din adamlarının devrimi olmuştur. Bu anlamda İslamcı harekete yeni bir soluk da getirmiştir.

“Yeni Rejimi kurumsallaştırma yolundaki ilk adım, 30 Mart 1979'da yapılan halk referandumunun sonucunda Şahlık sisteminin kaldırılması ve İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır. Sonraki adımlar ise, 3 Ağustos 1979'da kurulu meclisin –Macles-e Khobregan- kurulması; 4 Kasım 1979'da Amerikan elçiliğinin kalabalık bir grup tarafından işgal edilmesi; Kasım 1979'da yeni anayasanın hazırlanıp halk tarafından onaylanması; 25 Ocak 1980'de Abolhasan Banissadr'ın cumhurbaşkanı olarak seçilmesidir” (Fekri, 2007:148).

Devrim sonrası yeni anayasal modelin devletçi ve kurumsal çerçeveye sahip olması çeşitli paradokslarla kendini göstermiştir. İran devrimi pek çok farklı düşünsel kitleyi bir araya getiren hem ulusal hem devletçi hem de kurumsal bir çerçeveye sahip olmuştur. İslamcı içeriğine rağmen demokratik anayasal bir öze ihtiyacı da tüm bu kitlesel çeşitlilikten kaynaklanmış ve devrim mantığı hiçbir zaman İslam tarafından sorgulanmamıştır. Bu nedenle yeni hükümet modeli kurumsal bir mantığa ve anayasal bir düzene ihtiyaç duymuştur.

Şeriat ve pozitif hukuk düzeni arasındaki çelişkiler ve çatışmalar halkın iradesine dayalı bir model ile aşılmıştır. Velayet-i Fakih yani Rehberin, Uzmanlar Meclisi tarafından; Uzmanlar Meclisi'nin de halk iradesi ile seçilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bir Rehber'in olmaması durumunda anayasal düzen Rehberin bırakacağı boşluğu dolduracak ve böylece siyasal düzen istikrarını koruyabilecektir.

“İran anayasal bir modeli benimseyerek, genel oyun meşruiyetini kabul ederek, bir teokrazi olması gereken şeyi başbakanlık sistemine dönüştürerek, İslamcı ve devrimci retoriğin gerisinde, üyelerinin mümkün olmayan erdeminin arayışına düşmeyip, tersine ilahi mesajın yokluğu durumunda bile varlığını idame ettirebilecek kurumlarla işleyen siyasal bir alana sahip olmuştur. Yani kendisine laik bir alan yaratmıştır” (Roy, 2005:231).

Devrimin ilk zamanlarında Hicap Yasası çıkarılmamış ve henüz şariat kanunları tamamen uygulanmaya başlamamıştır. Humeyni’nin verdiği bir demeçte kadınların örtünmelerinin zorunlu olması gerektiği yönündeki açıklamaları binlerce kadının protesto gösterileri ile karşılaşmış ve bu yasaların çıkabilmesi için henüz uygun bir toplumsal ortamın olmadığı anlaşılmıştır. Ancak hicap yasaları için İran-İrak Savaşı oldukça uygun bir toplumsal ortamı hazırlamıştır. Eylül 1980’de Irak’ın tek taraflı olarak İran’a saldırması ve Huzistan eyaletinin bir bölümünü işgal etmesiyle birlikte İran-İrak savaşının başlaması rejimin kurumsallaşmasına büyük bir destek sağlamıştır (Fekri, 2007:148). 17 Eylül 1980’de Saddam Cezayir Antlaşması’nı tek taraflı fes etmesi ile birlikte iki ülke arasındaki savaş resmîlik kazanmıştır.

Irak ve İran iki ülke arasındaki ilişkiler Şah döneminden beri gergin devam etmiş ve devrim sonrasında da bu ilişkilerde herhangi bir düzelme olmamıştır. Ancak Şiiliğin ilk doğduğu toprakların Irak sınırları içinde olması nedeniyle Irak toprakları Şiiler için kutsal topraklar sayılmış ve tarih boyunca büyük bir öneme sahip olmuştur. İran’daki devrim sonrasında iktidara gelen mollalar ile birlikte bu topraklar daha büyük bir öneme sahip olmuştur.

Sonuç olarak Irak, İran için oldukça stratejik bir öneme sahiptir. Sekiz yıl süren bu savaş sonrasında her iki ülkede oldukça ciddi kayıplar vermiş ve ekonomilerinin büyük bir bölümünü bu savaşa ayırmaları nedeniyle ekonomide sıkıntılar yaşamışlardır. Savaş için aldığı dış borçlar yüzünden zor duruma düşen Irak, daha sonra bu borçlar nedeniyle Kuveyt’in petrol yataklarını ele geçirmek için bir savaş başlatmak durumunda kalmıştır.

İran-İrak savaşı sırasında ulusal bir toplumsal hava ile birlikte şeriat yasaları daha rahat bir uygulama alanına kavuşmuştur. Daha önce tepki ile karşılanan bu uygulamalar savaş sırasında engellerle karşılaşmadan kurumsallaşmıştır.

O döneme kadar Batı tarafından her türlü medya kanalı ve politikacılar ile tüm dünyaya duyurduğu dışlanmış, kınanmış, karalanmış *Müslümanların* her biri aynı kısır döngüye girip, büyük bir düşmanlıkla birleşme ve güç oluşturma eğiliminde olmuşlardır. İşte böyle bir dönemde Humeyni, İslam savunuculuğu ve Batı'ya meydan okuyan bir lider rolünü üstlenmiştir. Böyle bir toplumsal yapıda kendini rahat bir şekilde kabul ettirmiş ve örgütsel bir çerçevede topladığı gençler ile birlikte cemaatçi gelişimi doruğa çıkarmıştır (Kepel, 1995:179:180).

2.1.2. Mısır'da Siyasal İslam ve Müslüman Kardeşler

Mısır'ın İslami tarihi oldukça eskilere dayanmakla birlikte gerek yerel gerekse bölgesel olarak en eski ve en etkili İslami hareketlere ev sahipliği yapmıştır. Bu nedenle İslam dünyasının liderinin Mısır olduğu ve en etkili İslami direnişin de Mısır'da ortaya çıkmış olması oldukça önemli bir noktada durmaktadır.

Mısır tarihsel süreç boyunca gelişmiş uygarlıklara ev sahipliği yapmış olması nedeniyle sürekli bir istilaya karşı mücadele etmek zorunda kalmış ve uzun süren işgallere tanıklık etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiliz sömürmesine karşı en etkili direniş gücü Wafd partisi olmuştur. Ancak Wafd partisi zamanla İngiltere'ye yakınlaşması sonucu arkasındaki kitle desteğini yitirmeye başlamıştır. II. Dünya Savaşı sırasında ise Wafd partisi ve İngiliz baskısı nedeniyle Mısır tam bir çatışmalar ülkesi haline gelmiştir (Dilek, 2008:69). Wafd partisi arkasındaki halk desteğini kaybetmesiyle gücünü yitirmeye başlamış ve kendi içinde bölünme yaşamıştır. Bu durum onun yerini daha radikal grupların almasıyla sonuçlanmıştır. Özellikle 1945 yılı sonrası Müslüman Kardeşler ön plana geçmeye başlamıştır.

Müslüman Kardeşler örgütü kısa süre içinde Mısır sınırlarını aşmış ve günümüzde hala oldukça önemli ve stratejik bir noktada durmaktadır. “Yüzyılın ikinci

yarısında birçok ülkedeki yapılanmaları, örgütsel yapı dışındaki bağlantılı olduğu siyasal ve sosyal hizmet kuruluşlarıyla birlikte bir şemsiye örgüt niteliği taşıyan Müslüman Kardeşler, çeşitli zaman dilimlerinde ülkeden ülkeye farklı özellikler taşıyan İslamcı hareketleri bünyesinde barındıran bir üst felsefeyi temsil etmektedir” (Baban, 2006: 61). Müslüman Kardeşleri ve aynı süreçte ortaya çıkmış diğer İslami hareketleri 19. yüzyıl İslami hareketlerinden ayrı bir noktaya koymak gerekmektedir. “Ulus-devletlerin kurulu bulunduğu bu dönemde, İslamcı hareketin asıl hedefi; İslamın siyasal bir alternatif olduğunu göstermek, Müslüman bireylerin kaybettiği değerlerin (gayri İslami olarak değerlendirilen ulus-devletler içerisinde ve Kuran’ın ve Asr-ı saadet uygulamalarının ışığında) farkına varmaları ve söz konusu değerlerin yeniden inşasını gerçekleştirmektir” (Bulut, 2004:920).

Müslüman kardeşler tüm Müslümanları İslami Hilafeti geri getirme adı altında birleştirmek için ortaya çıkmış bir İslami uyanış hareketi olarak kendini göstermiş ve merkezi kalmayı başarmıştır. Sonraki İslami hareketler için de bir öncü örgüt olmayı sürdürmüş ve İslami Cihad, Hamas, Maşrik (Arap Doğu), Sudan, Kuzey Afrika ve hatta körfezdeki çeşitli İslami Hareketlere karşı bir anne örgüt olmuştur (Avşar, 2008:22-23 ve Ayubi, 1993:87).

Örgüt kısa sürede Mısır’da milliyetçiliğin önemli bir sembolü haline gelmiş ve İngiltere’nin yarı sömürge halindeki ülkesine karşı ciddi bir direniş oluşturmuştur. Her geçen gün daha da büyüyen gösteri ve ayaklanmalar ile İngiliz yönetiminin ülkeyi terk etmesi yönünde bir baskı gücü oluşturmaya başlamıştır.

Müslüman Kardeşler siyasi bir parti niteliği taşıyan bir örgüt değildir. Siyaseti etkileme hatta bir İslam devleti kurma amacı taşımakla birlikte üyelik profili geleneksel sınıftan olan kentsel elitler, aydınlar, aristokratlar ve toprak ağalarından oluşan bir siyasi parti özelliğinde değildir. (Avşar, 2008:26). Daha çok kamu görevlileri, öğretmenler, beyaz yakalı işçiler yani yeni orta sınıf, küçük tüccarlar, zanaatkarlar ve üniversite öğrencilerinden oluşmaktaydı (Ayubi, 1993:97).

Müslüman Kardeşler, siyasi bir forma bürünmemiş ama siyaseti etkileme çabasını kuruluşundan bu yana sürdürmüştür. “Mısır’da Müslüman Kardeşler 1920’lerde İslam adına siyasal eylem çağrısı yapmıştı, ancak İslam hiçbir zaman

modern siyaset alanında bir siyasal parti formunda fonksiyon icra etmemiştir. Daha önce kurumsal olarak siyaseti İslam ilişkilendiren bir siyasi parti olmamıştır” (Fuller, 2005:209). Çeşitli cemiyetlerle ilişki kurarak bir araya gelen ve güçlenen örgüt, siyasi konuşmalar yaparak siyasi bir içerik kazanmaya başlamıştır.

Hasan El-Banna örgütün felsefesini şu şekilde açıklamıştır: “Bizim idealimiz Allah, önderimiz peygamber, anayasamız Kuran’dır. İslam Ümmeti’nin, Allah’ın emirlerine boyun eğen bir millet olmasını istiyoruz. Bu da ancak Müslümanların Allah’ı bilmeleriyle, kalplerinin tamamen ona bağlanmasıyla gerçekleşecektir. Allah’ın lider seçmediği birisini lider edinip onun için haykırmayı ve onun da bizim için bunu yapmasını istemeyiz. Allah’ı tanımanın, peygamberin liderliğini kabul ettirmenin ve Kuran’ı dünya düzenine hakim kılmanın yolu cihaddır. Bu uğurda hayatlarını feda etmeye hazır olan Müslüman Kardeşler için şehit olmak, ebedi saadet ve nimetlerle dolu gerçek bir hayata geçiş köprüsüdür. Hiçbir zaman sessiz kalmayacağız. Kuran’ın etkin bir anayasa olduğunu görünceye kadar mücadele edeceğiz. Bu hedef için yaşayacağız ve bu yolda öleceğiz” (aktaran Baban, 2006:62-63).

Görece barışçıl ve yardım amacıyla kurulan örgüt çok geçmeden askeri bir birim oluşturmuştur. Dava Fonu ismi altında toplanan paralarla özel askeri eğitim kampları yaptırılmış ve bu kamplara sıklıkla öğrenci grupları ziyarete getirilip, kısa süreli askeri eğitimlere katılmaları sağlanmıştır. Askeri bir güce kavuşan örgüt 1930’ların sonlarına doğru yönetim tarafından ülke içindeki en ciddi tehditlerden biri olarak görülmeye başlanmıştır (Baban, 2006:67). Öğrenciler örgütün en önemli bölümlerinden birini oluşturmuştur. Orta ve yükseköğrenimini yapmış kişiler bu kamplarda eğitim görerek bir anlamda militanlaşmaktadır.

Bir süre sonra örgüt, kavuştuğu ekonomik güç ile birlikte yaptığı eylemler, propagandalar, gösteriler ve askeri gücü ile tüm Arap dünyasında İslami hareketler bakımından en önemli güç ‘bir umut kaynağı’ olarak görülmeye başlanmıştır.

Müslüman Kardeşlerin en önemli yükselişi ve belki de uluslararası bir kariyer kazanması, 1936 Filistin’deki sivil direniş güçlerine destek vermesi ile gerçekleşmiştir. Filistin’deki direniş henüz kurulma aşamasında olan İsrail’e karşı değil İngiltere’ye karşı gerçekleşmiştir. İngiltere’nin sömürgeci anlayışına karşı ulusal sınırlar içinde de

mücadele veren Müslüman Kardeşler örgütü ulusal sınırları aşarak daha çok taraftar toplamayı başarmıştır. Filistin sorunu bu andan itibaren hem Müslüman örgütler hem de diğer örgütler için önemli bir politik sorun haline gelmiştir. Lewis'in de bahsettiği üzere: "Filistin sorunu elbette gün geçtikçe büyüyen bir öfkeye neden olmakta ve zaman zaman İsrail hükümetleri ve partilerinin eylemleri ve politikaları bu sorunu canlandırıp azdırmaktadır" (Lewis, 2003:86).

1939 yılına gelindiğinde örgüt iktidara tehdit bir güç haline gelmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında ülkedeki politik ortam İngiltere lehine ilerlemesi Müslüman Kardeşlerin anti-emperyalist söylemini güçlendirmekle birlikte taraftar desteğini de arttırmıştır (Baban, 2006:68).

II. Dünya Savaşı sonrası dünyadaki tüm dengeler değişmiş ve iki kutuplu bir dünya düzeni kendini göstermiştir. Soğuk Savaş dönemi boyunca komünizm kendisini Üçüncü Dünyaya *kapitalizminin bir alternatifi* olarak sunmuştur. "Uluslar arası ilişkilerde Sovyetler Birliği'nin ağırlığı nedeniyle komünizm ve ya sosyalizm esasen Üçüncü Dünya'nın sorunlarının çözümü için belirli politikalar öneren makul bir alternatif hareket sunmayı başarmıştır". Ancak Soğuk Savaş sonrası komünizmin reeldeki uygulamasının başarısızlıkla sonuçlanması ve Arap dünyasındaki yansımalarının da (Arap sosyalizmi) bir sonuca ulaşamamış olması eski çekiciliğinin yitirilmesine neden olmuştur (Fuller, 2005:56). Arap sosyalizmi yerini Arap milliyetçiliğine bırakmış ve milliyetçilik olgusu ile İslami hareket birbirini tekrar destekler hale gelmiştir.

1944 yılında Mısır eski başbakanlarından Ahmed Mahir'in öldürülmesi ile Müslüman Kardeşler ismini ülke genelinde duyurabilen bir örgüt haline gelmiştir. Kendine ait bütçe ve askeri güce sahip olması nedeniyle büyük tehdit oluşturması hükümetin tepkisini çekmiştir. 1948 yılında Mısır başbakanını bir suikast sonucu öldürmüşler ve yasa dışı bir örgüt ilan edilmişlerdir. Mısır Hükümeti örgütün kapatılması için ciddi uygulamalara girişmiştir. Örgütün ülke içindeki tüm mal varlıklarına el konulmuş ve önde gelen lider ve üyeleri idam edilmiştir. Bu durum örgütün yasal zeminden yer altına kaymasına neden olmuştur. Bu yasaktan sonra örgüt

ülke içindeki etkinliğinde oransal bir düşüş yaşanırken, ülke dışındaki faaliyetlerinde artış görülmüştür (Avşar, 2008:32).

Filistin toprakları üzerinde kurulan İsrail devleti hem bölgenin kaderinin hem de İslamcı hareketlerin tamamen değişmesine neden olmuştur. 1948 yılının Mayıs ayında İngiltere Birleşmiş Milletler toplantısında oy çokluğu ile alınan kararla birlikte Filistin topraklarından askeri birliklerini çekmeye başlamış ve tüm askeri birlikler çekilir çekilmez ise İsrail kuruluşunu ilan etmiştir. Bunun üzerine Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak'ın orduları ile İsrail orduları I. Arap-İsrail Savaşı'nı başlatmışlardır. Beş ülkenin orduları İsrail orduları tarafından büyük bir yenilgiye uğratarak savaş İsrail lehine sonuçlanmıştır. Arap Dünyasının lideri ve savaştaki en büyük orduya sahip olduğu düşünülen Mısır'ın en ağır darbeyi almış olması ülke içinde yeni bir dönemin başlangıcı olmasının yanın da Arap dünyasındaki milliyetçilik duygusunu da körüklemiştir ¹(Armağanoglu, 2010).

1949 yılında Hasan El-Banna'nın bir suikast sonucu öldürülmesiyle birlikte örgüt önemli ölçüde desteksiz kalmış ve lidersizlik bir süre örgütün faaliyetlerinin yavaşlamasına neden olmuştur. Banna suikastına ilişkin hükümet sessizliğini korumuştur. Örgüte ilişkin siyasal kanallarca uygulanan yasaklar Nahas döneminde kaldırılmıştır. Banna'nın yerine geçen Hasan El-Bakuri döneminde de örgütsel faaliyetler durgunluk dönemini korumuştur. Bu durgunluk Seyyid Kutub dönemine kadar devam etmiştir. Müslüman Kardeşler örgütü için Abdülkadir Udeh önemli bir isim olmuştur. Hür Subaylar ile örgütsel bir yakınlaşma yaşanmış ve kamuoyu oluşumu arttırmıştır (Baban, 2006:70-72 ve Dilek, 2008:72).

II. Dünya Savaşı ve sonrasında İsrail-Arap Savaşının Mısır'daki siyasi istikrarsızlık ve artan sivil tepki ile birlikte Mısır'daki sosyal, ekonomik ve siyasi ortamdaki gerginlik ciddi bir artış göstermiştir. Siyasi iktidara olan tepki Sudan olayı ile doruk noktalarına ulaşmıştır. Oluşan siyasi boşluk 1952 yılında Hür Subaylar liderliğinde bir darbeyle sonuçlanmıştır. Bu darbe krallık rejiminin de sonunu getirmiştir. Darbede Hür Subayları destekleyen Müslüman Kardeşlerin siyasi kanalı ile birlikte tüm siyasi partiler kapatılmış ve bir yıl sonra cumhuriyet rejimi ilan edilmiştir.

¹ <http://e-tarih.org/soguksavas/?sayfa=834015.749304.2137233.0.0.php>, 2010.

Örgüt tüm siyasi partilerin kapatılmasıyla dağılmaktan Hür Subaylar ile kurdukları ilişkiler sayesinde kurtulabilmiştir. Ancak çok geçmeden bu yakınlaşma yerini düşmanlığa bırakmıştır. Sonrasında ise iki güç arasındaki ilişkiler kanlı bir karşılaşmayla sonuçlanacak şekilde kötüleşmiş, hapis cezaları ve ağır işkenceler birbirini izlemiş ve bu çatışma atmosferi, sonunda, İhvan sempatzanı Seyyid Kutb'un düşüncelerinde bir değişime yol açmıştır. Bu değişiklik Mısır'daki radikal İslam gruplarının pek çoğunun fikirlerini etkileyecek ve onların devlete karşı daha radikal politikalar geliştirmelerine neden olmuştur (Ayubi, 1993:152). Bu ilişki Nasır suikast girişimi ile birlikte iyice gerginleşmiş ve örgütün faaliyetleri yeniden yasal zeminden illegal zemine bu sefer daha da artarak kaymıştır.

Diğer yandan ülkenin uluslararası siyasal duruşu ve yaşanan çeşitli krizler (özellikle Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi) yeniden bir savaşın işaretini vermiş ve Mısır'a silah konusunda en önemli desteği Sovyetler vermiştir. Bu durum ise ülkede ve tüm Arap Dünyasında yeniden bir sol sempatzanlılığının artışına neden olmuştur. Fransa, İngiltere ve İsrail'in Mısır'ın topraklarına saldırımları ile birlikte II. Arap-İsrail Savaşı diğer bir deyişle Altı Gün Savaşı da kendini göstermiştir. Mısır yönetimi bu savaş sürecinde Sovyetlerden silah desteği ile birlikte kazanma umudu içine girmiştir. Bu savaşın kazanılması Mısır'ın ulusal ve uluslararası arenadaki prestiji bakımından oldukça önemlidir. Ancak bu savaş Mısır'ın ve Arap Dünyasının prestijini kurtaramamış ve yeni bir yenilgi ile baş başa bırakmıştır. Tüm Arap Dünyasının askeri gücü ve özgüveni son derece sarsılmıştır. Bu savaş sonrası İsrail sınırlarını eski topraklarının beş katına çıkarmıştır. Kudüs ve Gazze bu savaş sonrası İsrail'in topraklarına katılmıştır. Ülkede İsrail'e Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımı olduğu şeklindeki açıklamalar ile ülkede ciddi bir Amerikan aleyhtarlığı oluşmaya başlamıştır.

Yenilgi sonrası Seyyid Kutb liderliğindeki Müslüman Kardeşler El-Banna döneminde olduğundan daha radikal bir biçime bürünmüştür. Kutb bu savaş sonrası ülkeyi küçük düşüren sonuçlarını sosyalist politikalar ile pan-arabizm ideolojisinden uzaklaşmaya bağlayarak Nasır hükümetini ciddi bir biçimde eleştirmiş ve savaşın kaybedilme nedenini dinden uzaklaşma olarak belirlemiştir. Diğer tarafın savaş kazanmasını ise onların dinine daha bağlı olmalarına bağlamıştır (Avşar, 2008:35-36). Böylece dine olan inancın artması ile başarının geleceğini belirlemiştir. Kutb dönemi

boyunca İslami fundamentalist hareketler, özellikle 1970'lerden sonra Mısır için tehlikeli bir noktaya ulaşabilecek kadar ciddi bir yükseliş elde etmiştir. Bu yükselişin en önemli nedeni yenilginin İslamcı gençler arasında yaratmış olduğu utanç ve öfke duygusu olmuştur.

Nasır'ın ölümü il birlikte siyasal iktidara Enver Sedat seçilmiştir. Enver Sedat ülke içindeki kaos ortamının önüne geçmeye çalışmış ve az da olsa bunu başarabilmiştir. Radikal İslamcılarını dini sloganları ile etkilemeyi başarmıştır. Diğer yandan Rusya ile arasına sınır koyarak Amerika ile yakın ilişkiler kurmaya başlamış ve 1974-75 yılında İsrail ile yaptığı antlaşma ile birlikte İsrail işgalindeki bazı toprakları ülkesine katmayı başarmıştır. Bu durum ülkenin uluslararası arenadaki prestijini arttırmıştır. Diğer yandan Rusya ile arasına mesafe koyması Arap Birliği'nin kendi içinde bölünmelerine neden olmuştur.

Ülkede ekonomik politikalarda bazı değişiklikler yaşanmış ve serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir. Bu ekonomik politika değişikliği gelir dengesizliğini de beraberinde getirmiştir. Ülkedeki bu değişikliklere en büyük tepki komünist ve radikal İslamcı gruplardan gelmiştir. 1970'lerin sonuna doğru İslamcılığın yükselişinde sınıfsal eşitsizliklerin artmış olması da etkili olmuştur. Mısır ve İran, Türkiye'ye benzer süreçleri yaşamışlardır. Ülkedeki İslami tepkilerin en önemli nedeni liberal politikaların doğrudan dini sosyal yaşamı etkilemiş olmasıdır. E. Sedat liberal politikaları uygulama alanı yaratmak için dini söylemi kendi lehine kullanmıştır (Avşar, 2008:37).

2.1.3. Türkiye’de İslamcılığın Seyri

İslamcılık ideolojisi, 19. yüzyıl dünyasında İslam Dünyasının Batı Dünyası ile ilişkilerinin artması ve aldığı savaş yenilgilerinin sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal değişimin bir ürünü olarak kendini göstermiştir. Batı Dünyasının sömürgeci anlayışı karşısında askeri, ekonomik ve sosyal bir başarısızlık, İslam Dünyası içinde modernleşme eğilimlerinin artışına neden olmuştur. Modernleşmenin Batı tarzı bir gelişim modeli olması İslam Dünyasının kültürel, siyasal ve ekonomik olarak Batı emperyalizminin etkisine sokmuştur. Müslüman çoğunluğa sahip Osmanlı Devleti için de aynı sonuç kendini göstermiştir. Bu durum diğer ülkelerde de olduğu gibi toplumsal bir değişime olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Toplumsal değişim çoğu zaman manevi değişim ile birlikte kendini göstermesinin yanında teknolojik değişim ile de görülebilmektedir. Eğer bir toplum kendisi teknoloji üretemeyip ithal ediyorsa ve bu teknoloji toplumsal değişime yol açıyorsa, teknoloji ile birlikte ideoloji de ithal etmektedir. Toplumsal değişimin yönü de bu tarz bir örgütlenme içine girecektir. Ekonomik alanda yaşanan sıkıntıların yanında Batının yaşam tarzı ve kültürünün gelişmiş bir uygarlık olarak İslam ülkelerine sirayet etmesi geleneksel toplum yapısında reaksiyonlara neden olmuştur. Bu tepki zaman içinde Batı ve Batı tarzı modernleşme olan Batılılaşma karşıtı bir söyleme dönüşmüştür (Cengiz, 2008:2-3).

Osmanlı İmparatorluğu’nun 20. yüzyılın başında içinde bulunduğu durum da İslamcılık gibi bir akımın devlet eliyle geliştirilmesine zemin hazırlamıştır.

2.1.3.1. Osmanlı Dönemi Fikir Akımları

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyıl başları Osmanlı Devleti için oldukça kritik bir dönem olmuş ve yaşanan buhranın önüne geçilebilmesi için çeşitli çıkış yolları aranmıştır. Dönemin aydınları imparatorluğun kurtuluşunun nasıl sağlanabileceği üzerinde durmuştur. Batı karşısındaki üstünlüğünü kaybeden Osmanlı devletinin yıkılışına yakın imparatorluğu bir arada tutabilmek için çeşitli düşünce akımları ortaya atılmış ve bunlardan en etkili olanları Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olmuştur. Yusuf Akçura bu üç farklı düşünce akımını inceleyerek 1904 yılında Üç Tarz-ı Siyaset isimli bir makale yayınlamıştır.

Osmanlıcılık, Müslüman ve Müslüman olmayan tüm halkı bir arada tutabilmek amacıyla oluşturulmuş Tanzimat ve Islahat Fermanının bir ürünü olup; ancak Balkan ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile birlikte başarısızlığa uğramış bir ıslahat hareketidir. İslamcılık, Osmanlıcılık fikrinin başarısızlığı ile güçlenmiş ve II. Abdülhamit tarafından uluslar arası bir devlet politikası olarak sunulmuştur. Türkçülük ise yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nde milliyetçilik akımı ile daha da güçlenecek olan bir düşünce akımıdır.

2.1.3.1.1. Osmanlıcılık (İttihad-i Anasır)

“Uygulanışı itibarıyla Osmanlıcılık hareketi, I. Meşrutiyet’e kadar olan dönem, II. Abdülhamit dönemi, İttihat ve Terakki dönemi olmak üzere üç dönemde değerlendirilebilir” (Akkuş, 2009:34).

Millet fikri Osmanlı Devleti için oldukça yeni olmanın yanında aynı zamanda Fransız Devrimi'nin etkilerinin en yoğun olarak hissedildiği bir durumdur. Fransız İhtilali'nin milliyetçilik fikrinin yoğun bir şekilde etkili olmasında İhtilali'n hukuki ve siyasi eşitliği temel alan vatandaşlık fikrinin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bunun anlamı eşitlik ve hürriyetin tam gerçekleşmesiydi. Osmanlı topraklarında yaşamlarını sürdüren çeşitli etnik gruplar için bir ülkenin egemenliği altında yaşarken hürriyetin tam anlamıyla gerçekleşmesi imkansız görünmekteydi ve bu nedenle de kabul edilemezdi (Güner, 2008:2). Osmanlıcılık Kanun-i Esasiye ile modern bir vatandaşlık anlayışından bahsedilememekle birlikte Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmanın ötesine geçememiştir. Ancak Kanun-i Esasiye'nin en önemli vurgusu Müslüman olmayan halkın ibadet özgürlüğünün devlet tarafından güven altına alınmasıdır. “Osmanlıcılık bir anlamda toplumu statü kompartımanlarına bölen pre-modern siyasal anlayış yerine, Fransız İhtilali sonrasında Avrupa’da yaygınlaşmaya başlayan vatandaşlık ve hukuksal eşitlik esaslarına dayalı modern siyasal anlayışın imparatorluğa tedricen girmesi anlamına gelmekteydi” (Akarçay, 2008:34).

Osmanlıcılık fikri hem İslamcılar hem de batı tarzı eğitimi almış Tanzimat aydınları tarafından da yoğun bir şekilde desteklenmiş ve Meşrutiyet'in ilanı ile Kanun-i Esasiye’de oldukça etkili olmuş bir düşünce akımıdır. Osmanlıcılık fikri İslamcılar tarafından desteklenmiştir, çünkü gücü elinde tutan kişilerin devletin dağılmasının

engellenmesi için güç birliğine gitme yolunu seçmişlerdir. Namık Kemal gibi aydınlar bu fikrin önde gelen isimlerinden olmuştur. Neredeyse tüm Tanzimatçılar bir Osmanlı kimliği oluşturmanın zorunlu bir hale geldiği düşüncesini paylaşmışlardır. “II. Mahmut’un 1826’da ifade ettiği ‘*Ben tebaanın Müslüman’ını camide, Hristiyan’ını kilisede, Musevi’sini havrada fark ederim, aralarında başka bir fark yoktur*’ şeklindeki sözleri Osmanlılık kavramının ana ilkesini teşkil eder” (Akkuş, 2009:33). Ancak 19. yüzyılın ortasından itibaren Osmanlıcığın giderek zemin kaybettiği görülebilir. Çünkü milliyetçilik akımları daha da güçlenmiştir.

İlan edilen Tanzimat Fermanı milliyetçilik akımı etkisindeki ayrılıkçı isyanlarla devleti dağılma noktasına getiren etnik gruplara eşitlik vaadini sunmuştur (Akkuş, 2009:35).

II. Abdülhamit tarafından da başlarda desteklenen bu düşünce akımı, Balkanlarda yaşananlar nedeniyle Müslüman Türk halkın tepkisi ve güçlenen milliyetçi düşünce nedeniyle darbe almış, meclis kapatılmış ve meşrutiyet yönetimine son verilmiştir.

Tüm bu haklar ile birlikte Osmanlılık fikrinin kanlı sonuçlanan olayların çıkması ile iflas ettiği görülecektir. Etnik gruplar Osmanlı milleti olma yolunda yeterince ikna edilememişlerdir. (Akarçay, 2008:35).

Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset isimli makalesinde Osmanlılık fikrinin uygulanamayacağını şu şekilde ortaya koymuştur (Akçura, 1987: 28-30)

- Bu karışma ve uyuşmayı Müslümanlar ve bilhassa Osmanlı Türkleri istemiyordu. Zira altı yüzyıllık hakimiyetleri hukuken bitecek ve bunca yıllar hükümleri altında görmeye alıştıkları reaya ile müsavat derecesine ineceklerdi...
- Gayri Müslim tebaa istemiyordu.
- Osmanlıların büyük düşmanı Rusya ile onu köle ve pişdarları olan küçük balkan hükümetleri istemiyordu.
- Avrupa kamuoyunun bir kısmı da istemiyordu. Hristiyanları İslam hakimiyetinden kurtarmak, Haç’ın hatta ufak bir köşesini bile hilal altında

bulundurmamak gayri mü'minleri Avrupa toprağından, Nasara ülkesinden sürüp çıkarmak arzusunda idi...

Osmanlıcılık fikri yükselen milliyetçilik akımına karşı bir alternatif olarak sunulmuştur. Halkın milliyetçi duyguları ya da istekleri göz önünde bulundurulmadan devletin geleceğı göz önünde bulundurularak jakoben bir tavrıla halka uygulanmaya çalışılmış ve doğal olarak başarısızlığa uğramıştır. Ancak milliyetçi akımın ülke içinde yaygınlaşmasını geciktirmiş ve ülke içindeki isyan hareketleri arasındaki bağlantıyı kopararak ayrılıkçı hareketleri gizleyebilmiştir.

2.1.3.1.2. İslamcılık (İttihad-ı İslam, Pan-İslamizm)

Batı'daki teknolojik ve ekonomik gelişmeler ile özellikle Fransız İhtilali sonrasındaki süreç Osmanlı Devletini gerileme süreci içine sürüklemiştir. Diğer yandan Osmanlıcılık fikrinin başarısızlığı devletin yıkılmasının önlenmesi için yeni çözüm arayışlarını gündeme getirmiş ve bir geri dönüş kendini göstermiştir. çözüm dine dönüşte ve dini birlikte aranmıştır. O güne kadar ciddi anlamda kullanılmayan dini simgeler bir çözüm olarak öne sürülmüş ve Osmanlı padişahları 'halife' unvanını kullanmaya başlamıştır. "19. yüzyılda, Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde ise padişahlık unvanına ek olarak 'halifei Müslümin ve Zill'ullahı Fi'raz' yani Müslümanların halifesi ve Allah'ın yeryüzündeki gölgesi türünden ünvanların kullanılması resmileştirmiştir" (Şaylan, 1992:78). İslamcılık fikri hem Osmanlı aydınları hem de Osmanlı padişahları tarafından yıkılma aşamasındaki devleti kurtarmak amaçlı bir ideolojik aygıt olarak kullanılmıştır. İlk olarak Abdülaziz döneminde kullanılmaya başlanmış, II. Abdülhamit tarafından ise resmi bir devlet politikası olarak belirlenmiştir (Kurtoglu, 2004:202 ve Akarçay, 2008:40). Hem iç hem dış politikada İslamcılık fikri benimsenmesi nedeniyle Pan-İslamizm ismi ile anılmış ve ülke içinde-dışında Müslüman halkı İslam fikri etrafında toplanmaya çalışılmıştır.

İslamcılık fikri geleneksel bilgi kaynaklarına dönüş ile devletin birliğinin sağlanması amacını taşımakla birlikte batıya ve batılılaşmaya karşı bir eleştiridir. Diğer yandan geleneksel kaynaklara atıfta bulunması ile birlikte İslam'ın yanlış uygulamalarına da eleştiri getirerek bir reform hareketini de içermektedir. "İslamcılık, siyasal bir proje olarak devleti, Batının bilimi ve askeri teknolojisi ile güçlendirerek,

İslam dini temelinde yeniden düzenlemeyi, böylelikle devlete dahilde ve hariçte kaybettiği prestiji yeniden kazandırmayı hedeflerken; dinsel bir proje olarak da devletin meşruluğunun kaynağı olan İslam dinini, batılı ilerleme ve kalkınma kavramlarının İslami meşruiyetlerini sağlayacak şekilde yeniden yorumlayarak yenilemeyi hedeflemiştir” (Kurtoğlu, 2004:202). İslamcılık fikri ile batı karşısında gerilemeye İslam dünyasını eski gelişmiş dönemlerine geri dönebilmesi yönünde düşünceler üretilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda o zamana kadar ihmal edilmiş ve İngilizlerin sömürgesi altındaki Müslüman Doğu halklarını da müttefik olarak kazanma umudu vardı.

İslamcılığın artışıyla İslam ülkelerine yapılan emperyalist sömürünün büyük etkisi olmuştur. Batının sömürgeci anlayışına karşı tüm İslam ülkeleri dini sosyal ve siyasal bir ideolojiye dönüştürerek birleşecek ve böylece bir İslam birliği kurulabileceği inancı Osmanlı aydınları arasında ulusal sınırları aşarak güçlenmiştir. “Said Halim Paşa, Mehmet Akif, Muhammed Hamdi Yazır, Ferid Kam v.d. gibi bir takım İslamcı Osmanlı aydınları, Mısır’da Cemaleddin Afgani’nin yaptığı gibi içtihat kapılarını yeniden açarak, siyasal, sosyal, kültürel krizlerin kendi toplumlarında, dahası bizzat kendi tahayyüllerinde yarattığı kırılmalarla baş etmeye, hesaplaşmaya çalışmışlardır” (Kurtoğlu, 2004:203).

İslamcılığın daha öncede bahsedildiği üzere ilk ortaya atılan temsilcileri açısından çeşitli görüşler vardır. Bu konular daha önce ayrı bir başlık altında işlendiği için burada tekrar anlatılmayacaktır. Ancak Mümtaz’er Türküne İslamcılığın ilk nüvelerini Jön Türklerde bulmakta ve Türk tarihindeki ilk temsilcisini de Namık Kemal’de gördüğünü belirtmiştir. “Demokrasi/meşveret-şura, halk egemenliği-Tanrı egemenliği, doğal hukuk-şariat gibi konularda temel tartışmaları Namık Kemal, Ali Süavi gibi düşünürlerin yazılarında bulmak mümkündür” (Yiğit, 2006:32).

II. Meşrutiyet sonrası 1908’de Sırat-ı Müstakim isimli derginin yayınlanmasıyla birlikte İslamcılar düşüncelerini ifade etme imkanı bulmuşlardır. Mehmet Akif bu derginin başyazarı olarak batı taklidi bir gelişmeye karşı bir muhalefet içinde olmuştur. Ancak onu diğer pek çok İslamcı düşünürden ayıran nokta, onun batının teknoloji ve modernleşme atılımlarını Osmanlı’nın geleneksel yapısının

süzgecinden geçirerek, bir anlamda ülkenin kendi içsel ortamına adapte etme gerektiği konusundaki düşünceleri olmuştur. Çünkü ona göre batı modernleşmesinin birebir Osmanlıya uygulanması mümkün görünmemektedir. Bu nedenle yazılarında dinin ana kaynaklarına dönüş yapılması ve dinde yanlış bilinenlerin düzeltilmesi gerektiğini savunmuştur.

İslamcılık akımı genelde Batı karşısında İslam toplumlarını bir araya getirme özel de ise Osmanlı Devleti içindeki ayrılıkçı hareketlere bir önlem olarak ortaya çıkmıştır. Akımın gelişimsel çizgisine bakıldığında modernleşmenin bir ürünü olduğu ve modernleşmenin araçlarını kullandığını söylemek doğru olacaktır. Dindeki yanlış bilgilerin düzeltilmesi ile en yalın olana ulaşma çabasında olan bir akım olmakla birlikte tüm İslami toplulukları bir araya getirebilmek için modernleşmenin tüm araçlarının kullanımının gerekliliği vurgulanmıştır. “İslami ideale yaklaştırmaya çalışan bir dinde, dinin kendisinin bir ‘üst yapı’ kurumu olarak değil, bir ‘temel şekillendirici’ olarak varlık kazanmış olması modernleşmenin İslam dünyasındaki serüveninde dinin refakatine ihtiyaç duymasının nedenini açıklamaktadır” (Kurtoglu, 2004:204). İslam toplumsal yapıyı şekillendirirken, modernleşme de küresel amaçlarını yerine getirmiş olmakta ve iki akımın da beklentileri karşılanmaktadır. “İslamcılık, ‘İslam dünyasının modernleşmeyi ve batılılaşmayı göğüsleme çabaları’ olarak tarif edilecek olursa İslamcılarının temel probleminin, İslam dünyasının, Müslümanların modernleşme karşısında nasıl bir tavır alacakları konusu olduğu görülmektedir” (Akyul, 2007:69).

İslamcılık Osmanlı’da yapıştırıcı ve birleştirici olarak uygulanan politikalardan biridir. “Osmanlı devlet pratiğinde özellikle II. Abdülhamit tarafından benimsenen ve uygulanan bir siyaset olmasına rağmen İslamcılık, devleti kurtarma amacıyla başarılı olamamış; etnik ve dinsel farklılıkların giderek keskinleştiği Osmanlı topraklarında güç kazanan milliyetçi dalga karşısında temel dayanaklarını yitirerek milliyetçiliğe eklenmiş; İslamcılıktan geriye ‘İslam’la takviye edilmiş bir milliyetçilik’ kalmıştır” (Kurtoglu, 2004:204-205).

2.1.3.2. Cumhuriyet Dönemi ve Siyasal İslam

Türkiye, İslam Dünyası içinde laiklik ilkesini benimsemiş ve bunu radikal bir politika olarak uygulamış yeryüzündeki tek Müslüman çoğunluğa sahip ülkedir. Bu özelliği ile Türkiye diğer tüm Müslüman ülkelere oranla Cumhuriyet rejimi ile birlikte daha modern, daha çağdaş ve daha ileri bir medeniyet seviyesine ulaşmış olduğunu söylemek hiç kuşkusuz doğru olacaktır. Türkiye'nin uyguladığı politikalar ve gelişim çizgisi tamamen ölçülebilir parametrelerden oluşmaktadır (Şaylan, 1992:42-43). Tüm bu özellikleri ile Türkiye siyasal İslamcılık'ın tarihsel seyri açısından oldukça önemli bir noktada durmaktadır.

“Türk modernleşmecilerinin iki savaş arasındaki dönemde yürüttüğü politikaların ideolojik karşılığı olan Kemalizm, akademik literatürde ödünsüz laik reformlara işaret etmek için kullanılmıştır” (Özdalga, 2006:53). Bu bağlamda Türkiye’de İslamcılığın seyri incelendiğinde bir tepki siyaseti olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Laiklik yeni kurulan ülkenin hukuksal, kültürel, sosyal, siyasal ve dinsel alanda Osmanlının geleneksel yapısından önemli bir kopuşun da göstergesidir. Laikliğin tam anlamıyla uygulama alanı bulabilmesi için en önemli ön koşul ise saltanat sisteminin kaldırılması zorunluluğudur. Cumhuriyetin ilanı için toplumsal hazırlayıcı olarak 1 Kasım 1922’de saltanat sistemi kaldırılmış ve bir yıl sonra 1923’de cumhuriyet, yeni ülkenin laik sisteminin yeni adı olmuştur. laik sistemin tam anlamıyla uygulanması için hazır olmayan toplumsal koşulların yerine getirilebilmesi için süreye ihtiyacı olan genç cumhuriyetin ilk anayasası olan Teşkilat-ı Esasi’de geçen ‘devletin dini İslam’dır ibaresi ancak 1928 yılında anayasal bir düzenleme ile çıkarılmıştır. 1928 yılına kadar bu ibare anayasadaki varlığını sürdürmüştür.

Laiklik ilkesi ise ancak 1937 yılında anayasada ifade edilebilmiştir. “1937’de, dönemin içişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın şu sözleri mevcut durumu ve eğilimleri yansıtmaktadır: ‘Laiklikten maksadımız dinin memleket işlerinde müessir olmamasını temin etmektir. Bizce laikliğin çerçevesi ve hududu budur. Biz diyoruz ki, dinler, vicdanlarda ve mabetlerde kalsın, maddi hayat ve dünya işlerine karışmasın. Karıştırmıyoruz ve karıştırmayacağız’” (Subaşı, 2004:220).

İslamcı düşünce Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde canlanmaya başlamış günümüzdeki son aşamasına ise, Cumhuriyet dönemi ile birlikte hilafetin kaldırılması, modern hukuka geçilmesi gibi reformlara bir muhalefet hareketi olarak ulaşmıştır. 1923 cumhuriyet ile birlikte Laisizm geniş bir ifade alanı bulmuş ve dini ifade devlet kontrolüne girmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde batı tarzı reform hareketleri içinde medrese ve okullarının eğitim biçimlerinde bir değişim meydana getirebilecek kadar ciddi bir değişiklik yapılamamıştır. Dönemin öncelikli amacı Osmanlı devletini eski gücüne kavuşturmak olması nedeniyle eğitim ve öğretimdeki değişiklik ihmal edilmiş bir konu olmuştur. Cumhuriyet Türkiye'sine geçildiğinde ilk reform hareketlerinin birisi eğitim yönünde olmuştur. Pek çok medrese kapatılmış, küçük bir kısmı da imam-hatip okullarına çevrilmiştir. Medrese ve mekteplerin birleştirilmesini öngören Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesi ise pek çok muhafazakar çevrenin tepkisi çekilmiştir. Dinin standartlaştırılması ve devlet kontrolü altına alınması amaçlı diyanet işleri de yine aynı dönemde kendini göstermiştir. İlk kez Tevhid-i Tedrisat'la başlayan reformların amacı din ve geleneğin toplumsal hayat üzerindeki kontrolüne son vermek ve ulaşılması arzulanan çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma yolundaki engellerden kurtulmuştu. Bu sebeple ilk 10 yılda sayısız adım atılmıştır.

“Batılılaşma sonucu gelen laik cumhuriyet yapısı ve yeni sosyo-ekonomik düzen toplumda genellikle bir dinden uzaklaşma anlamı doğurmuş ve yeni düzenin, bir kısım halkın, özellikle esnaf ve küçük sanatkarların gelir ve statü kaybına yol açması ve onları mutlak bir yok oluşa doğru sürüklenmesi, onlarda başlarına gelen bu belanın laik ve kapitalist kurumlardan kaynaklandığı kanısını güçlendirmiştir” (Yücekök, 1997:42). Demokrasiye tam geçişin gerçekleşmesine kadar, hatta ondan sonra da tüm muhalif hareketler dinsel bir içeriğe sahip batı ve batı kurumlarına karşı bir tepki hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Dönem dönem iktidarlar aracılığı ile ekonomik krizlerin yol açtığı sosyal bunalımın faturası *sisteme* çıkarılmıştır.

Çağdaşlaşmak, batılılaşmak yani zamanın uyguladığını yayabilmek yolunda atılan adımların başında hiç kuşkusuz padişah ve ona bağlı dini otoritenin yani halifeliğin kaldırılması olmuştur.

2.1.3.2.1. Halifeliğin Kaldırılması

1922’de padişahlık sisteminin kaldırılması ile Vahdettin yurtdışına kaçmış ve halifelik makamına kimin getirileceği genç cumhuriyetin kurucularından Mustafa Kemal, Ali Fuat, Rauf Bey gibi bazı etkili isimler Abdülmecid’in halifelige getirilmesini desteklemişlerdir.

1923 yılına gelindiğinde Cumhuriyetin ilanı ile birlikte halifelik makamının da kaldırılacağı söylentileri yayılmış ve bu haberler ilk olarak Abdülmecid tarafından yalanlanarak bir demeç yayınlanmıştır. Bu demeçte Abdülmecid durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “...Halifelik makamıma seçilmenin meşru bir suretle yapıldığını... biliyorsunuz. O zaman yapılan bu seçim İslam alemine bildirilmiş ve her taraftan iyi kabul görülmüştür. Bütün İslam aleminin her daim teveccühlerine mazhar olmaktayım. Asya’nın en ücra köşelerine varıncaya kadar İslam aleminden binlerce mektup ve telgraf aldım ve bir çok yerlerden teveccühler karşısında ufak tefek kılükaldan (dedikodulardan) alınarak çekilmek küfranı nimet (nankörlük) olur” (Tunaya, 2003:143 ve Aysal, 2004:216).

Saltanatlığın kaldırılmasının ardından Osmanlı hükümdarlarının ellerindeki halifelik makamının dış güçlerin kullanmasından endişe edilmesi üzerine 1924 yılında Abdülmecid’in verdiği demeçlere rağmen halifelik makamı kaldırılmıştır.

B. Lewis ve birçok yazar Hilafet makamını hem Osmanlı hem de Müslüman alemi için çok önemli görmüşlerdir. Örneğin Lewis şöyle söylemiştir: “Hükümdar ayrıca İslam devletinin ve cemaatinin sadece manevi değil, dini ve politik lideri olarak da yerini alacak bir halef tayin ediyordu. Türkler, kısa bir süre ayrı bir halife deneyimi ardından 1924 Mart ayında halifeliği de kaldırdılar” (Lewis, 2003:2). 1925’te tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasıyla birlikte genç cumhuriyetteki dini faaliyetlerin pek çoğunun siyasal gücü kırılmasına neden olmuştur.

“Hilafetin kaldırılması, güçlü tasavvuf tarikatlarının yasa dışı ilan edilmesi ve İslam’ın mistik biçimlerinin bastırılmasıyla Türkiye’de İslam fiilen daha standartlaştırılır, sınırlandırılır ve birbiri ile ilişkisi kopuk kategorilere ayrılırken, Cumhuriyet ideoloji ve onunla ilgili kurumlar da gündelik hayatta büyük ölçüde hakim

duruma gelmiştir” (Tapper, 1993:8). Cumhuriyet, 600 yıldır baskın ‘ümmeçî’ yapıyı ‘ulus’ yapısına dönüştürmeye ve bağlayıcı unsuru din olmaktan çıkararak milliyetçilik temeline oturtmaya çalışmıştır. Milliyetçilik bağlayıcı bir çimento olma işlevine kavuşmuştur. Geline bu nokta ümmeçî gelenekten gelen halkın yeni yapıyla yaşadığı bir çatışma ortamının doğuşuna zemin hazırlamıştır. Yeni rejimle birlikte dışlanan İslamcı düşünce ve yasadışı ilan edilen tarikatlar faaliyetlerini yeryüzünden yeraltına kaydırmışlar ve radikalleşmeye başlamışlardır (Tapper, 8-10) .

Cumhuriyetin ilanından bu yana kademeli bir biçimde azaltılan dini etmenler muhafazakar çevrelerce tepki çekmiş ve muhafazakar basın tarafından sert biçimde devrimler eleştirilmiştir. Hatta bu eleştirileri nedeniyle tüm yazılı basın 1925 Şeyh Sait İsyanını kışkırttıkları iddiasıyla kapatılmıştır. 1925’te çıkarılan Takrir-i Sükun yasası, sadece ayrılıkçı muhalefetin değil, İslamcı muhalefetin de baskı altına alınması ve 1950’li yıllara kadar gözden kaybolmasına sebep olmuştur. Bu süre içinde kurulan siyasi partilerin bu muhalefeti kucakladığını söyleyebiliriz.

2.1.3.2.2. Şeyh Sait İsyanı

Saltanatlık ve halifelik makamının kaldırılması sonrasında bir takım isyanlar kendini göstermiştir. Bazıları yerel kalırken bazılarını hükümet bastırmakta zorlanmıştır.

Devrimlerin uygulanma hızı ve biçimi muhafazakar gelenekle çatışma göstermiş ve bazı çevrelerin devrimlerle kaybettiği siyasi gücünü geri kazanma umudu olarak görülmüş ve dış güçlerce de desteklenmiştir. Çıkan isyanların en önemlilerinden biri de Doğu Anadolu Bölgesinde Nakşibendî tarikatına bağlı bir şeyh olan Şeyh Sait önderliğinde çıkan isyan olmuştur. Bu tarikat daha önce Milli Mücadele dönemi öncesinde 31 Mart olayı ile kendini göstermiştir. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte İttihat ve Terakki Cemiyetinin etkinliğinin artması ile oluşan siyasi ortam, bu isyan ile birlikte ciddi oranda gerilmiştir. Bu isyan, II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesi ile sonuçlanmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin daha da güçlenmesine neden olmuştur (Yıldız, 2006:257).

1925 Şeyh Sait İsyanının ortaya çıkışına ilişkin neden ve sonuçlar kimi düşünürlerce farklı yorumlanmıştır. İslami bir biçim taşımanın yanında Kürt milliyetçiliğine olan vurgusu nedeniyle düşünürlerce amaçlarına ilişkin tam bir uzlaşım bulunmamaktadır. Kimi düşünürler bu isyanın dış kaynaklı olduğu belirtilmiştir. Tam bu isyanın ortaya çıkış ile Musul meselesinin gündemde olduğu tarihlerin ile aynı döneme denk gelmesi bu iddiayı güçlendirmiştir.

1940'lı yılların sonuna gelindiğinde devrimlerin büyük bir kısmı hayata geçirilmiş ve tam demokrasinin uygulanması için atılım yapılması gerektiği düşüncesi yoğunlaşmıştır. 1945 yılına kadar muhafazakar çevrelerce yürütülen gizli muhalif eylemler Kemalist projenin ürünleri olan laiklik, devrimler ve cumhuriyet rejimine karşı kendilerini hiç bu kadar açık bir muhalefet sergileyememişlerdir. Ancak oldukça güçlü bir şekilde tam da bu dönemde kendini göstermiştir.

2.1.3.3. Demokrat Parti ve Çok Partili Sisteme Geçiş

Mustafa Kemal Atatürk hayattayken çok partili sisteme geçiş sağlanamamıştır ancak Mustafa Kemal'in ölümünden sonra cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü zamanında çok partili döneme tam olarak geçilmiştir.

CHP 1923-1945 yılları arasında iktidarda kalmış bir siyasi partidir. İlk kurulan siyasi parti olması bakımından homojen bir yapıda olmamıştır. Bu anlamda içinde muhalif düşünceleri de barındırmaktadır. Parti içindeki muhalif görüşler özellikle Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması sırasında kendini göstermiştir.

CHP'deki birlik devrim yıllarının getirmiş olduğu siyasi alternatifsizlik ile açıklanabilir. Ancak devrimlerin gerçekleşmesi adına oldukça sert önlemlerin alınması ve muhalif hareketlerin bastırılması, CHP içindeki muhalif kesimi çok partili sisteme geçiş sürecine çok öncesinden hazırlamıştır. 1945 yılına gelindiğinde tam demokrasiye geçiş hem içsel koşulların hem de dışsal koşulların etkisiyle artık zorunlu bir hale gelmiştir.

Türkiye fiili olarak II. Dünya Savaşına katılmamıştır, yani savaşa sadece stratejik anlamda katılmış ve ancak savaşın sonuna doğru resmi olarak savaşa girdiğini

açıklamıştır. Ancak savaşın etkilerini derinden yaşamış, sürekli bir denge politikası izlemeye çalışmış ve Akdeniz ve Karadeniz’de etkili bir siyaset izlemeyi amaçlamıştır. İlk önce 1939 yılında İngiltere ve Fransa arasında Ankara paktı imzalanmıştır. Bu antlaşma Akdeniz’de olası bir yabancı saldırısına karşı imzalanmıştır.

1940 yılında ise Almanya’nın Bulgaristan ve Yunanistan’dan Türkiye sınırına kadar ulaşması bile denge politikasını ve tarafsızlık siyasetine devam ettirmesine engel olmamıştır. Hatta İtalya, Almanya’nın yanında Akdeniz’de savaşa girmiş olması bile bu sonucu değiştirmemiştir. Bunda Almanya’nın Rusya ile ilişkilerinin de büyük etkisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ancak denge politikası izleme çabaları nedeniyle Türkiye farklı savaş stratejileri izlemek durumunda kalmıştır. Almanya’nın sınıra yaklaşması ile artan tehdit üzerine A. Hitler, İ. İnönü ile görüşmüş ve bunun sonunda 1941 yılında Türk-Alman Dostluk ve saldırmazlık paktı imzalanmıştır. Ancak Almanya’nın Rusya’da yenilmeye başlamasıyla birlikte Türkiye, savaş sonrası kurulmakta olan Birleşmiş Milletlere kurucu üye olabilmek için 1944 yılında imzalanmış dostluk antlaşmasını bozarak, yenilmekte olan Mihver Devletleriyle ilişkisini kesmiş; 4 Şubat 1945’te BM beyannamesini imzalamış ve 23 Şubat 1945’te Almanya’ya karşı savaş ilan etmiştir” (Kocaçimen, 2007:4). Savaş dönemi boyunca devam eden uygulamalar (ekmeğin karne sistemi ile alınması, varlık vergisinin kabul edilmesi v.b.) halkın İnönü ve iktidara yönelik eleştirilerinin artmasına neden olmuştur.

Tek partili dönemin sonuna gelindiğini İnönü’de fark etmiş ve Atatürk hayattayken gerçekleştirilmesi planlanan bu girişimi sonuna kadar desteklemiştir. “Demokrasilerde birden fazla siyasi partinin bulunmasının gerekli olduğunu belirten İnönü; ‘Bu eksiği tamamlayacağız. Bu kadar devrim yapmış olanlar bunu da başaracaktır. Bu kuvveti ben kendimde görüyorum... İkinci partiyi koruyacağım, büyük partiye ezdirmeyeceğim’ diyerek kararlılığını ortaya koymuştur” (Kocaçimen, 2007:7). İnönü gerek dış gerekse iç baskıların da etkisiyle çok partili hayatın her zaman savunucusu olmuştur.

7 Ocak 1946 tarihine gelindiğinde Celal Bayar’ın genel başkanlığında DP resmen kurulmuştur. “Partiyi kurmadan önce Celal Bayar, İsmet İnönü ile bir yemek

yemiş ve konuyu onunla tartışmıştır. Demokrat Parti'nin programı gerek ekonomik görüş, gerekse kişisel hak ve özgürlükler yönünden Halk Partisi'nin programından daha 'liberal'di. Aslında bu program tek parti yönetimine karşı bir tepki niteliği taşımıştır" (Kongar, 2006:146). Böylece Türkiye'de tek partili dönemin sonuna gelinmiştir.

TBMM'deki toprak reformu tartışmaları ile ilk kez güçlü bir ses olarak ortaya çıkan muhalefet ve kendisi de büyük bir toprak zengini olan Adnan Menderes bu muhalefet içindeki en güçlü seslerden biri olarak ön plana çıkmıştır. Demokrat Parti'nin kurucu kadrosunda Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan yer almıştır.

Demokrat parti kuruluşundan, iktidar yıllarına ve kapatılışına kadar kimi kesimlerce cumhuriyet devrimini özellikle Atatürk inkılaplarını hedef alan, kimi kesimlerce de demokrasi için mücadele vermiş ancak değeri anlaşılamamış bir parti olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye'nin siyasi yaşamı boyunca her zaman önemli ve büyük bir ilişki içinde olan din ve siyaset Demokrat Parti dönemi ile birlikte daha belirgin hale gelmiş ve sonraki dönemde Türkiye'deki siyaseti etkilemiştir. CHP'nin içinden gelen istifalarla birlikte kurulan DP'nin ardından muhalefet daha güçlü bir etkiyle kendini göstermiş ve parti içinden milletvekilleri, delegeler vicdan özgürlüğü, din ve din eğitimi hakkındaki taleplerini güçlü bir şekilde dile getirmeye başlamışlardır.

Çok partili hayata geçişle birlikte yeni bir dönem başlamış ve Demokrat Parti'nin açtığı bir manevi duygulara yönelik oy propagandası diğer partilerde oy kaygısına yol açmıştır. Önceki dönemde kendini ortaya koyamayan gerici akımlar bu dönemle birlikte cesaretlenmeye başlamıştır. 1950 seçimlerine yaklaştıkça neredeyse tüm muhalefet partilerinde (hatta CHP'nin kendi içinde) İslamcı gruplar ön plana çıkmaya başlamışlardır. Devrim yılları boyunca korunan laiklik bu gruplarca dinsizlik olarak isimlendirilmiş ve karşı çıkmıştır. CHP karşısında gittikçe güçlenen muhalefeti gördükçe değişime zorlandığını fark etmiştir. Siyaset dışı bırakılan tüm İslami eylem ve hareketler laikliğin bir sonucu olarak görülmüş ve hedef laiklik ilkesi seçilmiştir. Muhafazakar bir kitle gittikçe artan gücüyle iktidarın baskıcı tutumunun daha fazla süremeyeceğini de göstermiştir. Yeni açılan partilerin programlarına koymuş oldukları

maddeler CHP için bir değişim sürecinin ve maneviyattaki yumuşamanın da başlangıcı olmuştur. Bunların başında ilkokullarda seçmeli din derslerinin konulması ve daha sonra okul haline getirilecek olan imam-hatip kurslarının açılması gelmiştir. Tüm bu yaşananlar CHP’yi değişime zorlamakla birlikte muhalefetin muhafazakar desteğini kırmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır (Göka, 2007:90-108).

Demokrat Parti’nin kurucu kadrosunu ve alt tabanını geleneksel muhafazakar sınıfın oluşturması daima dine ve dini politikalara ılımlı yaklaşması ve tek partili dönemden daha serbest bir hale getirmesi devrimlerin katı tutumları karşısında kendini ifade etme olanağı bulamamış din adamları tarafından da desteklenmiştir. 1950 yılındaki ilk seçim Demokrat Parti’nin yükselişinin ilk işaretlerini açıkça göstermiştir. “Fikir, özlem ve istek çeşitliliği bakımından karmakarışık bir kitleye dayanarak, onun dile getiricisi olduğunu, isteklerini gerçekleştireceğini vaat ederek işbaşına geçen DP, İslamcı fikirlerin bol bol açıklandığı bir siyasi hayat içinde iktidar programını çizmek zorunda kalmıştır. Muhafazakar çevreler birer siyasi kuvvet olduklarını, 1946’dan 14 Mayıs 1950 seçimine kadar, ispat etmişlerdir” (Tunaya, 2003:195).

Kuruluşunun üzerinden uzun bir süre geçmemiş olmasına rağmen meclise yüksek sayıda milletvekili sokarak hızlı yükselişini göstermiştir. Demokrat Parti için en büyük başarı 14 Mayıs 1950 yılındaki seçimde iktidar partisi olmasıdır. Bu başarı da kimi zaman açıkça ifade edilen devrimlerden taviz verme pahasına gerçekleştirilmiştir. “Yeni iktidarın yaptığı işlerin başında Ezan’ın Türkçeleştirilmesinden vazgeçilip tekrar Arapça okunması, Eyüp Sultan türbesinin açılması, İmam-hatip okullarının kurulması gibi girişimler yer almıştır” (Şaylan, 1992:95). Sonrasında ise radyodan kuran okunması, ilkokullarda din dersinin zorunlu hale getirilmesi, kuran kurslarının ve din derneklerinin sayıca arttırılması gibi uygulamalar DP’nin iktidara geldiği ilk dönemde yürürlüğe konulmuştur.

Kemalizm’in önemli bir zaafı dine rakip olabilecek ideolojilerin ortaya çıkmasına izin vermemiş olmasıdır. Bu nedenle laiklik dinden uzaklaşma olarak algılanmış ve halka ulaşma konusunda çok başarılı olamamıştır. Çok partili sisteme geçişle birlikte CHP’ye rakip partiler ilk olarak bu ilkeye müdahale ile halkta sempati toplamayı başarmışlardır (Mardin, 1983:109). Böylece DP tarafından yürürlüğe konan

bu uygulamalar halkta memnuniyetle karşılamıştır. DP, İkinci döneminden itibaren demokrasi ve özgürlük söylemleri ile kendisini destekleyen kesimi bir tarafa bırakarak totaliter bir görünüme bürünmüştür. Muhalefet partisini baskı altına almak adına yeni arayışlar içine girmiştir.

Demokrat Parti döneminin ikinci evresi boyunca hem dünyadaki gelişmeler hem ülke içindeki hoşnutsuzluk ortamının artışı 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile son bulmuş ve bu askeri müdahale sonunda Demokrat Parti kapatılmıştır.

2.1.3.4. 1960 Sonrası İslamcılık

DP dönemi Türk siyasi yaşamı için sadece siyasi yaşamın çeşitlenmesi açısından değil toplumsal demokratik ortamın canlanması açısından da oldukça önemlidir. Bu canlanmadan en çok İslamcı hareket faydalanmış, iktidardaki siyasi oluşumu desteklemiştir. Faaliyetleri yeraltından yeryüzüne doğru kayması İslamcı hareketin hem ekonomik anlamda güçlenmesine ve hem de örgüt yapılarının güçlenmesine neden olmuştur. Cemaatleşme eğilimlerinin artışı ile Nurculuk ve Nakşibendilik gibi DP'yi destekleyen dini tarikatlar 1950'li yıllarda oldukça güçlenmiştir. Bu gibi bazı cemaatler daha çok 1960 sonrası askerin yönetimden çekilmesinin hemen arkasından DP'nin tarihsel misyonunu üstlenerek kurulan Adalet Partisi'ni desteklemişler, daha sonra ise AP içinden koparak kurulan İslamcı siyasi partiye destek olmayı tercih etmişlerdir. Dini hareketler 1960 sonrası daha da güçlenmişlerdir. Özellikle 1961 anayasasının getirmiş olduğu özgürlüklerin yasal bir zemine oturmuş olması sadece dini hareketlerin değil, tüm toplumsal hareketlerin bir yasal özgürlük ortamına kavuşmalarına neden olmuştur.

Cumhuriyet dönemi boyunca kendine ifade alanı bulamamış ve devrimlere karşı tüm tepkilerin bir birikimi olarak ortaya çıkan ve özellikle Demokrat Parti ile birlikte daha sonra İslamcılık olarak isimlendirilecek olan siyasi tabana kavuşan İslami düşünce kendi içinde sürekli bir değişim yaşarak bir sonraki döneme uyum sağlama konusunda bir zorluk ya da sıkıntı yaşamamıştır. 1960 sonrası dünya düzenine ayak uydurmakta zorlanmayan İslamcı hareket cemaatleşme ile birlikte yakaladıkları toplumsal alandaki başarıyı ekonomik alana da taşımışlardır. İslami şirketler helal-

haram ayırımı yaratarak mevcut piyasa içindeki yerini almıştır. Böylece kapitalist yolla ekonomik anlamda zenginleşme ile İslamcı hareket ortak bir zemin etrafında buluşmuştur.

Şekil 1: Milliyet Gazetesi AP'nin İktidara Gelişi

Kaynak: (<http://www.sosyaltbilgiler.biz/forum/index.php?topic=6414.0>, 1966-1971 arşiv, 2008)

İslami hareketlerin/cemaatlerin toplumsal ve ekonomik zeminde elde etmiş oldukları başarıyı 1960 askeri müdahalesi nedeniyle siyasal zeminde kaybetmiş, ancak yeniden demokratik ortama geçişle siyasal bir örgütlenme ile kazanabilmiştir. Ekonomik güç ile toplumsal tabanda yayılmanın görüntüsü kendini ancak bu dönemde tam anlamıyla gösterebilmiştir. 1970'lere gelindiğinde ise Adalet Partisi'nin konumu Cumhuriyetin ilk yıllarındaki CHP'nin duruşunu hatırlatmaktadır. Bu dönemde milliyetçi ve İslamcı gruplar parti içinden kopmaya başlamışlardır. AP milletvekili olarak meclise giren Necmettin Erbakan İslamcı siyasetin lideri olmuştur ve 17 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin içinde yer alan, Milli Birlik Komitesi üyesi Alparslan Türkeş ise AP'nin milliyetçi kanadını oluşturmuştur. Daha sonraki dönemde ise milliyetçi

siyasetin lideri olarak 1970’lerde, 1980 sonrasında ve 1990’larda varlığını sürdürmüştür (Akarçay, 2008:92).

Milli Nizam Partisi, Türk siyasal tarihinde belki de ilk defa siyaset dili ile İslami söylemi bir tabanda buluşturan bir parti olmuştur.

Şekil 2: Cumhuriyet Gazetesi MNP’nin Kuruluşu

Kaynak: (<http://www.sosyalbilgiler.biz/forum/index.php?topic=6414.0>, 1966-1971 arşiv, 2008)

MNP’yi Türk siyasi yaşamında önemli hale getiren etken ise parti programında yer alan ‘*Milli Görüş*’ ismi ile daha sonra kurulan İslamcı partilerin programlarının genel hatlarını oluşturmuş olmasıdır. Buradaki Milli Görüş ibaresi oldukça önemlidir. Milli Görüş kavramındaki ‘Milli’ ibaresi ile Osmanlı Milletler sistemine atıfta bulunmaktadır. Osmanlı’da millet sistemi ülke topraklarındaki vatandaşların din ve mezheplerine göre ayrılmasını ifade etmektedir. Bu anlamda bir kavrama değil bir çeşit teşkilatlanmaya işaret etmektedir. Milli Görüş ise İslami görüş demektir. Milli Görüş; bir teşkilatlanmayı ve bir çatı altında örgütlenmiş insanlar topluluğunu ifade etmektedir (Shaw, 1978:58-59).

Erbakan Milli Görüşü şu şekilde tanımlamaktadır: “Milletimizin tarihi an’anevi ve bütün değerlerine saygılı olan görüş Milli Görüş’tür. Milli Görüş demek, bizim milletimizin kendi görüşü demektir. Sultan Fatih’in İstanbul’u fethederken

kalbindeki inanç ne ise, Milli Görüş odur. Bizim milletimizin bin yıl Milli Görüş ile dünyaya hakim oldu. Bugün de bütün dertlerimizin ilacı Milli Görüş'tedir" (Ayhan, 2007:49).

Milli Görüş sadece milli değerlere atıfta bulunmamakla birlikte bir kurtuluş ideoloji olarak da karşımıza çıkmıştır. Burada evrensel bir İslam dünyasına bir sesleniş de bulunmaktadır. Amacı Osmanlının son dönemlerinde olduğu gibi Batı yenilgisi karşısında bir atılım yaparak kötü giden ekonomik, sosyal ve siyasal dengeyi tersine çevirmenin yollarını anlatmaktır.

Milli Görüş ve MNP'nin siyasette yükselişinde dünya siyasetindeki Yeşil Kuşak Projesinin de etkisi olmuştur. 1950'li yıllardan itibaren ABD Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu ülkeleri üzerindeki etkisini önlemek ve Akdeniz'e inişini engelleyebilmek amacıyla Pakistan, İran ve Türkiye'yi de içine alan Bir Yeşil Kuşak Projesi'ni hayata geçirmişlerdir. Bu ülkelerde komünizm din düşmanlığı ve din karşıtlığı ile özdeşleştirilerek büyük bir anti-komünist propagandaya yer verilmiştir. Bu bağlamda söz konusu ülkelerdeki İslamcı hareketler, özellikle SSCB başta olmak üzere komünizme karşı desteklenmiştir. Bu anlamda İslamcılık, antikomünist bir ideoloji olarak sunulmuş ve hükümetlerce de desteklenmiştir. Türkiye'de aynı dönemde Milli Görüş'ün yükselişi tesadüf olmamıştır. En önemli örgütsel desteğini ise Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) ve Komünizmle Mücadele Derneği'dir. 1970'lerin sonuna kadar içinde sağ görüşleri de barındırmış, daha sonrasında kurulan sağ örgütler ile bölünmüştür (Delibaş, 2007).

Bu anlamda Milli Görüş gibi bir düşünce akımının sadece ulusal bir refleks hareketi olmadığı görülmektedir. Bir dönem milliyetçi ideoloji ile birbirlerini destekledikleri de görülmüştür. Milliyetçi ideoloji ile İslami söylem birbirinin aynı kavramlar olduğunu söyleyememekle birlikte içlerinde taşıdıkları muhafazakar öğeler bakımından oldukça güçlü bir uyum içindedirler. "Ellili yıllarda gelişmeye başlayan ve İslamcılıkla birlikte tüm diğer sağ söylem ve politikaların düşünsel temelini oluşturan, muhafazakar düşünce ve siyasal söylem, öncelikle dini sembollere yer veren alternatif bir milli kimlik ve milliyetçilik üreterek, seküler ulus kimlik oluşturmak konusundaki tıkanmanın önünü açmıştır (Mert, 2004: 414).

Ancak bu partinin ömrü uzun olamamış ve kuruluşundan bir yıl sonra 1971 yılında kapatılmıştır. 1972 yılına gelindiğinde ise aynı kurucu kadro tarafından benzer bir programla Milli Selamet Partisi ismi ile yeni bir parti kurulmuştur.

Mili Nizam Partisi ve hemen ardından Milli Selamet Partisi kurulmuş ve 1970’li yıllar boyunca Türkiye siyasetinde küçük fakat, çoğunlukla anahtar bir rol oynamıştır. 1974 CHP-MSP koalisyonundan sonra iki MG hükümetinde de yer almıştır.

“Milli Görüş Hareketi Türkiye’nin toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişmenin özgün dinamiklerinden doğan ulusal bir hareket olmasının yanı sıra, siyasal İslamın Türkiye’de ifadesini bulan bir yansıma olması bakımından 1970’li yılların sonundan itibaren Ortadoğu’da yükselen radikal İslamcı dalga ile ilişkilendirilmektedir” (Yılmaz, 2007:67). Özellikle İran’daki gelişmeler ve Soğuk Savaş Dönemi boyunca ABD’nin SSCB’yi zayıflatmak için İslamcı hareketlere verdiği destek, Suudi Arabistan gibi doğu ülkelerinde ortaya çıkan petrol kaynaklarının ülkeye getirmiş olduğu zenginlik ve bu ülkelerin İslami hareketlere vermiş oldukları destekler İslam dünyasına ve İslamiyet’e olan ilginin artışına neden olmuştur. Tüm bu gelişmelerin yansımaları Türkiye’de de görülmüştür. Sağ hükümetler iktidara gelmeye başlamıştır.

Milli Selamet Partisinin Türkiye’deki yükselişi daha çok içsel sebeplerden kaynaklanmaktadır. Özellikle MNP döneminde tarikat liderlerinin partiye vermiş oldukları destek MSP’nin yükselişinde etkili olmuştur. MSP-CHP koalisyon hükümetinin kurulması ile Nurcular partiye vermiş oldukları desteği çekmişlerdir. MSP içinde Nakşibendiler çoğunluk olarak kalmışlardır. Diğer tarikatların desteğinden yoksun kalan MSP ve Erbakan siyasi duruşunu sertleşmiştir.

Erbakan, partiye verilen desteği arttırmak için yeni propaganda araçlarına başvurmuş ve MSP’nin baskısıyla açılan İmam Hatip Okullarından mezun olan kitle partinin basın yoluyla ulaşamadığı yerlere ulaşmada en etkili olan üye tabanını oluşturmuştur. Diğer yandan MSP’nin desteği ile kurulan dernekler de partinin propagandalarının ulaşması için tarikatların çektiği desteği geri getirme çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Kaçlık, 2007:110-113).

Milli Görüş hareketinin yükselişinde 1970’lerde Türkiye’nin geçirmiş olduğu değişimin çok büyük etkisi olmuştur. Diğer bir sebep ise 1970’lerde siyasetin aşırı parçalanmasının MSP’yi güçlendirdiğini söyleyebiliriz.

2.1.3.5. 1980 Sonrası Türkiye’de İslamcı Hareketler

Siyasi istikrarsızlık ve kargaşa ortamı 2000’li yıllarda hala etkisini sürdürmekte olan 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ile sonuçlanmıştır. Tüm siyasi partilerle birlikte MSP de kapatılmıştır. Necmettin Erbakan’ın parti desteğini geri kazanma çabalarının bir ürünü olarak duruşunu sertleştirmesi, özellikle Konya mitingindeki sözleri partinin laikliğe aykırı eylemlerin odağı haline geldiği gerekçesiyle partinin kapatılmasına neden olmuştur.

12 Eylül askeri yönetimi, tüm toplumsal eylem ve muhalefete karşı sert bir tutum içindeyken, dini hareketlere karşı daha ılımlı hatta hoşgörülü davranmıştır. 12 Eylülün yönetici kadrosu tarafından demokrasilerin gerçek anlamda dayanaklarını oluşturan sendikalar, meslek dernekleri kapatılmış; dini eğitim veren kurum ve kuruluşlar kapatılmamıştır. Alınan pek çok karar bunu açıkça ortaya koymuştur. Örneğin; “Askeri yönetimce, toplumda sol akımların, Marksist eğilimlerin güçlenmesini önlemek için ‘milli ve manevi değerler ile örf ve adetleri’ güçlendirmenin gerekli olduğuna karar verilmiş; milli ve manevi değerleri güçlendirecek, yaygınlaştıracak en etkili önlemlerden birinin de imam-hatip okullarının lise haline getirip, yaygınlaştırmak olduğu vurgulanmıştır” (Şaylan, 1992:104-105). Bu durum açıkça cumhuriyetin Tevhid-i Tedrisat kanuna aykırılık ve Atatürkçü laiklikten bir kopuş olarak yorumlanabilmektedir.

1980 tarihi Türkiye için yeni bir dönemin işareti olmuştur. 1980’li yılların başı, dini hareketlerin tüm dünyada yükselişe geçtiği dönem olmuştur. Bu gelişmeden Türkiye’de fazlasıyla etkilenmiştir. Özellikle ABD’nin Soğuk Savaş Dönemi boyunca izlemiş olduğu politik duruş, bu dönemin sonunda kendini göstermeye başlamış ve din ortaçağ Avrupa’sındaki etkili duruşuna geri dönmüştür. ‘Tanrı’nın gölgesinde bir millet’, ‘Tanrı Amerika’yı korusun’ gibi sloganların yanı sıra, paraların üzerine yerleştirilen ‘Tanrı’ya güveniniz’ ibaresi de bu durumun açıkça göstergelerinden biridir (Çuha, 2004:479).

Diğer yandan Türkiye'nin İran, Afganistan gibi komşu ülkeleri ile ilişkilerini iyi düzeye getirmiş olması da onun ilişkilerinde dini kimliğinin ön plana geçmesine neden olmuştur. Bir diğer önemli etken de Çeçenistan, Azerbaycan, Filistin ve Bosna Hersek gibi Müslüman ülkeler ile diğer ülkeler arasındaki gerilimin artması ve Müslüman ülkelerin diğer ülkeler karşısında yaşadığı yenilgi Türkiye'yi bu tartışmaya dini kimliği ile girmeye zorlamıştır.

1980 tarihi Türk siyasi, ekonomik ve toplumsal yapının değişimi ile kendini göstermiştir. 1980 döneminin ekonomik uzantısını 24 Ocak (1980) Kararları olarak kendini gösteren daha serbest liberal politikalar oluştururken; siyasi uzantısında ise muhafazakar kökenli liberal partiler iktidara gelmişlerdir. “1980 Askeri Müdahalesi, var olan iktidar düzenlerini bozsa da, iktidar ilişkilerini ve kaynak dağıtımını yeniden yapılandırmak isteyen yeni aktörler için fırsatlar sağlamış, diğer yandan ‘sol ve ‘sağ’ güçler arasındaki çatışmayı gidermek için İslamın millileştirilmiş bir versiyonunu (Türk-İslam Sentezi), derinden kutuplaşmış Türk toplumunu ‘birleştirici’ tutkal olarak kullanmak istemiştir” (Cengiz, 2008:139-140). Özellikle 1983 sonrası laiklik karşıtı dinsel hareketler hızlı bir şekilde siyasallaşmışlardır.

“12 Eylülcüler tarafından Kemalizm'in ortalama bir insanı tepkiye götürebilecek, çok abartmalı bir ‘Atatürkçülük’ söylemi ile içeriği boşaltılmış; Kemalizm bir taraftan böyle yorumlanıp resmi ideoloji muhafaza edilirken arzulanan toplum düzeni için uygun bir ideoloji olduğu düşünülen İslam öğretilerine büyük bir hoşgörü ile bakılmaya başlanmıştır” (Şaylan, 1992:109). Kemalizm, abartılı bir baskı ortamının aracı konumuna getirilmiştir. Din ise toplumsal düzenleme için kullanılmıştır.

“T. Özal dönemi Anavatan Partisi (ANAP) ile Türk sağını ekonomik olarak piyasaya eklemleyip kapitalistleştirerek iktidar bloğunun sınıfsal siyasal güç dengesinde en önemli aktör haline getirmiştir. Daha sonra ise sınıfsal olarak iktidar bloğuna taşıdığı İslamcı-muhafazakar kesimi ideolojik olarak da İslamı, liberalizme eklemleyerek egemen ideolojinin (Türk-İslam-Piyasa) en önemli bileşeni yapmıştır” (Özgüden, 2007). Bu dönemde İslamın liberalleştiği görülmüştür. 1980 sonrası, İslamcılarla solun siyasi görüşü savunuların bir kesiminin devlete karşı sivil toplumculuk temelindeki diyalogu, İslamcıların ‘daha az devlet’ isteği içindeki liberalizmle ilişkisinin gelişmesine yardımcı

olmuştur. Bu durumun sağlanabilmesi için ise İslam ve liberalizmin ortak noktalarına vurgu yapılmıştır. İslamın mülkiyet anlayışı, miras hakkı, çalışmayı teşvik edişi, ticarete karşı bakışı ile girişimciliği teşvik edişi, insana karşı bakışı ile insanı ön plana çıkarması, inanç özgürlüğünü savunması ile özgürlük ve eşitlik anlayışı liberalizm ile büyük benzerlik göstermektedir.

Çelişkilerin üstü bu şekilde örtülmüş oldu. Bu anlamda sorulması gereken en önemli soru İslami bir düzen liberal olabilir mi?

1980'li yıllar muhafazakar eğilimlerin arttığı bir dönem olmuştur. ANAP da artan bu muhafazakar eğilimlerin etkisinde kalmıştır. 1983 seçimlerine katılan bir başka sağ partinin olmayışı İslami kesimin tüm oylarının ANAP'a gelmesine neden olmuştur. 1984 seçimlerinde bu destek devam etmiş ve siyasal İslam kimliği siyasal hayatta ANAP ile birlikte anılır hale gelmiştir.

Özal İslami çevrelerce lider kabul edilmiştir. İktidarı boyunca tarikat şeyhleri ve cemaat liderleri ile iyi ilişkilerini korumaya özen göstermiştir. Özellikle Nakşibendi tarikatı tarafından desteklenen Özal, tarikat şeyhleri ve cemaat liderlerinin taleplerini devamlı olarak göz önünde bulundurmıştır. Bu anlamda Özal dönemi boyunca mecliste din eğitimi, türban yasası, Ayasofya'nın yeniden ibadete açılması gibi konularda tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar sonunda türban yasağı kalkmış ancak bu yasa tasarısı Anayasa Mahkemesinden laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle geri dönmüştür. ANAP'lı milletvekilleri dini içerikli taleplerini sürekli olarak dile getirmiştir. Özal'ın iktidar yıllarında (45. ve 46. hükümet dönemleri) yüzlerce imam hatip okulu açılmıştır. Cumhurbaşkanlığı döneminde Özal yine İmam Hatip Okullarının açılışını desteklemiştir. (Belhan, 2005). Özal bu muhafazakar popülist politikayı her zaman korumuştur.

Özal dört eğilimi (liberal sağ, mukaddesatçı sağ, milliyetçi sağ ve demokratik sol) ANAP'ta birleştirdiğini iddia etmiştir (Kongar, 2006:218). Özellikle İslamcı politikaları, darbecilerin uygulamaya koyduğu Türk-İslam Sentezi ideolojisi ile örtüştüğü için de darbenin devamı olarak İslamcılığın geliştirilmesi yolunda büyük adımlar atılmıştır. Bu adımların belki de en önemlisi numaralarıyla anılan Türk Ceza

Kanunun 141², 142³ ve 163'ncü maddelerinin kaldırılması olmuştur. Bu iki madde de düşünce özgürlüğüne ilişkin sınırlamaları içermektedir ve Özal ile birlikte gelen demokratik ortam, özellikle neo-liberalizmin de etkisiyle bu maddelerin kaldırılması görece bir özgürlük ortamının da kapısını aralamaktaydı. 163. madde ise, dini eylemlerin siyasetle ilişkilendirilmesi durumunda ağır cezaların gelmesiyle ilgili olmuştur. 141. ve 142. maddelerin kaldırılmasının ardından bu maddede yürürlükten kalkmıştır. Demokrasi ve özgürlük ortamının sağlanması için bu maddelerin kaldırılması toplumun birçok kesimi tarafından desteklenmiştir. Ancak bu maddelerin günümüzdeki yansıması Terörle Mücadele kanunu olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle 163. maddenin kaldırılması İslami hareketlerin gelişmesine önemli bir ortam hazırlamıştır (Yürük ve Selvi, 2004).

Yeni bir döneme girmiş Türk toplumunda yeni toplumsal birleştirici unsurlar aranırken 1970'lerin mirası karşımıza çıkmıştır: Türk-İslam Sentezi. "26 Haziran 1986'da Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Başbakan Turgut Özal ve Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ'un katıldığı Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun 'Atatürk Yüksek Kurulu' toplantısında, Türk-İslam Sentezi'ne yönelik bir milli kültür politikasını benimseyen bir rapor kabul edilmiştir (Ertürk, 2005:96). Raporda Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve kültürel değişim içinde ulusal birliğin korunması konusunda din kurumuna büyük rol düştüğü belirtilmiştir (Şaylan, 1992:111).

Türk-İslam Sentezi Aydınlar Ocağı tarafından ortaya atılmış 1960'lardan 1980'li yıllara kadar gelmiş bir düşünce sistemidir. Sağ muhafazakarlık ile her zaman yakın bir etkileşimde bulunan İslamcılık ile Türkçülük anlayışı bir potada eritmeye çalışılmış ve yeni toplumsal düzenin oluşturulmasında ideolojik bir çözüm olarak sunulmuştur. (Güvenç, Şaylan, Tekeli ve Turan, 1994:164).

² 141.maddenin içeriği; sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya veya memleket içinde müesses iktisadi veya sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmeye matuf cemiyetleri her ne suret ve nam altında olursa olsun kurmaya tevessül edenler veya kuranlar veya bunların faaliyetlerini tanzim veya sevk ve idare edenler veya bu hususta yol gösterenler sekiz yıldan on beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılırlar. Bu kabil cemiyetlerin bir kaçını veya hepsini sevk ve idare edenler hakkında ölüm cezasını içermektedir.

³ 142. Maddenin içeriği ise; sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya veya memleket içinde müesses iktisadi veya sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmek veya devlet siyasi ve hukuki nizamlarını topyekün yok etmek için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse beş yıldan on yıla kadar ağır hapis cezasını içermektedir.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesini gerçekleştirenler, ‘kökü dışarıdaki ideolojik akımlar’ olarak tanımladıkları sol ve yükselmekte olan Kürt hareketine karşı milli bir ideoloji olarak Türk-İslam sentezini hayata geçirmek istemişlerdir. 1970’lerden sonra hem sol hareketine hem de Kürt etnik ayrışmasına karşı bir yapışkan olarak görmüş ve bir ideoloji üzerinden İslamcılığı siyasetinde kullanmıştır. Başarılı bir ideolojiye dönüşmemiş olsa da dönemin hükümetleri tarafından izlenen bir siyasal çizgi olmuştur.

Bu sentez siyasette kullanılmış ve 1980’lerde etkili olmuşsa da sorunsuz değildi. Türk-İslam Sentezi içinde çeşitli çelişkileri barındırmaktadır. Çünkü “Türk-İslam Sentezi, içeriği ve temel öncülleri açısından İslamcı ideoloji ile ters düşmektedir; her şeyden önce İslamcılar için sosyolojik bir olgu olan Türklük ile tanrısal bir olgu olan İslamiyet’i eşit öğeler olarak bir senteze sokmak olacak bir iş değildir. Türk-İslam sentezi, temel amacı ya da politik hedefi itibari ile otoriter bir siyasi düzeni, kısıtlı özgürlük anlayışını savunmaktadır. Başka bir deyişle, ‘çoğulcu olmayan, otoriter bir demokrasi’ Türk-İslam Sentezi anlayışının ana hedefi sayılabilmektedir” (Şaylan, 1992:112-113). Aslında bir yandan Türklüğü yüceltirken diğer yandan onun gelişebileceği ve bir yaratıcılığa sahip olabileceğine ilişkin yitirilmiş bir inancın ürünüdür ortaya atılan bu sentez. İslamcılık ideolojisine aykırı geliştirilmiş olduğunu söylenebilen bir düşünce sistemi olması nedeniyle de ideolojik bazda inandırıcılığını kaybetmiştir.

1980 sonrası siyasal yaşamda ANAP ile rekabet edebilecek partiler askeri yönetimin hemen sonrasında kurulmaya başlamıştır. İlk kurulan siyasal partilerden biri de Milli Görüş geleneğinin devamı niteliğindeki Refah Partisi (RP) 1983 yılında kurulmuş ve 1987 yılında ise mecliste yapılan referandumun sonucu olarak siyasi yasağı kalkan Necmettin Erbakan partinin genel başkanlığına gelmiştir. Askeri yönetiminden sonraki ilk seçimlere RP katılamamıştır. 20 Ekim 1991 yılındaki erken seçimlerde RP, Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile koalisyon kurmuştur. Anayasada iki ve daha fazla sayıda siyasi partinin birleşerek seçimlere katılması yasak olduğundan koalisyonun resmi bir geçerliliği olmamıştır. IDP ve MÇP milletvekilleri seçimlere bağımsız aday olarak katılmışlardır. Ve her üç parti de birbirini desteklemişlerdir. Bu ittifak ile RP meclise daha yüksek sayıda milletvekili sokmuştur.

RP, Türkiye'nin bastırılmış Müslümanlık bilincini temel alarak oy toplamış; siyasal tutumlarını öteden beri böyle bir katmana dayandırmıştır. Sağ ve sol siyasetin gerilediği bu dönemde, RP yükselişe geçmiştir (Yıldırım, 1999:136).

Refah Partisi içinden geldiği geleneği yeni döneme entegre etmeyi başarmıştır. Yeni propaganda yöntemleri olan medya ve kitle iletişim organları seçim kampanyalarında ilk kez bu dönemde kullanılmaya başlanmış ve iktidar yıllarında da bu durum artarak sürdürülmüştür. İslami söylemin yanına ekonomik olarak ezilmiş, şehir yaşamına uyum sağlayamayıp kenarda kalmış halk yığınlarını da kapsayan sosyal politikaları da seçim kampanyaları içine almış ve inanca dayalı birlik duygusunu halk yığınlarına aktarmaya çalışmıştır. Ezilmişliğin nedenini adaletsiz yönetim ve sisteme bağlayarak kitleleri yanına çekmeye çalışmıştır. “Erbakan ve kurmayları inanan seçmenleri karşısında bir cemaat imamı gibi davranıp ‘dava’ dan bahsetmişlerdir. Oysa iktidardayken, bir ‘iktidar adamı’ idiler. Refah Parti, cemaat mi, parti mi düalizmini bir kere daha yaşamıştı. Bu düalizm hem Refah Parti’yi hem de inananları zora sokuyordu. Nitekim İslam, siyasal insanları, iktidara taşıma paydası oluyordu” (Yıldırım, 1999:135).

Parti iki temel misyonu hedef almıştır: Milli Görüş ve Adil Düzen. Erbakan Adil Düzen kavramını sık sık açıklamakla birlikte bu konuda kitap yazmıştır. Kavramın tam açılımı konusunda farklı yorumlar söz konusu olmuştur. “Kavram genel olarak halkın kendi sorunlarına ve yaşama bakış açısına göre; sosyal devlet ve milletin bütünleşmesi, sosyal güvenlik sistemi ve devlet malının korunması, Türkiye üzerindeki dış baskının kırılması gibi konularla özleştirilmiştir” (Kaçlık, 2007:116). Milli Görüş gelenekseli işaret ederken, Adil Düzen muhafazakar sermayenin korunması üzerine ekonomik bir temele işaret etmiştir.

RP seçimlerde 1991’den sonra yükselmeye başlamış ve 27 Mart 1994 yerel seçimleri ise onun için neredeyse bir dönüm noktası olmuştur. 1995 genel seçimlerinde Refah Partisi ve Necmettin Erbakan en büyük başarılarından birini yakalamış ve REFAHYOL (RP ve DYP) koalisyonu ile başbakan olmuştur. Elde edilen bu başarı Erbakan’ın söylem ve sözlerine yansımış, eskisine oranla konuşmalarını sertleştirmiştir.

Başörtüsü ile ilgili durumlara daha sert yorumlar yapmaya dini atıflarda bulunmaya başlamıştır (Çalmuk, 2004:553-555).

REFAHYOL hükümeti 1997’de siyasi tansiyonun yükselmesiyle birlikte 28 Şubat sürecine girilmiş ve hükümet istifa etmiştir. REFAHYOL bir koalisyon hükümeti olarak bu süreci atlatabilmek amacıyla protokolünde değişikliğe gitmiş ve normalde bir yıl sonra değişecek olan başbakanlığın Tansu Çiller’e geçmesi yoluna gitmiştir. Bunun için gerekli olan hükümetin istifası ve yenisinin Çiller tarafından kurulması amaçlanmıştır. Ancak cumhurbaşkanı hükümeti kurma görevini Çiller’e vermeyerek yeni bir hükümet arayışlarını başlatmıştır. Birkaç ay süren bu arayış sonrasında Bülent Ecevit Koalisyon hükümeti olarak başbakan olmuştur. Bu süreç AKP’nin tek başına iktidara gelişini hızlandıracaktır (Delibaş, 2007).

2.1.3.6. 28 Şubat ve RP İçinde Başlayan Siyasi Kriz

Refahyol koalisyonu ile başbakan olan Erbakan’ın ilk yurtdışı ziyareti tüm iç ve dış karşı çıkışlara rağmen İran’a ve sonrasında ise Mısır ve Libya’ya olmuştur. Ancak Libya’daki ziyareti sırasında Muammer Kaddafi’nin onu çöldeki bir çadırda ağırlaması ve bu ziyaret sırasında sarf ettiği ağır sözler kamuoyunda ciddi yankı uyandırmıştır. Ardından geniş halk kitlelerine aynı anda seslenmeye çalışan RP ruhu bunu başaramamış ve pek çok konuda uzlaşım sağlayamadığı için önce tabanını sonra da kendisine oy veren halk kitlesini hayal kırıklığına uğratmıştır. Bunun sonucunda ise tepkilerin gelmesi çok gecikmemiştir. Refleksif bir şekilde geleneksel görüşüne geri dönüş yapmış ve yeniden İslamcı söylemlerini sürdürmüştür. Taksim’e cami olayından, kurban derisine, tarikat liderlerine verilen iftar yemeğinden, türban eylemine kimi RP’li milletvekillerinin katılmasına, devlet dairelerinde türban iznine kadar uzanan bir seri olay da böyle başlamıştır. RP’lilerin çoğu sonradan, Susurluk olayının kovuşturulması ve ‘Bir Dakikalık Karanlık’ eylemi karşısındaki engelleyici tutumlarını da, ‘gereksiz bir savunma refleksiydi ve yanılttı’ diye yorumlayacaklardı (Çakır, 2004:570-571 ve Yavuz, 2004:601). 31 Ocak akşamı Ankara ilinin Sincan ilçesinde Belediye Başkanı Bekir Yıldız’ın düzenlediği, İran büyükelçisinin de davetli olduğu ‘Kudüs Gecesi’nde yaşanan tiyatral gösterinin ve başkan tarafından yapılan ‘İran büyükelçisi bana şeriat için çalışıp çalışmadığını sordu. Ben de yüzde 99’u Müslüman olan ülkede zaten herkes şeriat’ı tanır dedim’ şeklindeki konuşmasının yankıları, ertesi gün tüm gazete, dergi

manşetlerinde ve televizyon kanallarında yayımlandıktan sonra görülmüştür⁴ (Radikal, 2010). RP son dönemlerinde arkasındaki medya ve kitle iletişim desteğini kaybetmiştir. Tüm bu eylemleri ise, medya organlarında gösterilerek kamuoyu aleyhtarı bir hava yaratılmıştır. Tüm bu yaşananlar RP'yi ve Refahyol koalisyonunu siyaset sahnesinden silecek olan gelişmelerin de önünü açmıştır.

Türk siyasi yaşamına 28 Şubat olayı olarak geçen ve kimi kesimlerce Post-modern darbe olarak isimlendirilen muhtıra pek çok kesim tarafından tartışmalara neden olmuştur. Özellikle REFAHYOL hükümetinin görevden ayrılmasından bir süre sonra Refah Partisi'nin kapatılması ile birlikte bu tartışmalar daha da artmıştır. 1998 yılında kapatılan Refah Partisi'nden yasaklı olmayan milletvekilleri 1997 yılında kurulmuş olan Fazilet Partisine geçmişlerdir. Necmettin Erbakan'ın beş yıllık siyasi yasaklı olması nedeniyle partinin genel başkanlığına Recai Kutan getirilmiştir. Fazilet Partisi mecliste ANAP'tan da gelen Ali Coşkun ve Cemil Çiçek ile birlikte 146 milletvekili sayısına ulaşmıştır (Çakır, 2004:571-572).

Belirtilmesi gereken en önemli noktalardan biri de dünyanın 1970'lerden bu döneme kadar yükselen bir çizgi izlemiş olan İslamcılık ideolojisinin 'gerilemeye' ya da daha naif bir ifade ile değişimine tanıklık ediliyor olmasıdır. Soğuk Savaş sonrasının daha liberal Batı dünyası, marjinal kitleleri ılımlılaştırmaya çalışmışlardır. İslamcı marjinal gruplar dünya piyasasına entegre olmakta zorlanmış ve liberalizm ile uyumlu hale gelmek durumunda kalmışlardır. Dünya ile yakın ilişki içindeki Türkiye daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu durumdan etkilenmiştir. Bunun en belirgin örneği ise Erbakan'ın siyasi suçu ile ilgili bir yıllık hapis cezasının durdurulması ile ilgili olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ne başvurmasıdır. Batı karşıtlığından hiçbir taviz vermeyen N. Erbakan için bu durum büyük bir değişimin de göstergesi olmuştur (Çakır, 2004:572). 28 Şubat öncesi Milli Görüş Hareketi özellikle Refahyol koalisyon döneminde belli bir değişim süreci yaşamıştır; ancak 28 Şubat sonraki süreç bu değişimin yeterli olmadığını ve değişimin zorunlu hale geldiğini göstermiştir. Çeşitli çıkış yolları aranmıştır. Ancak bu açılım ve değişim kamuoyunda samimi karşılanmamıştır.

⁴ <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=214302>, 12 Nisan 2010).

Fazilet partisi gelenekçilerinin aksine daha geri planda durmaya çalışmıştır. Bunu da daha modern, daha çağdaş olduğunu öne sürerek yapmıştır. Tüm sağ kucaklama çabası bundan kaynaklanmaktadır. Ancak FP'nin sözde yeniliğinin gerçek nedeni aslında 28 Şubat'ın bir mirası olan parti içindeki siyasal krizdir. O döneme kadar bastırılmış tüm geleneksel tabandan farklı fikirler FP ile kendini göstermeye başlamıştır⁵. Partinin genel başkanlık seçiminde R. Kutan'ın karşısına aday olarak Abdullah Gül'ün çıkması, parti içi krizin en somut belirtisi olmuştur. R. Kutan başkanlık seçimini çok küçük bir farkla kazanmış ancak bu seçim yenilikçiler⁶ için tam bir zafer olarak algılanmıştır⁷.

Milli Görüş artık gelenekçi ve yenilikçi olmak üzere ikiye bölünmüş ve muhafazakar kesimi R. Kutan temsil ederken, yenilikçiler A. Gül ile temsil edilir hale gelmiştir⁸. AKP'nin FP ile ayrışmasının en önemli nedenlerinden biri gelenekçi kanadın siyasi düşüncedeki katı tutumu olmuştur.

Yenilikçiler ile bu katı siyasi/dini tutum AKP ile birlikte daha ılımlı ve değişime açık hale gelmiştir. Bu nedenle AKP'yi pek çok kesim ılımlı İslam modeli içinde görmüşlerdir (AKP yöneticileri bu kavramlaştırmayı reddediyor olsa da). İlimli tanımlanmasının ana sebebi geleneksel Milli Görüş çizgisinden ayrılmaları olmuştur. Buna göre, Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, NATO ve İsrail'e karşı Milli Görüşün klasik karşıtlığını bırakarak başta AB üyeliği olmak üzere Batılı değerleri benimseme ve Batılı kurumlara üye olma çabasını benimsemişlerdir. Aynı zamanda laiklik konusundaki katı tutumu bir kenara bırakarak muhafazakar-demokrat bir çizgiye eğilim göstermişlerdir.

AKP ile birlikte İslamcı kesim daha liberal, daha kapitalist bir dindarlık içinde olmuştur. AKP ile Milli Görüş arasındaki en belirgin fark ise Milli Görüş'ün İslamcı hareketlere bakış açısı olmuştur. Liberal bir bakış açısıyla AKP, İslamcı hareketleri

⁵ http://www.belgenet.com/parti/fp1k_aks.html

⁶ http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/ilicak/2010/07/13/tarih_tekerrur_etti, 2010.

⁷ <http://www.radikal.com.tr/2000/05/16/politika/fp.shtml>, 2010.

⁸ <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/5683.asp#BODY>, 2010.

ideolojik bir eylem biçimi olarak görmüştür ve arasındaki bağ Milli Görüş gelenekçileri kadar güçlü olmamıştır.

2001 yılında Fazilet Partisinin kapatılması ile yenilikçiler partiden birer birer kopmaya ve Abdullah Gül'ün genel başkanlığında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin etrafında toplanmaya başlamıştır. Gelenekçiler ise aynı yıl Saadet Partisi'ni kurarak Milli Görüşü devam ettirmeye çalışmışlardır.

2.2. YENİ SAĞ

Tezin bu bölümünde yeni sağ, onu oluşumunda etkili olan tarihsel arka plan anlatılmaya çalışılacaktır. Yeni sağ politikalar 1980 sonrası tüm dünyada etkili bir ideolojik yapılanmaya işaret etmektedir. Bu bağlamda Türkiye’yi de oldukça etkilemiş ve 80 sonrası siyasetine yön vermiştir. Türkiye siyasetinde 8 yıldır iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin ekonomik ve sosyal uygulamaları dünya siyasetine de egemen olan yeni sağ olgusu ile birlikte düşünülmesi nedeniyle olduğu için bu çalışma için ana önem taşımaktadır.

2.2.1 Yeni Sağ Düşüncesini Oluşturan Tarihsel Arka Plan

Liberalizm; düşünsel, ekonomik ve siyasal alanda bir entelektüel bir birikimin ismi olarak ortaya atılmıştır. Liberal düşüncenin altın dönemine taşınmasındaki en önemli olay sanayi devrimi olmuş ve Klasik iktisatçılar Jeremy Bentham, John Locke, Adam Smith, John Stuart Mill, David Ricardo gibi pek çok düşünürce şekillendirilmiştir (Peker, 2008:3). “Smith’in temel görüşlerinin yer aldığı *Milletlerin Zenginliği*’ni (1776) Quesnay’ın eserleri ve D.Ricardo’nun *Siyasal İktisadın İlkeleri* (1817) izlemiştir” (Erdoğan, 2006:50).

Ancak pek çok düşünür tarafından da vahşi kapitalizmin üst yapısını oluşturduğu ifade edilerek liberalizm gelişmenin değil sömürü düzenin meşrulaştırma aracı olarak görülmüştür. Liberal düşüncenin en büyük vurgusu birey üzerinedir. Bireysel özgürlük ve insan hakları noktasında dışarıdan herhangi bir otorite ve müdahale kabul edilir bir durum değildir. Böylece eski dönemin toplumsal iyi/kötü kavramı ve devlet müdahalesi bireysel hak ve özgürlükler karşısında bir amaç olmaktan çıkarak bir araç haline gelmiştir.

Liberal ekonomik modelin özünde devletin kamusal alan dışındaki tüm alanlardan çekilmesi esasına dayanmaktadır. Devletin boşalttığı alanlar ise piyasa ekonomisine bırakılmıştır. Devletin asli görevi ise bu piyasanın işlerliğini denetlemek ve önündeki engelleri kaldırmakla sınırlı kalmıştır. Klasik iktisatçıların da belirttiği gibi piyasa kendi içinde doğal bir dengeye sahiptir ve kendi kendini düzenleyebilen bir

yapıya sahiptir. Adam Smith'in bahsettiği 'görünmez el' tam da bu duruma ilişkin kullanılmış bir kavramı işaret etmektedir.

2.2.1.1. Refah Devleti Ve Getirdiği Çelişkiler

1929 Ekonomik krizinin etkileri 1921 yılındaki kadar hafif atlatılamamış ve uzun süreli etkileri enflasyon ve işsizlik olarak kendini ortaya koymuş ve birçok Batı ülkesini etkisi altına almıştır. Kapitalist ekonomik modelin içine girmiş olduğu bu krizin gösterdiği şey Smith'in 'görünmez el'i bu krizi aşmakta yeterli olamamıştır. Bu dönemde 1936 yılında Britanyalı iktisatçı John Maynard Keynes tarafından Genel Teori olarak da bilinen *İstihdamın, Paranın ve Faizin Genel Teorisi* isimli kitabı ile klasik modellerin krizi çözmekte başarısız olduklarını öne sürmüştür. Ancak klasik modelleri tamamen reddetmeden bir revizyona ihtiyaçları olduğunu belirterek ortaya tamamen yeni olmamakla birlikte bir çözüm önerisi koymuştur. Devlet yatırım ve tüketim gibi alanlarda etkili olarak ekonomideki sorunları giderilebileceğini ve özellikle geliştirilen maliye politikaları ile azalan istihdamı dengeleyebileceğini ifade etmiştir. (Alp, 2009:267 ve Peker, 2008:5).

“Devletin piyasalara müdahalede bulunmaması temeline dayanan liberal politikalar, 1929 Dünya bunalımından sonra yerini, ekonomik ve sosyal düzenin tanziminde devleti birincil aktör haline getiren Keynesyen iktisat politikalarına bırakmıştır” (Peker, 2008:6). Keynes modeli iktisat politikaları bozulan ekonomik ve sosyal sistemin eski dengesine kavuşması için bir çözüm önerisi olarak kendini göstermiştir. “Foucault'ya göre liberal yönetim zihniyetinin içinde barındırdığı ekonomik yönetim ilkesi ile sosyo-ekonomik maliyet kaygısı arasındaki paradoks, liberal rasyonalitenin yerini sosyal refah devletine bırakmasına yol açmıştır” (Özkazanç, 1998:97). Sosyal devlet uygulamaları ile liberalizmin bozduğu sistemi yeniden tanzim için ortaya çıkmış ancak özünde liberal değerlerini yitirmemiştir.

J. M. Keynes'in bir iktisatçı olarak ortaya attığı ve sistematize edilmiş olan Refah Devleti “piyasa ekonomisinin başarısızlıklarını ve yetersizliklerini ortadan kaldırma amacını gütmekte ve Asa Briggs'in ifadesiyle “piyasa güçlerinin rolünü azaltmak amacıyla bilinçli bir şekilde örgütlü kamu gücünün kullanıldığı” müdahaleci,

düzenleyici, yeniden dağıtıcı ve girişimci bir devlet anlayışını ifade etmektedir” (Alp, 2009:266).

“Ellen M. Wood’a göre, Keynesci Refah Devleti pratikte Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra İngiltere ve Almanya, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra 1950–75 arasında Batı Avrupa ve İskandinav ülkeleri gibi dar bir coğrafyada, dar bir zamanda ve farklı ideolojik profilleri olan ulusal hükümetlerce (Batı Almanya’da Hristiyan Demokratlar, İngiltere’de İşçi Partisi v.b.) yaşama geçirilmiştir” (Parlak, 2009:10).

Keynesyen modelin özü ‘devlet müdahalesi’ne dayanmaktadır. Keynesyen model, Piyasanın kendini düzenleyemediği dönemde ve ‘görünmez el’in kendi doğal dengesini kuramadığı dönemde devletin araya girerek piyasa dengesini oluşturması esasına dayalı olarak ekonomiye devletin müdahalesi olarak okunmalıdır. “Keynesyen devlet bürokrasisi, işçi ve işveren sendikaları önderliğinde örgütlenen, bu korporatist uzlaşmanın maddi arka planını Fordizm oluşturmuştur “ (Özkazanç, 1998:94). Fordizm, vasıfsız işçilerin bir üretim bandı oluşturarak tek bir çalışma dalında uzmanlaşmaya dayalıdır. Fordist sistem devlet desteği ile belli bir tüketim alışkanlığı yaratarak bir kültür oluşturarak kitlesel üretimin emilimine dayalı bir ekonomik model olarak üretim tercihlerin değişmesi durumuna cevap verememektedir. Bu nedenle Keynesçi refah devleti politikaları daha çok esnek uzmanlaşmaya dayalı post-Fordizm ile uyum göstermektedir. Keynes modelinde en önemli nokta eğitimin yaygınlaşması olmuştur. Eğitimin yaygınlaşması ile nitelikli işgücü ön plana çıkmıştır (Balkız, 2007). Bireyselle olan vurgu liberal düşüncede olduğu gibi Refah Devleti’nin de en önemli vurgusu haline gelmiştir.

“Refah Devletinin tarihsel gelişimine yön veren üç dinamiğin devlet, kapitaliz ve toplumsal mücadeleler olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle Refah Devletinin karmaşık gerçekliğini, onu oluşturan dinamiklerden birine indirgemek yerine, bunlara bütünlük kazandıran temel ilke olan örgütlü modernliğe özgü iktidar tarzının inceliklerini belirlemek daha doğru olacaktır” (Özkazanç, 1998: 94).

J. M. Keynes’in sunmuş olduğu Refah Devleti II. Dünya Savaşı sonrası petrol krizi olarak da isimlendirilen 1973 kriziyle birlikte önce petrol fiyatlarındaki artış ve sonrasında artmaya devam eden ücretlerdeki artış karşısında Refah Devleti

uygulamaları ihtiyaca tam olarak cevap verememeye başlamıştır. Bu krize ekonomik anlamda hem durgunluğun hem de enflasyonun aynı anda yaşandığı makro ekonomik bir duruma işaret etmek için Stagflasyon ismi kullanılmıştır. “Hem durgunluğun hem de enflasyonun bir arada yaşandığı stagflasyon krizinin çözümünde, Keynesyen görüşün yetersiz kalması “monetarist” ekonomik görüşün doğmasına sebep olmuş ve monetarist düşünce tarafından eleştirilmiştir” (Peker, 2008:7). “Monetarizm, esasen klasik iktisadın temel ilkelerini aynen kabul etmekle birlikte, ondan başlıca iki noktada ayrılmaktadır:

- Klasik miktar teorisi açıklaması yetersizdir.
- Ekonomi her zaman tam istihdam düzeyinde dengede değildir; doğal işsizlik hipotezi (Aktan, 2000). bu noktalar düşünüldüğünde Monetarizm, klasik iktisat anlayışının yeni bir yorumlamasından başka bir şey değildir. “1970 sonlarında başlayan sosyal devlet anlayışına yönelik eleştiriler 1980 lerde yoğunlaşarak etkisini artık mevcut devlet ve bürokrasi anlayışlarının değiştirilmesi ile sonuçlandırmaya başladı. Devlet işlerinin (restrukturiert) yapısal değişimi, modernleşmesi, adları ile refah devletinden federal devlet düzenine geçişle birlikte Pazar fetişizmi tüm gelişme sürecine damgasını vurmaya başladı” (Sirkeci, 2009:11).

1970’lerde yükselişe geçen Neo-liberal düşüncenin Refah Devleti’ne yöneltmiş olduğu eleştirileri şöyle sıralayabiliriz (Baltacı, 2004: 362):

- Devletin görev ve işlevlerinin sınırı aşırı genişlemiştir. Bu yüzden aşırı yüklü devlet küçültülmelidir.
- Refah Devleti kamu çıkarını koruma adına girdiği piyasada sorunlar doğurmaya başlamıştır.
- Refah Devleti’nin ekonomik ve siyasal gücü, sınırlarını çoktan aşarak tehlikeli bir duruma gelmiştir. Devlet yöneticileri, yeniden seçilmek ve koltuklarını koruyabilmek uğruna ekonomik

rasyonelliğe aykırı ve aslında toplum yararına olmayan popülist politikaların esiri olmuşlardır.

- Refah Devleti iyi işlemeyen temsili sistemin bir ürünü olarak ehil olmayan yöneticilerin iş başında olduğu büyük ve hantal bir siyasal işletmeye dönüşmüştür. Oysa devlet, gerçek bir işletme gibi örgütlenmelidir.
- Refah Devleti, şeffaf olmayan gücünün kötüye kullanılması sonucu politik yozlaşmaların, çıkar ve rant sağlamanın odağı haline gelmiştir.
- Refah Devleti, kıt kaynakların kötü kullanımından ötürü finansman sorunu yaşamış ve sunduğunu ileri sürdüğü toplumsal hizmetlerde kaliteyi yakalayamadığı gibi toplumu da tembelliğe özendirmiştir.
- Devlet, güdümlü sosyalizm stratejilerinin etkisiyle siyasal iktidarın toplumsal çıkarlara aracılık ettiği, rekabetçi bir Pazar yerine benzemekten çıkmış ve ‘özel çıkar hükümetleri’ kurulmaya başlanmıştır.

1991’de Sovyetler’ in yıkılmasıyla birlikte ABD önderliğinde kurulacak ‘Yeni Dünya Düzeni’nden bahsedilmeye başlanmıştır. Doğu bloğunun yıkılmasıyla birlikte liberal piyasaya olan güven artmıştır. Sovyetlerin dağılmasından sonra ona bağlı ülkeler birer birer dünya ekonomisine entegre olmaya başlamış ve serbest piyasa temelinde örgütlenme amaçlı batıya açılmışlardır. Böylece kapitalist sistem karşısında bir komünizm tehlikesi kalmamış ve neo liberal politikalar yaygınlaşmıştır. Krizden çıkış olarak sunulan liberal politikalar ise kendini ‘yeni liberalizm’ olarak göstermiştir.

Petrol krizi ile birlikte düşünürler bu krizin bizzat Refah Devleti politikalarından kaynaklandığını belirtmişlerdir. Bu düşünürlerden biri de liberal iktisatçı Milton Friedman’dır. Neo-liberal iktisat düşüncesinin tarihi II. Dünya Savaşı’nın hemen ardından ortaya çıkmıştır. O savaş sonrası uygulamaya konulan politikadan çok farklı şeyler önermiş ve 1970’lerin sonlarına kadar da kimse onu ciddiye almamıştı. “Friedman, stagflasyon olgusuna bizzat refah devleti iktisat politikalarının neden olduğunu ampirik kanıtlar ile açıklarken aynı zamanda bu politikaları sert biçimde eleştirmiştir” (Alp, 2009:269). Friedman, Adam Smith ‘in

fikirlerini daha ileri götürmeyi başarmıştır. “Friedman, Chicago’lu hocalarının, deflasyon ve kitlesel işsizlikle savaşmakta geniş ve sürekli bütçe açıklarını ve açık piyasa işlemlerini önerdiklerini belirterek, "Simons, Mints ve Viner’in temelleri üzerine oturan bizlere Keynes’in öğreteceği hiçbir şey yoktu" demektedir (Yay, 2001:198-199). Bu anlamda devletin ekonomiye hiçbir katkıda ya da müdahalede bulunmaması durumunda krizin etkilerinin ortadan kalkacağı görüşü üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak Refah Devleti ve Keynesçi çözümde çözümler meydana gelmiştir. 1970’lerin sonuna gelindiğinde liberal politikaların yeniden sahneye çıktığı görülmüştür. “Sermayenin dinamik yapısının ve toplum üzerinde yarattığı etkinin bir örneği olarak; 1973–74 petrol krizinin mevcut sermaye birikim modelinde ortaya çıkardığı tıkanıklık ve değişen kapitalist ilişkilerin 1980’li yılların başından itibaren Neo-Liberalizm doktrini ile aşılması bu bağlamda değerlendirilmektedir” (Parlak, 2009:5). Liberal politikalara dönüşün öncülüğünü İngiltere’de Thatcher ve ABD’de ise Reagan dönemleri yapmıştır. “Özellikle Thatcher, refah devletini İngiltere’nin problemlerinin temel sorumlusu ilân ederek, mevcut sistemin artık uygulanabilirliğinin kalmadığını ifade etmiştir” (Alp, 2009:269).

2.2.2. ‘Yeni Sağ’ın Kavramsal Yolculuğu

Yeni sağ düşüncenin kurucuları arasında Friedrich von Hayek, Milton Friedman ve James Buchanan gibi isimler gelir. Yeni Sağ (liberalizm) olarak isimlendirilen bu düşünce sisteminin Geleneksel Liberalizm’den en belirgin farkı, devletin ekonomiye müdahalesini kabul etmesi, ancak bunun mümkün olduğunca sınırlı ve istisnai olmasıdır” (Peker, 2008:8).

Friedrich Von Hayek’e göre devlet müdahalesi piyasa ve kişisel özgürlükler üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu düşünce sisteminden yola çıkılarak liberalizmin ekonomik boyutu eski sertliği ve vahşi uygulamaları daha esnek bir zeminde yeniden yürürlüğe konmaya başlamıştır. Böylece yeni sağ ya da yeni muhafazakarlık birbiri ile çelişen iki akımı bir araya getirerek oluşmuştur. Ekonomide liberalizm ve sosyal tabanda ise muhafazakar ideoloji. Diğer yandan toplumsal tutkalın ahlaki değerler olduğu düşüncesinde birleşim göstererek sağ politikaların önemi anlatılmaya çalışılmıştır. Hayek, devletin sınırlandırılması gereğini, karmaşık ekonomik ve mali gerekçelere dayanmadan, basit iki sosyolojik kabullenme üzerine oturtmaktadır.

Bunlardan ilkinine göre, bireysel özgürlüklerin güvenceye alınması halinde, iyi isleyen karmaşık bir toplumsal düzen kendiliğinden kurulacaktır. Bu yüzdendir ki, devletin sosyo-ekonomik hayata aktif müdahalesine gerek yoktur. Bu nedenle kamu yöneticileri güvenilmezdir ve bundan dolayı, kamu gücü sınırlandırılmalıdır. Hayek buna ‘toplumun kendiliğinden düzeni’ adını vermiştir ve bu, piyasanın kendisinden başka bir şey değildir. Toplumsal düzen insanların amaçlı ve bilinçli olmayan davranışlarının bir ürünüdür. Bu nedenledir ki; kendiliğinden oluşmaktadır. İnsanların amaçlarının çatışması bu düzenin bir gerekliliğidir. Aynı şekilde adalet de bireysel bir değerlendirmenin aracı olup, insan eylemlerindeki özgürlükle ilgilidir. Bu anlamda Hayek’de sosyal adalet anlayışında devlet müdahalesi, yeni bir müdahaleye yol açacağından totaliter bir anlayışına bürünecek ve herkese eşit kuralları olan bir hukuk devleti oluşturmak imkansız hale gelecektir. Bu yönüyle sosyal adalet denilen şey adaletsizlikten başka bir şey değildir. Bireyin bu eşitsizliklerden korunabilmesi için herhangi bir gruba ya da kişiye özel uygulamaların olmaması gerekmektedir. Bireyi devletin onun üzerindeki baskısından ise ancak yetkilerinin kısıtlanması ile mümkün olabilecektir (Peker, 2008:169).

Yeni sağ düşünce siyasi bir evrenselliği ve sekülerleşmiş (laikleşmiş/dünyevileşmiş) bir kültürel birlikteliği vurgulamaktadır. Böyle bir ortamda ise devletin tarafsızlığının gerekliliği kendini göstermektedir. Ancak tamamen kendini kamusal alandan çekmiş bir devletin varlığı yerine girişimciye vergi indirimini yapan ve sendikal faaliyetlerde kısıtlamaya giden bir devletin varlığını savunmaktadır.

Diğer yandan Friedman Batıdaki yeni gelişmenin temelinde Hayek’in sözünü ettiği güvensizliğin yattığı ve amaçlarını gerçekleştiremeyen büyük devlete karşı tepki oluşturduğunu, bu gelişmenin İngiltere’de Thatcher’i 1979’da iktidara getirdiği, İsveç’te uzun süreden beri süren sosyal demokrat iktidarın 1976’da yenilenmesine; Fransa’da fiyatlar ve ücretler üzerinde hükümet kontrolünün önlenmesi ve diğer hükümet müdahalelerinin azaltılmasına yol açtığını belirtmektedir (Baltacı, 2004:366). 1970’li yılların sonundan itibaren Batı Avrupa başta olmak üzere yeni liberal politikalar, İngiltere’de Thatcher’ın, ABD’de Reagan’ın, Almanya’da Kohl’ün ve Türkiye’de Özal’ın iktidara gelmeleriyle resmen uygulanmaya konulmuştur (Sevim, 2006:61).

Neo liberal siyasetin dünya çapında etkinlik kazanmasında 1980'lerdeki İngiltere'deki Thatcher ve ABD'de Reagan iktidarının uygulamalarının önemli bir etkisi olmuştur. 'Reaganomics' ve 'Thatcherizm (Thatcherism)' şeklinde de isimlendirilen bu dönem, neo liberal düşüncenin tüm dünyaya yayılmasında etkili olmuştur. Yeni sağın bu yükselişi ABD'de *yeni liberalizm* olarak, İngiltere'de ise geleneksel muhafazakar öğeleri de içine alacak biçimde liberal eğilimli *yeni muhafazakarlık* olarak kendini göstermiştir. 1979 Thatcher devrimi olarak adlandırılan dönem, Laissez Faire ekonomik politikalarının benimsendiği bir tür geleneksel muhafazakarlığa dönüş dönemi olarak da düşünülebilir. Kamusal harcamaların azaltılarak kalkınmanın sağlanacağı düşüncesiyle refah devleti döneminden kendini ayıran Thatcher dönemi, ekonomik politikasında güçlü bir bireycilik ve devletçilik karşıtlığı sergilemekle beraber aynı zamanda 'korporatist müdahaleci muhafazakar' bir hava yaratmıştır (Sevim, 2006:60-62).

Klasik muhafazakar öğelerin yeni bir biçimde birleştirilmesine dayanan Thatcherism, ana hatlarıyla şu uygulamaları ön plana çıkmıştı: Pazar dinamiklerinin hakim kılınmasıyla özel girişimin önündeki engellerin tamamen kalkması, kamusal harcamaların kısıtlanarak refah devletin yetkilerinin daraltılması ve işçi sınıfının örgütlü gücünün kırılması için ücretlerin düşük tutulması (Çaylak, 2008). Aynı zamanda geleneksel İngiliz değerlerinin de yeniden işlerlik kazanması amaçlanmıştı.

Yukarı da sözünü ettiğimiz uygulamaların hayata geçirilebilmesi hem bireysel/özel hem de kamusal alanda yeni düzenlemeler anlamına gelmekteydi. Bunun için yeni sağ içinde bir yandan fırsat eşitliği, serbest piyasa ekonomisi ve kısıtlı devlet; diğer yandan toplumsal otorite, hiyerarşi, itaat ve ulus gibi bireyi kimlik bunalımına götürecek durumlara vurgu yapılmıştır. Neo liberal anlayış eşit fırsat, pazar ekonomisi, devletin aşırı müdahalesinin kısıtlanması, devlet içindeki baskı ve çıkar gruplarının etkisinin azaltılması vurgusu yapmaktayken diğer yandan aslında güçlü baskı gruplarının hala etkili olduğu yönünde eleştirilmiştir (Çaylak, 2008). Ancak neo liberalizmde devletin sınırları tam olarak belli olmamakla birlikte öznel tercihlere kalmıştır. Dolayısıyla yeni liberalizm devletin sınırlandırılmasına nesnel ölçütler koyamamış olmakla eleştirilmiştir.

Serbest piyasa olgusu da aynı şekilde hiçbir nesnel ölçüt olmadan uygulamaya konmuştur. Pazarsız piyasanın sihirli eli mitolojisi bu dönemin en baskın söylemi olmuştur. Dolayısıyla toplumsal kaynakların en verimli biçimde kullanılması ve toplumsal çıkarların maksimum düzeyde gerçekleşmesi için verilecek bütün kararları pazarın işleyişi belirlemelidir. Aksi takdirde toplumsal kaynakların israf olabileceği inancı yaygınlaştırılmıştır (Şaylan, 2003).

Bu inanışla 1980 sonrası yeni liberal uygulamalar hem sanayileşmiş hem de sanayileşmekte olan ülkelerde yürürlüğe konulmaya başlanmış ve Refah Devlet uygulamalarının getirdiği kamusal hizmetleri, hızlıca terk edildiği görülmüştür. İç piyasayı canlı tutmaya yönelik uygulamalar yerini küresel düzeyde ihracata yönelik kalkınma politikalarına bırakmıştır. Böylece gümrük duvarlarının sınırları indirilmiş dışa açık büyüme politikalarına geçilmiştir (Şaylan, 2003). Neo-liberal uygulamada piyasanın tartışmasız üstünlüğü sanayileşme, kalkınma politikalarına da yön vermiştir.

Tüm bunların uygulamaya konulması için çeşitli politikalar geliştirilmiş ve bu politikalar 1980 sonrası ‘yapısal uyum politikaları’ adı altında tüm dünyada uygulanmaya konulmuştur. Bu bağlamda IMF ve Dünya Bankalarının bir işbirliğine gittikleri görülmüştür. 1980 yılında Dünya Bankasının tüm dünyaya kredi vermesi bu durumun en iyi örneklerindendir (Sevim, 2006:62-65).

Bu yıllarda yaygın olan diğer bir konu ise 1973’te başlayan ekonomik krize devletin ekonomideki etkinliğinin yol açtığını düşünülmüş ve krizin aşılması için özelleştirmelerin gerekliliğini savunmuşlardır. Bu anlamda devletin kamusal alandaki etkinliğinin kısıtlanacağı ve bireysel teşebbüs ve verimliliğin artacağı inancı yaygınlaşmaya başlamıştır. Böylece devlet eski görünümünden oldukça uzak daha esnek bir yapıya bürünmüştür. Yeni sağ içindeki devletin konumu “sadece yasa ve düzen (polis, adliye, hapishane gibi)” sağlamakla sınırlandırılmıştır (Şaylan, 2003). Toplumun geleneksel yapısının ve ailenin korunması yeni sağın temel ideolojisini oluşturduğundan dolayı kültürel ve sosyal sorunlar üzerinde duran bir devlet yeni sağın savunduğu bir devlet anlayışıdır ve bu nedenle suç oranlarının düşmesi için ciddi tedbirleri alan devlet, uygulamaları ile kendini göstermelidir. Kısacası liberalizmin ‘gece bekçisi’ devleti yeniden sahneye çıkmıştır denilebilir.

Ahlaki olarak yeni sağ en çok geleneksel değerlerin özellikle aile gibi birliklerin korunması yönünde bir tavır sergilemektedir. Avrupa’da yeni sağ, dinin toplumsal hayattaki rolü üzerine kendini göstermiş ve özellikle eğitim alanındaki dini etkinin artırılması yönünde uygulamaları önermiştir. Okullarda evrim teorisi yerine dini yaratılışın anlatılması, dua hakkı, dini tören ya da gösteri hakkı gibi konulara vurgu yapmaktadır. Diğer yandan kürtaj ve pornografik unsurların yasaklanması gibi konular önemli siyaset konuları olarak ön plana çıkarmaya başlamışlardır (Bıdık, 2007).

Neo-liberalizm isminin liberal kısmının önerisinin çok yeni bir ideoloji olarak karşımıza çıkar. Öyle ki; yeni sağın en belirgin özelliği derin bir muhafazakarlığı içinde barındırması olmuştur. Bu durum en yoğun olarak kendini Soğuk Savaş döneminde göstermiştir. Yeni sağ toplumda yitirmek üzere olan ahlaki değerlere yoğun bir vurgu ile toplumsal bazda muhafazakar ve hatta dini bir eğilim olarak görülmüştür. “Piyasa ekonomisi, gelenekçilik (Leo Strauss, Russell Kirk, Richard Weaver), modern toplumlara atfedilen bir görelilik şiddetli bir antikomünizm ile birleşince sağcı politikaların görüntüsü toplumda belirgin olmaya başlamıştır” (Akay, 1997:5). Bu durumun ortaya çıkışında tabi ki Sovyet deneyiminin büyük bir etkisi olmuştur. Sovyetlerin yıkılması ile birlikte komünizm rüyasının sona ermesi toplumda sosyalist değerlere karşı bir hayal kırıklığı yaşatmış, bir anti-komünizm taraftarlarının sayısını arttırmıştır.

Yeni sağ sadece ekonomik ve siyasal alanda kendini göstermemiş kültürel alanda “bireyci, rekabetçi, eşitsizlikçi söylemler ile kültürel kimlik merkezli cemaatçi söylemler toplumsu söylemlerin yerini almıştır” (Özkazanç, 1998:108). Cemaatçi söylemlerin küreselleşme ile aşınan ulusal değerlere karşı, bir çeşit savunma mekanizması olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

Soğuk Savaş boyunca Avrupa ve Amerika’da gelişen Komünizm karşıtlığı Avrupa ülkelerinde ve Amerika’da sağ eğilimin toplumsu taban bulmasını kolaylaştırmıştır. Piyasa ekonomisi planlı devletçi politikaların yerine geçmesi devletin yapısını da muhafazakar bir çerçeveye doğru kaydırmıştır. Cemaatleşmenin desteklenmesi, ahlaki değerlerin yüceltilmesi, doğum kontrolü ve çocuk aldırma konularına tepki, ilk ve orta öğretim kurumlarında muhafazakar yapının korunması ve

ciddi bir Darwin karşıtlığı dönemin en ön plana çıkan olguları olmuştur. Cemaat yapısı yüceltilir ve desteklenirken liberalizmin normalde yücelttiği ‘bireysel hak ve özgürlükler’ görmezden gelinmiştir. Bu durumun çelişki ve çalışma yaratması beklenen bir şeydir. Bu denli bireyci bir anlayışın cemaat yapısı ise kendinden farklı olanı dışla felsefesi ile uyum içinde olduğu görülmektedir. Yeni muhafazakar ideoloji eşcinselleri⁹, evlilik dışı çocuk doğuran kişileri ya da toplumun ahlaki değerlerine aykırı bir yaşam sürdüren kişileri, göçmenleri dışlayan bir ideolojinin de ismi olmuştur. bu kişiler toplumun marjinal kesimleri olarak görülmüş ve toplumun parazitleri olarak dışlanmışlardır. Küreselleşme vurgusu daha çok sermaye hareketliliği için kendini göstermiş ve sosyal tabanda beklenen ‘çok kültürlülük’ kendine bir yer bulamamıştır.

2.2.3. Yeni Sağın Unsurları: Neo-Liberalizm Ve Yeni-Muhafazakarlık

1970 sonrası yaşanan kriz ortamı, artan enflasyon ve işsizlik, diğer yandan Refah Devleti’nin politikaları ile emekçi kesimin sanayi kesimine karşı elde ettiği edinimler ile ortaya çıkan sosyal ve siyasal ortam liberal ve muhafazakar düşüncüyü bir işbirliğine itmiştir. Toplumsal hareketler kendini göstermeye başlamış ve toplumda beliren hoşnutsuzluk ve güvensizlik, sistemin sorgulanmasına neden olmuştur. Yaşananlar, liberalizm ve muhafazakarlığın kendi içinde bir dönüşüm geçirmeleri gerekliliğini ortaya koymuştur.

Thatcher ve Reagan’ın iktidar olmaları ile bir anda tüm dikkati üzerinde toplamayı başaran yeni sağ politikalar liberalizm ve muhafazakarlığın bir sentezi olarak görülmüştür. “Neo-liberalizm ve neo-muhafazakarlığı iç içe geçiren bu sentez, refah devletinde sosyal demokrasi olarak somutlanan demokrasi-liberalizm eklemlenmesini çözerek demokratik öğeleri geriletti” (Özkazanç, 1998:107).

2.2.3.1. Neo-liberalizm

Yeni sağ düşüncenin ekonomik kanadı olan neo-liberalizm tarihsel olarak üç evreden geçerek şekillenmiştir. Bunlar klasik liberalizm, sosyal liberalizm ve neo-liberalizm. Locke ve Hume’in düşünceleri ile 17-18 yüzyıllarda gelişim gösteren klasik liberalizm, 19. yüzyılın sonlarına doğru Marksist ideolojinin de etkisiyle sosyal adalet,

⁹ <http://www.hurriyet.com.tr/pazar/14031207.asp>

bireycilik yerine toplumculuk anlayışı çerçevesinde Thomas Hill Green, Mill, Kant ve Hegel felsefeleri ışığında gelişim göstermiştir. 1970'lerin krizi ile birlikte neo-liberal evre kendini göstermeye başlamıştır. Ancak neo-liberalizm klasik liberalizmin yeni bir okunması olarak yorumlanabilir. Yeni liberalizm, klasik liberalizmin *Laissez faire* anlayışından farklı olarak aktif bir devletin varlığını beklemekte ancak bu devletin bireysel hak ve özgürlükleri, özellikle girişimi ve mülkiyet hakkını sınırlayan bir devlet olmamasını istemektedir. Yeni liberalizmin devlet anlayışı sınırlı ama etkin bir devlet anlayışıdır (Ersoy, 2002:10-12).

Neo-liberalizmde devlet sosyal liberalizmde olduğu gibi hukuk ve yasaların düzenli işlerliğini desteklemektedir. Neo-liberalizm bir anayasal düzen olarak da değerlendirilebilir, bir hukuk devletidir. Özellikle mülkiyet hakkının yasal bir zeminde korunması temel değer olarak korunmaktadır. Hukuk ve yasalar bireysel hak ve özgürlüklerin birer güvencesi olarak görülmesinin yanında devletin elinde bulundurduğu gücün sınırlandırılması anlamında da oldukça önemlidir.

Neo-liberalizmin temel değeri klasik liberalizmde de olduğu gibi 'birey'dir. Birey 'toplum'dan daha değerlidir. Çünkü toplum soyut bir kavramdır ve onu oluşturan tek tek bireylerdir. Bu dönemin en önemli aktörü M. Thatcher'in ünlü sözü 'toplum diye bir şey yoktur' derken bunu anlatmıştır. Dolayısıyla bireyin iyiliği kendiliğinden toplumun iyiliği anlamına gelecektir. Toplumun amacı' anlamında bir 'ortak iyi'den veya ve ya toplumun bir iradesi olduğundan söz edilemez; bu tür ifadeler tamamen birer illüzyondur. Burada söz konusu olan birey, tarihi ve sosyal çevresinden soyutlanmış kendi bağımsız gerçekleri içinde ele alınan bireydir" (Erdoğan, 2006:64).

Birey aynı zamanda tüketicidir. Tüketim özgürlüğünü elinde bulunduran özgür bir bireydir. Bireyin önünde istediğini alabilmesi için tüm engelleri kaldırılmış bir bireydir. Daha açık bir ifadeyle bireyin istediğini satın alabilmesi için önünde hiçbir bürokratik ya da cinsiyet yönünde bir engeli bulunmamaktadır. Kadın ya da erkek olsun bireyin satın alma ve tüketim özgürlüğü neo-liberalizm felsefesi içinde engellenemez. Ancak neo-liberalizmin atladığı önemli bir nokta ise bireyin ekonomik kazanma gücüdür. Bireyi tek engelleyen şey ise bu noktadır. Ancak neo-liberalizm bireyi zengin olma konusunda da engellememektedir. Birey yeterli bir donanıma sahip olup, zengin

olabilmesi için de önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Günümüzde sağ ya da sol olsun tüm akımların savunduğu cinsiyet ya da etnik köken özgürlüğü neo-liberalizmin de en büyük savunularındandır.

Böylece ekonomik yetersizliklerin savunulduğu bir önceki dönem yerini yeni toplumsal hareketler bağlamında kendini ‘eşitlik’, ‘özgürlük’ veya ‘çevreci hareketler’e bırakmıştır.

Neo-liberalizm düşünce sisteminin aynı zamanda siyasal bir ayağı da bulunmaktadır. Yani ideolojiktir de. Neo-liberal yönetim zihniyeti Türkçede ‘yönetişim’ ile anlatılan ‘corporate governance’ kavramı sıkça kullanılmaktadır. Yönetişim kavramı devletin ekonomik tüm etkinliklerinin sivilleştirilmesini amaçlayan bir ideolojik düzeni ifade eden bir ağ sistemini anımsatmaktadır. Bu ağlar devletten özerk ve bağımsız birer mekanizma gibi işlev görmektedirler. Ağlar arasında hiyerarşik bir işbölümü bulunmamaktadır. “Yönetim sürecinde hükümetin rolünü azaltarak, hükümet dışı kişi ve kuruluşların katılımına ağırlık veren yönetim modeli, bu niteliği ile hükümet etme mekanizmasını belli bir ölçüde özelleştirmiş olmaktadır. Hiyerarşik ilişki ve dikey işbölümü yerine, heterarşik bir ilişkiye veya işbölümüne geçilirken, yönetime ilişkin kararlardan, uygulamalardan ve siyasetten kimin ya da kimlerin sorumlu olacağı ve kimlerden nasıl hesap sorulabileceği hususları açıkta kalmaktadır” (Özer, 2006:84).

2.2.3.1.1. Özelleştirme

“Yeni sağ söylemin temel amacı refah devletinin, toplumsal talepleri arttıran, ekonomide önemli bir yer kaplayan, aynı zamanda geniş bürokrasiyle sermaye akışını yavaşlatan yapısını çözmek ve böylece küreselleşen sermayenin önündeki engelleri ve sırtındaki yükleri ortadan kaldırmaktır” (Baltacı, 2004). Devletin ekonomik alandan çekilmesi gerektiği savunulan yeni sağ düşüncede ‘özelleştirme’ en önemli politikadır. Özelleştirme uygulamaları ortaya çıkış amaçlarına uygun olarak küreselleşme ile desteklenerek güçlenmiştir. Özelleştirme ve küreselleşmenin aynı dönemde ortaya çıkmış olmaları rastlantı olmadığı gibi, birbirleri üzerinden dünyaya yayılmış ve az gelişmiş ülkelere tüketim ve kültür kalıplarını ‘ihraç’ eden birer ideoloji olarak da küçülen dünyada kendilerine ciddi savunucular bulmuşlardır.

Yeni sağın ‘özelleştirme’ üzerindeki bu ısrarlı vurgusu 1970’lerde ortaya çıkan ekonomik tıkanmaya karşı liberalizme geri dönüş yani, ‘daha az devlet’ olgusundan kaynaklanmaktadır. Devlet, artık küresel dünyanın gereklerine uyum sağlamalı ve işlemlerdeki hızını arttırabilmesi için küçülmelidir. Ancak bu noktada belirtilmelidir ki; asıl amaç piyasa mekanizmasının önündeki tıkanmayı ve oluşan ekonomik bunalımı aşmaktır. Bu anlamda yeni sağın özelleştirme biçiminin klasik liberalizmden hiçbir farkı yoktur.

Yönetişim alanında ise, özelleştirme uygulamaları şu anlama gelmektedir; devletin kamusal alandaki etkinliği azaldıkça sivil toplumun önemi giderek artacaktır. Diğer yandan büyük ve hantal devlet yerine küçük yerel yönetimler ön plana geçmiştir. Bu anlamda büyük şirketler ise küçük merkezi bir yönetim ile daha özerk yapılara ayrılmıştır. Böylece büyük fabrikalar yerini küçük bürolara ve esnek çalışma ortamlarına bırakmış, fason üretim daha ön plana çıkmıştır (Ersoy, 2002:15).

Yeni sağ düşünce sadece ekonomik kısımdan oluşmamakta aynı zamanda sosyal bir ayağı da bulunmaktadır.

2.2.3.2. Yeni Muhafazakarlık

Yeni sağ ortaya çıktığı andan itibaren muhafazakar bir temele dayandığını göstermiştir. Ancak yeni sağın savunduğu muhafazakarlık ile bir önceki dönemin muhafazakarlığı arasında belirgin farklar bulunmaktadır. “Sosyal düzenin oluşturulması ve yürütülmesinde ‘otorite’, hiyerarşi’ ve ‘denge’ kavramlarının belirginleştiği muhafazakar dünya görüşünün temel kabulü ‘mevcut düzenin korunması’ olmuştur” (Ersoy, 2002:16). Bu anlamda birey yerine toplumu gözetten bir anlayışa sahip olan muhafazakarlığın liberalizmin temel ilkesi bireyi en ön planda tutan yeni sağ anlayışı içindeki yeri oldukça kompleks bir durumdadır. Çünkü muhafazakarlıkta toplumsal bir anlaşmanın olmaması durumunda bireyin tek başına hareket etmesi halinde sosyal bir travma ve bozulma yaşanacağı olasılığı göz önünde bulundurulmakta ve bireye önem vermenin aksine toplumsal kurallar üzerinde durmaktadır. Toplum bireyden daha ön planda tutulmaktadır. Liberal düşünce muhafazakarlığın bu anlayışını eleştirirken, muhafazakar düşünce ise bu anlayışını liberalizme eleştiri olarak sunmaktadır. Muhafazakarlığın liberal düşünce sistemine en büyük eleştirisi de bu yönde olmuştur.

Liberalizmin ortaya çıkması muhtemel yıkıcı sonuçlarının sosyal bir parçalanmaya yol açacağı yönünde İşte bu noktada yeni sağ liberal düşünce ile muhafazakarlığı birbirine eklemlerken bu iki düşünce sisteminin de sert savunularını gevşetme yoluna gitmiştir. Bu birleşim liberalizmin yıkıcı sonuçlarını hafifletmiş ve liberal politikaların önündeki engellerin aşılması noktasında etkili olmuştur. Diğer yandan muhafazakar düşünce yeni sağ içinde sosyal bir birleştirici etkisi görmektedir.

Muhafazakar düşüncede geleneksel eğilimler önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle aile kurumu da önemli bir yer tutmaktadır. Aile muhafazakar toplumun temel bir yapısı olarak en değerli parçalarından biridir. Aile bireyin ilk sosyalizasyon aracıdır. Aile muhafazakar bir birlik için en önemli kurumdur.

Muhafazakar düşünce liberalizm içindeki sosyal boşluğu tamamlamaktadır. Milliyetçi söylem toplumda bir sosyal yapıştırıcı görevi görmektedir. “Milliyetçi söylem Türk milletini aralarında etnik farkların olmadığı, etnik gibi görünen farkların da önemli olmadığı, işbölümü çerçevesinde mesleklere ayrılmış ama sınıflaşmış olmayan, büyük bir tarihi geçmişin mirasçısı olarak çok güçlü milli ve dini duygulara sahip, devlet-millet-ordu özdeşliğine yaslanan, organik bir bütün olarak görmek ister” (Özkazanç, 1998:344). Siyasi olmaktan öte toplumsal ve kültürel bir varlığa işaret ederek manevi ve milli duyguları ön plana çıkarır. Dini duygular muhafazakarlık içinde önemli bir yer tutmaktadır. Din zaten her ideolojik düşüncede siyasi erkin otoritesini güçlendiren bir arka duvar işlevi görmektedir. Liberalizmin bir önceki dönemde kullanmadığı bu etkili kurum yeni dönemde belirgin bir şekilde kullanılmıştır. Bu durum aynı zamanda modernizmin eleştirilerinde de etkili olmuştur. her şeyi insan aklına dayandıran modern düşüncenin karşısına manevi bir birleştirici din olgusu çıkmıştır. Yeni sağın toplumun kurucu parçası olarak gördüğü dini siyasi yönetimi sınırlayan, müdahale tarzı ve sınırlarını belirleyen, kendi özerk dinamiklerine bırakılması gereken bir olgu olarak algıladığı görülmektedir. Bu özerklik algısı siyasi yönetim tekniği olarak cemaatler eliyle yönetmek sonucunu da doğurmuştur (Özkazanç, 1998:345).

E.Burke muhafazakar düşüncenin temelini oluşturan isimlerden olmuştur. “Burke soyut meta-fizikle ampirik nedensellik arasında bir orta yol izlemiştir.

Düşünürün temel yaklaşımı eserlerine ‘müşterek aklın kişisel mantığa üstünlüğü, yerleşik görüşlerin aşırı akılcılığa üstünlüğünün kabulü ve deneyimin değerliliği’ olarak yansımaktadır. Burke’ün bu yaklaşımları, piyasa felsefesi ve devlete kısıtlı bir rol tanımlanması çerçevesinde klasik muhafazakarlıkla uyumsuz” (Ersoy, 2002:17).

Yeni sağ, modern dönem ideolojik düşüncelere bir karşı çıkış olarak kendini göstermiştir. Ne tam bir muhafazakarlıktır, ne de liberalizmdir. Yeni sağ kendinden önceki dönemin tüm özelliklerini bünyesinde taşıyan yeni bir oluşumdur. Yani ahlaki değerlerini yitirmemiş ve manevi duyguları yüksek bireylerin bireysel hak ve özgürlüklerini özellikle girişim ve tüketim özgürlüğünü yaşadığı ve böyle bir toplumsal yapıda gece bekçisi görevini üstlenen bir devletin var olmasına işaret etmektedir.

Yeni sağ olgusu muhafazakar söylem ile birbirlerine eklenerek anlamlı hale gelmiştir. Ancak bu iki farklı düşünce sisteminin bir araya gelerek yeni bir sistem oluşturma çabaları kendi içinde bir çelişkinin de doğmasına neden olmuştur. “Yeni sağ doktrinin iki iz düşümünden biri olan muhafazakarlık, aslen liberalizmle çelişkili alanlar içerir. Bu alanların en belirginleri devlete yüklenen rol, kişi hak ve ödevleri, bireylerin özgürlük alan ve doğası ile dinsel ve ailesel değerlerin sosyal hayattaki rolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çelişki alanlarının, liberalizmin serbest piyasa ekonomisi ile muhafazakarlığın otoriter devlet anlayışı eksenleri üzerinde çözümlenmeye çalışılması yeni sağın ‘sınırlı ancak etkin devlet’ yaklaşımının temelini oluşturur” (Ersoy, 2002:19).

2.2.4. Yeni Sağın İlkeleri

Yeni sağın ilkelerini satır başlarıyla şu şekilde sıralanabilir (Balkız, 2007):

- Yeni sağ ekonomik alanda Serbest pazarın kutsallığına inanır. Devletin pazara müdahalesi olamaz.
- Yeni sağ, yeni bir muhafazakar yaşam biçimi sunması bakımından ideolojiktir.
- Yeni sağ, Refah Devleti’nin bireysel hak ve özgürlüklerin korunması yönündeki uygulamalarını kabul etmektedir. Ancak daha çok bireysel hak ve özgürlüklerin devlete karşı korunmasını savunur. Aynı zamanda eğitim, aile ve ahlaki alanlarda devletin müdahalesinin küçültülmesi

gerektiği ve devletin çekildiği bu alanların ise geleneksel birlikler tarafından doldurulması gerektiği vurgulanır. Eğitim ve sosyal güvenliğin devlet kontrolünden çıkarak özelleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ahlaki değerler güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır, ancak bu vurgu modern dönemin getirmiş olduğu yeni değerler ile uyum göstermesi gerekmektedir.

- Yeni sağ ideolojide tıpkı liberalizmde olduğu gibi mülkiyet hakkı kutsaldır.
- Yeni sağ melez olmasından dolayı bir çok çelişkiyi de barındırmaktadır. Örneğin; temelini aldığı muhafazakar ideoloji ile çelişkiye düşmektedir. Çünkü yeni sağ, devrimci ideolojilerin insanlık tarihine pek iç açıcı sonuçlar doğurmadığına inanmaktadır. Yeni sağ rejimi yıkmak ve yerine yeni bir rejim getirmek gibi bir telaş içinde olmamış, daha çok sistemle uyum içinde olmayı tercih etmişlerdir. Önemli olan rejim değil ekonomik sistemdir. Yine de bunda biraz da anti sosyalist eğilim güçlüdür.
- Yeni sağın muhafazakarlığı teknolojik değişim ve ilerlemeye karşı değildir.
- Yeni sağ liberalizm ile muhafazakar ideolojiyi bir potada eritebilmeyi başarmış ne yeni ne de eski bir düşünce anlayışıdır.

2.2.5. Türkiye’de Yeni Sağ

Türkiye’de liberalizmin temeli 19. Yüzyılda Osmanlı topraklarına giren Batılı düşünce akımlarıyla birlikte gelen Tanzimat Fermanına (1839) kadar dayanmaktadır. Bu süreç Liberalizmin Türkiye’deki seyrini açısından da oldukça önemlidir. Tanzimat Fermanı ile ilk defa Osmanlı otoritesi padişahın yetkileri sınırlandırılmış ve kanunlarla birlikte ilk anayasal yönetim kendini göstermiştir. Tanzimat Fermanıyla birlikte gelen ıslahat hareketleri Osmanlı’da devlet eliyle bir burjuva oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak bu konuda başarılı olunduğu söylenemez. Tanzimat Fermanını I. Ve II. Meşrutiyet’in ilanı ve Kanun-i Esasi’nin kabulü izlemiştir. İttihat ve Terakki’nin içindeki gruplardan biri olan Prens Sabahattin ve arkadaşlarının ön plana çıkması liberal düşüncenin Osmanlı topraklarında gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Prens

Sabahattin, Osmanlı Devleti'nin bir yönetim sorunuyla değil, sosyal yapının sorunuyla karşı karşıya olduğunu ifade etmiş ve toplumsal yapının tamamen değişmesi gerektiğini vurgulamıştır. Osmanlı yapısının merkezîyetçiliğine karşı bireyin teşebbüs serbestliğini savunmuştur. Tüm bu çabaların amacı öncelikli olarak Osmanlı'daki dağılmanın önüne geçilmesi olmuştur. Ancak tüm bu çabalar yeterli bir sonuç getirmemiştir (Eştürk, 2006:22-24).

Türkiye'de liberalleşme çabaları Cumhuriyet döneminde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkaları denemeleriyle zaman zaman dile getirilmişse de 1950'ye kadar siyasi bir zemin bulamamıştır.

1923-1930 tarihleri arasındaki serbest piyasa ekonomisi yani özel girişime dayalı kalkınma modeli başarısız olunca cumhuriyeti kuran kadro devletçi modele yönelmiştir. Özellikle 1939-1950 yılları arasında uygulanan Milli Koruma Yasası, Varlık Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Yasası devletin ekonomideki müdahaleci tavrını ortaya koymuştur. 1950'li yıllara gelindiğinde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile Türkiye'de liberal hava yine kendini göstermiştir. Demokrat Parti kurucularına göre devlet bir işletmeci gibi davranmayıp, ekonomik eylemde teşvik yasaları çıkarmalıdır. Tam da bunu destekler nitelikte 1951 yılında Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu kabul edilmiştir. Demokrat Parti, iktidarı boyunca devletin küçülmesini ve özel girişimciliğin teşvik edilmesini gündemde tutmuştur (Bıdık, 2007:143-145). Demokrat Parti iktidarı boyunca liberal politikaları savunmuş olsa da uygulamada sadece biçimsel kalabilmiştir.

Liberal politikalar Türkiye'de, Turgut Özal dönemine kadar tam anlamıyla bir uygulama alanı bulamamıştır. 1980'li yıllarda, yeni sağın Türkiye'deki öncü ismi Turgut Özal olmuştur.

2.2.5.1. 1980 Sonrası Türkiye'de Yeni sağ ve Özal Dönemi

1970'lerin ortasında petrol kriziyle birlikte ortaya çıkan ekonomik bunalım her ülkeyi farklı şekilde etkilemiş ve yeni sağ olgusu farklı coğrafyalarda farklı bir gelişim çizgisi izlemiştir. Yaşanan krizin sonrasında uluslararası ekonomik dengeler bozulmuş, dünya üzerinde ülkelerde petrol fiyatlarının ciddi artışı ekonomik hayatı derinden

etkilemiştir. Türkiye de bu durumu yaşayan ülkelerden biri olmuştur. Kriz az gelişmiş ülkelerde toplumsal çatışma ortamına sebep olurken, bu ülkelerde askeri müdahale yeni sağ uygulamalarının zemini hazırlamıştır.

Krizden çıkış yolu, başta İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere pek çok ülkede liberalizme dönüş ile olabileceği inancı yaygınlaşmıştır. Az gelişmiş ülkelerin dışa kapalı ekonomik politikalarında değişim ve devletin ekonomik alan üzerindeki kısıtlayıcı etkisinin ortadan kaldırılması gibi uygulamalar bu ülkelere diğer ülkelere 'ithal' edilmiştir. Bunun Türkiye'deki yansıması ise 24 Ocak Kararları olmuştur. Askeri darbenin sağlamış olduğu toplumsal koşullar sayesinde ekonomideki devlet kontrolü kaldırılarak ithal ikameci modelden serbest piyasa ekonomisine geçilmiştir.

Turgut Özal, Türkiye'de neo-liberalizmin öncüsüdür. Türkiye yeni sağ onunla birlikte tanışmıştır. Türkiye'nin toplumsal, ekonomik ve kültürel geçmişindeki farklılıklar nedeniyle yeni sağ Türkiye'de batılı örneklerinden farklı bir seyir izlemiştir. Herhangi bir hazırlayıcı koşullar yaşamadan liberalizmle tanışmıştır. Özal ile birlikte ekonomik yapı hızlı bir şekilde değiştirilmeye çalışılmış ve toplumsal yapıda hızlı değişim kendisini köşe dönmeçilik, çarpık kentleşme, rant ekonomisi olarak göstermiştir.

2.2.5.2. 12 Eylül Askeri Darbesi ve Anavatan Partisi'nin Kuruluş Süreci

1970'li yıllar Türkiye için ekonomik sıkıntıların ve terör boyutuna ulaşan toplumsal çatışmaların yaşandığı yıllar olmuştur. 1973 Petrol krizinin derin etkileri kendini gösterirken, Kıbrıs Harekatı ve bu hareket nedeniyle ABD'nin koymuş olduğu silah ambargosuyla birlikte ekonomi kötüye gitmiş, Avrupa'nın Kıbrıs konusunda ilerleme yaşanmadığı gerekçesiyle yardım ve kredi desteğini geri çekmesiyle de kötü giden ekonomi daha da kötüleşmiştir (Eştürk, 2006:28).

Toplumsal çatışma ortamının daha da derinleşmesi, siyasi istikrarın sağlanamaması nedeniyle terör boyutuna ulaşan sağ ve sol çatışmasının önlenememesi, siyasal sorunlar ile birlikte derinleşen ekonomik kriz, sivil siyasilerin başarısızlığı 12 Eylül askeri darbesine zemin hazırlamıştır. Bu durum sadece askeri yönetiminin

gelmesinin değil, aynı zaman etkileri yıllar sonra da hissedilecek bir dönemin de başlangıcı olmuştur. Askeri yönetim üç yıl boyunca toplumu tümüyle depolitize ederek sindirmiş ve bunu demokratik hak ve özgürlükleri askıya alarak yapmıştır. Faklı tüm toplumsal fikirler şiddetli bir biçimde susturulmuştur. Tüm bunlar, silahlı güç kullanımı başta olmak üzere toplum üzerinde baskı yöntemlerinin kullanımı ile gerçekleştirilmiştir. Günümüzde hala hissedilen korku ortamının başlangıcı da yine aynı tarihe rastlamaktadır. “12 Eylül rejimindeki kişi hak ve özgürlükleri kısıtlanmış, basın organları zor çalışma koşulları altında çalışmış, toplantı, yürüyüş izne bağlanmış, sendika ve dernek faaliyetlerinde önemli sınırlamalar getirilmiştir” (Eştürk, 2006:30).

1983 yılında 12 Eylül rejimi, devletin yeniden yapılandırılmasındaki rolünü, büyük ölçüde MGK’nın güdümünde ve TÛSİAD ile Aydınlar Ocağı gibi birkaç ayrıcalıklı grubun katılımıyla, anayasa ve diğer önemli yasaları yaparak yerini sivil iktidara bırakmıştır (Çaylak, 1999:473-490). Bu dönemde siyasi partiler yeniden kurulmaya başlamıştır. Ancak ilk demokratik seçim tarihi diğer partilerin kuruluşunu beklemeden yapılmış ve sadece üç siyasi partiye bu seçimlere katılması için izin verilmiştir. Bunlar; Milliyetçi Demokrasi Partisi, Halkçı Parti ve Anavatan Partisi’dir. Bu seçimlerin alt okumasında, aslında tam bir demokrasinin uygulandığı söylenememektedir. Bu seçimler, askeri yönetimin siyasal yapıyı düzenleme amacının aracı olmaktan başka bir şey değildir.

“12 Eylül yönetimi, toplumdaki aşırı siyasallaşmanın ve kutuplaşmanın nedenini toplumun kaldıramayacağı kadar geniş özgürlükler içeren ve devlet otoritesini zaafa uğrattığını düşündüğü gerekçesiyle 1961 anayasasında görmüştür” (Özgüden, 2007:42). 1980 Askeri Darbesinden kısa bir süre sonra neredeyse tüm siyasi partiler kapatılmış ve halkoylamasıyla 1982 Anayasası getirilmiştir. Söz konusu halk oylaması çeşitli tartışmaları da içinde taşımaktadır. Yöneltilen eleştirilerin bir noktada haklılığı göz ardı edilemez. Çünkü askeri bir yönetim altındaki bir ülkede tarafsız ve demokratik bir halk oylamasından söz edilemez. Bu referandum ile en dikkat çeken maddelerden birisi siyasi yakaları içeren geçici dördüncü maddesi olmuştur. Bu madde ile Süleyman Demirel’e, Necmettin Erbakan’a ve Bülent Ecevit’e on yıl süreyle siyaset yapmak yasaklanmıştır (Eştürk, 2006:37). Bu yasaklar 1981 yılındaki referanduma dek

sürmüştür. Liberalizmin kurucusu sayılan Özal ise bu yasaklar süreci için propaganda döndürmüştür.

2.2.5.3. Özal Dönemi ve Yeni Sağ

“Anavatan Partisi, 20 Mayıs 1983’te, Adalet Partisi azınlık hükümeti sırasında alınan ve 12 Eylül döneminde de uygulanması sürdürülen 24 Ocak 1980 ekonomik önlemler paketini hazırlayan, 12 Eylül döneminde bir süre iktisadi işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı olan Turgut Özal tarafından kurulmuştur” (Belhan, 2005:6). ANAP’ta Özal’ın önemli bir yere sahip olması partinin adının onunla anılmasına neden olmuş ve Türk siyasi hayatına ANAP’ın iktidar yılları ‘Özalizm’ olarak geçmiştir.

Turgut Özal, 12 Eylül yönetiminde kısa bir süre yer almış olması, ANAP’ın seçimlere izinli katılımında etkili olmuştur. Ancak Kenan Evren’in ANAP’ın bu seçimleri kazanacağına ihtimal vermemiş ve 6 Kasım seçimleri öncesi kamuoyu yoklamalarında önde gittiğini öğrenmesi üzerine radyo ve televizyonlarda ANAP ve Özal aleyhinde demeçler vermiştir (Kongar, 2006:219). ANAP’ın 12 Eylül askeri yönetiminin desteğini alması bu anlamda daha önemli hale gelmiştir. Bu destek arama çabaları parti programında geçen şu maddelerde açıkça görülmektedir:

- Milli birliğin muhafazası ve idamesi için milletçe büyük bir dikkat ve gayret sarf etmemizin zarureti, bilhassa yakın tarihimizde cereyan eden üzücü olaylar sebebiyle daha iyi anlaşılmıştır. Aziz vatanımız, dış mihrakların, siyasî ve ideolojik ihtirasların sebep olduğu bölücülük, terör ve anarşi sonucu büyük bir tehlikeye sürüklenmiş, son çare olarak, Silahlı Kuvvetlerimiz 12 Eylül 1980 tarihinde yaptığı müdahale ile bu tehlikeli gidişe son vermiştir.
- Bu müdahalenin hemen akabinde Silahlı Kuvvetlerimizin millete verdiği asker sözünün birer birer yerine getirildiğini görmenin verdiği güvenle, demokrasiye geçişin son safhasının da başarı ile tamamlanacağına inanıyoruz.

Özal da açıkça ifade etmektedir ki; ANAP'ı 12 Eylül yaratmıştır ve ANAP iktidarı boyunca 12 Eylül yönetimini devam ettirecektir (Özgüden, 2007:47). Bu durum askeri yönetim ile Özal arasındaki ilişkiyi de özetler nitelikte olmuştur. Aslında bu ilişki Özal'ın 12 Eylül yönetiminin desteğini alma çabasından başka bir şey olmamıştır.

6 Kasım 1983 seçimlerinde yüksek bir oy oranını alarak ANAP, iktidar parti olmuştur. Turgut Özal ise başbakanlık görevine gelmiştir. Özal, askeri yönetim boyunca da yürürlükte olmuş 24 Ocak kararlarını uygulamaya devam etmiştir. 1960'ların ve 1970'lerin ithal ikameci modeli terk edilerek 24 Ocak kararları çerçevesinde serbest piyasa ekonomisine geçiş hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. ANAP, 24 Ocak kararlarıyla birlikte liberalizm savunusu yapmıştır.

Özal, ANAP'ta dört eğilimi (liberal sağ, mukaddesatçı sağ, milliyetçi sağ ve demokratik sol) birleştirdiğini iddia etmiştir. Bu iddiası, klasik sağ kucaklamasının yanında sosyal demokrat vurgusu ile seçmen kitlesini genişletme çabasından kaynaklanmaktadır. Ancak, parti daha çok muhafazakar sağ bir görünüme sahip olmuştur.

ANAP, seçmen kitleyi popülist politikalar ile etkilemeyi başarmıştır. Dönemin sert ekonomik ve sosyal koşulları düşünüldüğünde, seçmen kitlenin bu yönelişinde ANAP'ın vaatlerinin de dikkat çekici olduğu söylenebilir. Özal dönemi toplumsal koşulları ise Batı toplumları örnek alınarak modern bir toplumsal yaşam oluşturma çabası güdülmüştür. Ancak Özal'ın din vurgusu tam bir çelişki yaratmış ne tam Batılı ne de Batılı olmayan apolitik bir gençlik kendini göstermiştir.

Anavatan Partisi'nin seçime katıldığı dönemde rekabet edeceği siyasi parti sayısının sınırlı oluşu, seçmen kitleyi ona yönlendirmiştir. ANAP'ın uyguladığı politikalar ile arkasında oldukça büyük bir kalabalık oluşmuştur. Özellikle sendikal örgütlenmeye, ücret müdahalesine, köylünün desteklenmesi gibi konulara kayıtsız kalınırken; göçle kentlere gelmiş ancak tutunamamış gecekondu kesime yönelik tapu tahsis belgeleri, imar afları ve imar izinleri ANAP'ın seçmen kitle oluşturmada önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle 1984 yerel seçimleri ile elde edilen çok sayıda belediyeler, bu stratejiyi uygulamışlardır. Aynı strateji daha sonraki siyasi partilere de birer örnek oluşturmuştur. Vergi iadesi ve İMF destekli Sosyal Yardımlaşma ve

Dayanışma Fonu uygulamaları mevcut oy potansiyelinin artışında etkili olmuştur (Bıdık, 2007:156). Bir yandan kentlerdeki rant ekonomisi önemli bir kaynak yaratırken, sadakaya dayalı dayanışma modelinin temeli de bu dönemde atılmıştır.

Cumhuriyet döneminin burjuvazi yaratma çabaları, Özal döneminde daha da güçlü bir şekilde izlenmiştir. Hatta bu dönem yaratmış olduğu hızlı köşe dönme zenginleri ile karakterize edilmiştir. Kamu bankalarını yağmalayan, gereğinde ‘kişiyeye özel’ teşvik veya kararnameler çıkartılan bu gayet özel girişimciler, elde ettikleri yararı da siyasal sadakatle ödemişlerdir (İnsel, 2005:219). Devlet desteğiyle oluşturulan bu sınıfın önündeki tüm engeller yine devlet eliyle kaldırılmıştır. Türkiye’de burjuvazi, Batı toplumlarından farklı bir şekilde bir sınıf olarak doğmamış, haklarını elde etmek için mücadele etmemiş, tam tersine devlet eliyle oluşturulmuş ve büyümeleri için devletin tüm imkanları bu doğrultuda kullanılmıştır. Bu anlamda bakıldığında Özal dönemi devlet eliyle yeni zenginlerin yaratıldığı gerçek anlamda liberal olmayan bir liberal dönem olmuştur.

ANAP’ta liberalizmi devletin geleneksel üstünlüğünün azaltılarak o güne kadar çevrede tutulmuş bazı kesimlerin (geleneksel, dindar ve liberallerin) merkeze yaklaşması önceliğine dayanmaktadır. Bu anlamda parti programında geçen ‘devlet millet için vardır, devletin millet ile bütünleşmesi esastır’ maddesi tam da bu görüşü açıklamaktadır. Anavatan Partisi’nin siyasi duruşunun ve devlete bakışının anlaşılabilmesi için parti programı oldukça önemli bir noktada durmaktadır. ANAP’ın parti programında söz konusu öncelikleri görmemiz mümkündür¹⁰:

- Devlet, başta vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünün korunması olmak üzere, yurdun savunması, emniyet ve asayişin sağlanması, adaletin temini, sosyal ve iktisadî faaliyet ve hizmetlerin en verimli şekilde yapılabilmesi maksadıyla gene millet tarafından kurulu müesseselerden meydana gelir.
- Sosyal adalet, sosyal güvenlik ve sosyal yardımın düzenlenmesi ve sağlanması; sosyal hizmet ve faaliyetlerin tanzim, teşvik ve

¹⁰ www.buyukanavatanpartisi.org, 2010. (Anavatan Partisi’nin Doğru Yol Partisi ile Demokrat Parti adı altında birleşmesinin ardından kurulan Büyük Anavatan Partisi’nin resmi sitesidir.)

yönlendirilmesi ve gereğinde doğrudan yapılması devletin başlıca görevleri arasındadır.

- İktisadi faaliyetlerde devlet genel olarak bütün millete hitap edecek altyapı mahiyetindeki hizmetlere yönelmelidir.
- Asıl olan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır.
- Devlet müesseselerinin kuruluşunda ve işleyişinde temel prensip işlemlerin müessir, süratli ve verimli bir şekilde yürütülmesidir. Bunun için sistem açık, basit ve kolayca anlaşılır olmalıdır. Devlet kuruluşlarının hakiki veya hükmi şahıslarla ilişkilerinde itimat esastır, şüphe istisnadır.
- Sistemin işleyişinde iyiliğin ve faziletin hakim kılınması, verimin geliştirilmesi hedefimizdir.

ANAP'ın parti programı değerlendirildiğinde devlet yönetiminde liberal olduğu açıkça görülmektedir. Serbest piyasa ve özel teşebbüs vurgusu, programın ana temasını oluşturmaktadır. Devletin görevi serbest piyasayı ve bireyin özgürlüklerini korumak olmalıdır.

Turgut Özal iktidarı boyunca kendini demokrasiden yana olduğunu, ifade etmiş olsa da, tüm iktidarı boyunca son karar mekanizması kendisi olmuştur. İktidarının son döneminde ise çevresine karşı hoşgörüsüz tavrı nedeniyle sadece kendini onaylayan kesimler kalmıştır. Kitle iletişim organları üzerindeki baskısıyla da yandaş medya tartışmalarını başlatmıştır. Özal'ın cumhurbaşkanlığına seçildiği dönemde de aynı tartışmalar sürmüştür.

2.3. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

1980 sonrası Türkiye’de yaşanan değişim ve dönüşümler Adalet ve Kalkınma Partisi’nin siyasi hayata başlamasında etkili olmuştur. 1994 yılındaki ekonomik kriz Özal ile gelen yenileşme rüzgarının durulmasına hatta gerilemesine neden olmuş Milli Görüş gelenekçilerini ön plana çıkarmıştır. Milli Görüşün o dönemdeki temsilcisi Refah Partisi geniş halk kitleleri tarafından desteklenmiş ve 28 Şubat sürecine kadar parti büyük bir ilgi görmüştür. Ancak daha önce de belirtildiği gibi 28 Şubat ve sonrası Milli Görüş’ün temsilcileri için bir yol ayrımı olmuştur. AKP’nin 28 Şubat sürecinin bir ürünü olduğu söylenirse yanlış olmayacaktır.

Recep Tayip Erdoğan 28 Şubat sürecinin kendileri için bir yol ayrımı olduğunu Sabah (2003) gazetesinde yer alan bir mülakatında şöyle dile getirmişti: “Refahyol Hükümeti ve 28 Şubat süreci birçok şeyi yeniden düşünmemize neden oldu. Belki en somut farklılık, Fazilet Partisi’nin kuruluş aşamasında yaşandı. O zorlu şartlarda en azından biçimsel olarak partinin kuruluşunu birçok arkadaş, içimize sindirememiştik. Zaten hemen katılmadık yeni partiye. Nihayet FP kongresinde iki liste çıkması, bu yolun en belirgin köşe taşları olarak anılabilir. Ayrıca insanlarımız çatışma ve gerilim siyasetinden ve gerilimi besleyecek hususların öne çıkarılmasından bıkmışlardı” şeklindeki sözleri ile açıkça ifade etmiştir¹¹.

1990’ların ilk yarısından itibaren yükselişe geçen 1994 yerel seçimlerinde ve 1995’teki genel seçimlerde önemli sonuçlar elde etmiş olan Refah Partisi’nin Türk siyasi yaşamındaki bu yükselişi cumhuriyetin temel değerlerine büyük bir saldırı, ya da büyük bir erozyon olarak görülmüş, bu yıllar boyunca laik-anti laik çatışması had safhaya yükselmişti. Bu çatışma kaçınılmaz görünmekteydi, çünkü mevcut siyasal tablo ve 1994 yerel 1995 genel seçim sonuçları Türkiye siyasal tarihinin daha önce görmediği sonuçları ortaya çıkarmıştı. Refah Partisi’nin kapatılması ardından kurulan Fazilet Partisi’nin ise ömrü RP kadar uzun olamamıştı. FP’ de tıpkı önceli RP gibi Anayasa Mahkemesi Tarafından laiklik karşıtı eylemlerin odağı olması suçlamasıyla kapatılmıştı. Bir cemaat ve kimlik siyaseti olarak Milli Görüş, Abdullah Gül’ün etrafında

¹¹ <http://arsiv.sabah.com.tr/2003/08/15/p01.html>, 2010.

‘yenilikçiler’ olarak bölünmüştür. Bu bölünme 2001 seçimlerinde AKP’nin önlenemez yükselişi ile açıkça görülür hale gelmiştir.

3 Kasım 2002 yılındaki genel seçimlerde AKP kuruluşunun üzerinden uzun bir süre geçmemiş olmasına rağmen %34 oy oranı ile meclise tek başına iktidar parti olarak girmiştir. 22 Temmuz 2007 yılındaki erken seçimde ise %47 ile Demokrat Parti’den sonra Türkiye’deki en büyük oy oranına ulaşmayı başarmıştır. Her iki seçimde Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı sonucu ortaya çıkan çok parti siyasal rejiminden bu yana ortaya çıkan seçim sonuçlarından çok farklı bir tablo ortaya koymaktaydı.

Adalet ve Kalkınma Partisi’ni Türkiye için önemli bir analiz malzemesi haline getiren durum, büyük bir kesim tarafından savunulduğu gibi Milli Görüş ile organik bağlarının aksine dünya konjonktüründeki değişimler ve alternatif bir muhalefetin rekabet gücünün zayıflamış olmasıdır. Özellikle merkez sağ savunusu yapan partilerin siyasal bir kriz içinde olmaları, seçmen kitlenin yeni bir oluşum ihtiyacı gözle görülür bir şekilde AKP’nin etrafında toplanmasına neden olmuş ve siyasi hayatın yeni odak noktası AKP haline gelmiştir.

2.3.1. Kuruluşu

AKP, daha önce de anlatıldığı üzere Milli Görüş geleneğinden gelmektedir. Ancak AKP kurucu üyelerinin tamamı bu geleneği 2001 yılında partiyi kurdukları andan itibaren reddetmiş ve ‘Biz Milli Görüş gömleğini çıkardık’ şeklinde demeç vermişlerdir. Aslında bu değişimin çok daha önce başladığını söylemek mümkündür.

Milli Görüş geleneğinin katı, aşırı konservatif hatta dinci tutucu, en önemlisi batı karşıtlığı politikaları Refah Partisinin 1994 teki 4. kongresinde almış olduğu kararlarla değişmeye başlamıştı. Değişim sürecinin Fazilet Partisinin kurulmasıyla daha da radikal bir hal aldığını söylemek mümkün (Delibaş, 2007).

Fazilet Partisi’nin kongresinde Abdullah Gül, Necmettin Erbakan’a rakip olması ve sonucunda tüm oyların yarısına yakın bir oranını alması ‘yenilikçiler’in oldukça destek gördüğünü de göstermiştir. AKP sadece Milli Görüş geleneğinden gelenlerden oluşmamış ANAP’tan Erkan Mumcu, DYP’den Köksal Toptan ve Mehmet

Dülger'in de partiye katılması ile parti pek çok kesimin de desteğini almıştır (Ayhan, 2007:62-63).

14 Ağustos tarihinde siyasi oluşumun adı 'Adalet ve Kalkınma Partisi' olarak belirlenmiş ve tek aday olan Recep Tayyip Erdoğan partinin ilk genel başkanı olarak seçilmiştir. "AKP'nin yayınladığı Muhafazakar Demokrasi adlı kitapta, AKP'nin dünya genelinde test edilen bir siyasal çizgi olan muhafazakarlığın Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısında yeniden üretilmeye çalışıldığı belirtilmiştir" (Kaçlık, 2007:126). Bu kitap ise partinin neredeyse anayasası haline getirilmiştir. Milli Görüş düşüncesinden oldukça uzak bir hedef gösteren Erdoğan yaşadıkları değişimi Haziran 2001'de şu sözleri ile açıklamıştır: 'Bize iyi Kur'an okuyan değil, kafası çalışan, kitap okuyan, dünyayı yorumlayan kişiler lazım. Sakal bırakmakla politika yapılmaz...' ¹² (Sabah, 2003).

Muhafazakar demokrasi Türkiye'de ilk kez Turgut Özal'ın ANAP'ı tarafından uygulanmaya konmuş ve 1980'li yıllar boyunca beli bir başarıyı sağlamıştı. 1990'lı yıllarda ANAP'ın çöküşü hızlanmış ancak bu çöküşü beklendiği gibi bir Sosyal Demokrat iktidarla değiştirilememişti. Hatta Sosyal Demokrasi şöyle dursun, bu süreçte merkez sağ partilerin çürümesiyle sonuçlanmıştı. (Delibaş, 2008).

AKP'nin Muhafazakar Demokrasi çıkışı 1980'li yıllarda Özal'ın başarısını yakalamanın bir çabası olduğu kadar, küresel ekonomik ve ideolojik söylemlerle de örtüşmektedir.

AKP'nin muhafazakar demokrasinin siyaset anlayışı şu şekilde ifade edilmektedir (Kaçlık, 2007:126): 'Siyaset, toplumsal alandaki farklılıkların tanındığı bir uzlaşma alanıdır. Siyasal otorite hukuki, anayasal ve siyasal meşruluk temeline oturmalıdır. Siyasal iktidar bir kişi veya zümrenin elinde yoğunlaşmamalı, sınırlı bir hükümet ve devlet anlayışı esas olmalıdır. Muhafazakarlık, devrimci dönüşüme karşı evrimci ve tedrici değişimi savunur, radikalizm yerine ılımlılığı esas alır, geleneğin, ailenin ve geçmişten gelen toplumsal kazanımların korunması gereğine inanır'. Bu sözler siyasal İslam'a birebir uyumlu Milli Görüş düşüncesinden yeni sağ düşüncesine doğru bir eğilimin en önemli göstergesi durumundadır. Bu nedenle 3 Kasım 2002

¹² <http://arsiv.sabah.com.tr/2003/08/15/p01.html>, 2010.

seçimleri tarihsel bir kırılma noktasına işaret etmektedir. Hakan Yavuz bu seçimleri řu şekilde açıklamaktadır: ‘2002 seçimleri toplumsal olarak Müslüman bir partiye siyasal görünümü yeniden yapılandırma ve kamusal alanı genişletme imkanı sağladığı için tarihsel bir kırılmayı temsil eder’ (Yıldız, 2008).

2001 yılında kurulan AKP, Milli Görüş geleneğini sürdürmediğini ifade ederek kendini ‘muhafazakar-demokrat’ olarak tanımlamıştır. Milli Görüş geleneğinden gelmiş olmasına rağmen biz ‘değiştik’ ve biz ‘yeniyiz’ mesajını vermiştir. Bu durumu da hiçbir dine dayalı söyleme yer vermemeye özen göstererek çalışmıştır. Erdoğan’ın ‘biz Milli Görüş gömleğini çıkardık’ demecine karşılık Erbakan’ın ‘AKP’liler gömleksiz ve taklitçidir’ yanıtı bu duruma en iyi örneği göstermiştir (Ayhan, 2007:66-68).

R. Tayyip Erdoğan ‘Milli Görüş’ düşüncesini bir önceki dönemin yaygın düşüncesi olduğunu ve yeni dönemin yeni bir düşünce yapısına ihtiyacı olduğunu řu sözleri ile ifade etmiştir: “...Bir defa Milli Görüş’çü olmak bana göre o zamanlar bu işin lideri durumunda olan Sayın Erbakan ve kurmayları bunun markasını böyle koymuş. Bir nevi bunun markası adı içeriği itibariyle bizler meydanlarda konuştuklarımızla bunu anlatmaya başladık. Yani bu bir ‘nas’ değil. Bugün nasıl ki sosyal demokratların kendilerine ait ileri sürdükleri tezlerin bir markası varsa ‘sosyal demokrasi’ gibi, öbür tarafta liberalizm gibi herhalde ‘Milli Görüş’de böyle bir yere oturtmanın gayreti içerisindeydiler. Buydu olay...” (Ayhan, 2007:66-67). Milli Görüş geleneğini Erbakan’ın bir kimlik görüşünün aksine Erdoğan, bir marka olarak gördüğünü ve değişebileceğini ifade etmiştir.

AKP, 3 Kasım seçimleri ile büyük bir başarıya imza atmış ve tek başına iktidar olabilecek bir oy oranına ulaşmıştır. “AKP’nin seçim başarısı Türk siyasetinde yıllardır hakim olan sağ, sol ve merkez partilerin ekonomi politikalarının toplumu iyice fakirleştirmesinin, toplumun alt ve üst ekonomik grupları arasındaki uçurumun giderek büyümesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir” (Bıdık, 2007:174). R. Tayyip Erdoğan 1997 yılında Siirt’te bir miting sırasında ‘minareler süngü, kubbeler miğfer’ şeklinde başlayan Ziya Gökalp şiirini değiştirerek okumuş ve orduyu öven mısralarını okumamıştır. Konuşmasının devamında ise her devrin Firavun ve Nemrutları olduğunu

bunun karşısına çıkacak Musa ve İbrahimlerin engelleri aşarak pislik dolu yolları temizleyeceğini ifade etmesi üzerine ‘Halkı dil, din, ırk ayrımı gözeterek düşmanlığa tahrik’ suçlamasıyla dört ay hapis cezasına çarptırılmış ve siyasi olarak da yasaklanmıştır. Bu nedenle de AKP’nin ilk iktidar olduğu 58. hükümet döneminde başbakan olamamış ve siyasi affın gerçekleşmesini beklemek durumunda kalmıştır. YSK’nın usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle 9 Mart 2003’te Siirt’teki seçimleri yenileme kararı siyasi yasağı kalkmış olan Erdoğan’ın meclise girmesi için önemli bir olay olmuştur. Böylece 59. Hükümet Erdoğan’ın başbakanlığında kurulmuştur (Yılmaz, 2007:84). Bu seçimlerde önemli bir kanun ihlal edilmiş ve pek çok kesim tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Seçim kanununa göre bir bölgenin seçimi iptal edilmiş ise herhangi bir şekilde başka adayın seçimlere katılması yasaklanmış olmasına rağmen R. Tayyip Erdoğan iptal edilen Siirt seçimlerine katılmış ve seçilmiştir.

59. hükümet programı hakkında TBMM’de yapılan konuşmada partinin siyasal gerçeğine ilişkin ifadeler yer almaktadır. Hükümet programı şu şekilde açıklanmıştır¹³ (byegm, 2009):

- AK Parti siyasal kimliğini ‘muhafazakar demokrat’ olarak tanımlamaktadır. Yeni ‘muhafazakar demokrat’ çizginin muhafazakarlığın genlerine ve tarihi kodlarına uygun şekilde, ama, siyaset yaptığımız coğrafyanın toplumsal ve kültürel geleneklerine yaslanarak ortaya koyması Türk siyasetine yeni bir soluk getirecektir.
- Toplumsal alandaki çeşitlilik ve farklılığı siyasal alanda da kabul ediyor ve siyasetin taraflarını her zeminde uzlaşıya davet ediyoruz.
- AK Partinin muhafazakar kimliği, siyasal gücün bir kişinin veya grubun elinde yoğunlaşmasını destekleyen, bireysel ve siyasal özgürlüklere karşı olan, siyasal katılımın hemen hemen tüm biçimlerini reddeden, baskı ve güç kullanımını öngörün dayatmacı siyasal anlayışları reddetmektir.

¹³ <http://www.byegm.gov.tr/icerikdetay.aspx?Id=24>, 2010.

- Muhafazakâr demokrat siyasî kimliğimizin genel tutumu, kanun hâkimiyeti yoluyla sınırlı devleti savunmak, doktriner ve dogmatik olandan hoşlanmamak olarak özetlenebilir.

Bireysel hak ve özgürlükleri ön plana çıkarırken diğer yandan aile gibi geleneksel birliklere yönelik tutumuyla yeni sağın en önemli niteliklerini taşımaktadır. 60. Hükümet programında R. Tayyip Erdoğan'ın aile ile ilgili söyledikleri bu tutumlarını belirtir gibidir: “Bizim muhafazakâr kimliğimizin temel felsefi ve siyasal kaygısı, bireyi koruyabilecek bir aile olan toplumsal organizmayı sağlıklı ve bir arada tutabilmektir. Bize göre bireysel özgürlüğün tam olarak tesis edilebilmesi, bireyi soyut, silik ve siyasal iktidar karşısında korumasız kılmaktan değil, onu toplumsal alan içinde sivil ve sosyal oluşumlarla teçhiz etmekten geçmektedir. Toplumun ve toplumsal değerlerin korunması temel olmalıdır”.

AKP'yi 3 Kasım'da iktidara taşıyan ve seçmen kitlenin tercihini etkileyen en önemli nedenler seçim vaatleri ve partinin kurucu kadrosu olmuştur. Örneğin; hiçbir şekilde Milli Görüş gelenekçilerinin ön planda tuttuğu başörtüsü problemini dile getirmedi. Seçim mitinglerinde halkla iletişimde her zaman güçlü bir duruş sergiledi. Oy istediği kitle ile yakın, Milli Görüş geleneğindeki alışkanlıkları devam ettirerek halkla yüz yüze iletişime özen gösterdi. Kısacası oy istediği kesime yakın durdu¹⁴ (Bir, 2002).

Recep Tayyip Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı döneminde oldukça takdir edilmesi AKP'nin başarısında büyük oranda etkili olmuştur. 2002 genel seçimlerine kadar uzanan süreçte ülke içinde bir lider sıkıntısı yaşanmıştır. Sağ ve sol neredeyse tüm siyasi ideolojilerin temsilcileri itibar kaybına uğramış ve seçmen yeni lideri konusunda bir kararsızlığın içine düşmüştür. “Sıklıkla dile getirilen ‘lider’in özellikleri ise genç, kararlı, halkın arkasında tek bir vücut gibi birleşebileceği birisi olarak tanımlanmaktadır” (Gürel, 2007:137). Siyasal temsilde yeni arayış seçmen kitleyi AKP'nin genel başkanı R. Tayyip Erdoğan ve partisine yöneltmiştir. Ancak belirtilmelidir ki, yapmış olduğumuz saha çalışmasında sorulan sorular içinde neredeyse tüm görüşlerin ortak noktası (%72) AKP'nin liderinin hitabet yeteneğinin güçlü

¹⁴ <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=108696&yazarid=74&tarih=2002-11-10>, 10.11.2010.

olmasıdır. R. Tayyip Erdoğan'ın ikna ve hitabet yeteneğinin güçlü olması nedeniyle seçmen kitleyi oldukça etkilemiştir. Erdoğan'ın bir lider adayı olarak seçmen kitlesini etkilemesi onun kişisel özellikleri ile yakından ilişkili olmuştur.

“Radikal İslamcı bir çizgiden kısa sürede demokrasiğe ve sivilliğe sıçrayan, Tayyip Erdoğan'ın en önemli danışmanlarından Yeni Şafak yazarı Ömer Çelik şöyle yazıyor: “Erdoğan, siyasi çizgisi ‘interaktif’ olarak oluşmuş bir liderdir. Bu nedenle son on yılda çıkmış tek organik liderdir. Halka bir şeyler söylemiştir Erdoğan ve halk buna bir şeyler ‘ekleyerek’ ya da bundan bir şeyler ‘çıkarak’ tekrar Erdoğan’a ilemiştir. Böylece ‘Erdoğan siyaseti’ aşağıdan yukarıya dinamiklerle oluşmuştu” (Gürel, 2007:160). Bu sözler Erdoğan'ın kişisel olarak halk ile arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

“Recep Tayyip Erdoğan, aile hayatı, yaşam öğretileri, ekonomik ve politik yaklaşımlarıyla içinde yetiştiği kültürün özelliklerini taşımakta ve sergilemektedir” (Gürel, 2007:160). Sert tavırları, argoya kaçabilen sokak jargonundan konuşmaları ile kendini tarif ettiği Kasımpaşalılık ile halkla özleşebilen, halka inebilen hatta halktan olabilen bir lider profili sayesinde yoksul gecekondulu oylarının önemli bir kısmını AKP'ye yönlendirmeyi başarmıştır.

3 Kasım 2002 seçimlerinin sonuçları ile gözler AKP'nin seçmen kitlesine çevrilmiştir. Seçmen kitlenin profili AKP'nin siyasi kimliği açısından da oldukça önemli bir noktada durmaktadır. “1990'larla birlikte RP ekseninde ona yeni bir alternatif yaratma potansiyeline sahip bir güç görünümü verenler, şimdiye kadar İslami hareketler içinde görmeye, hele bu denli ön planda görmeye hiç alışmadığımız hatta hiç beklemediğimiz kesimlerdir. RP'nin geleneksel tabanını metropol ve taşra kentlerinin geçim ekonomisi ile yetinen küçük orta halli esnafı, orta Anadolu köylülüğünün bir kesimi ile dini önderliğe sahip Kürt aşiretleri oluştururdu. Şimdi bunların yanı sıra boy gösteren bu yeni kesimler metropollerde ve hızla sanayileşen taşra kentlerinde ekonominin dinamik alanlarında yer tutmuş hırslı Müslüman kapitalistler, iyi eğitilmiş teknik idari kadrolar, laik hatta yabancı dille eğitim veren liselerden gelen hatırı sayılır bir gençlik ve dikkate değer ölçüde iyi eğitilmiş genç kadınlar tarafından

hareketlendirilen bir kentli kadınlar kitlesi ile hayli kalabalık bir işçi kesiminden oluşmaktadır”¹⁵ (Tanıyıcı, 2002).

Seçim vaadi olarak Avrupa Birliği’ni kullanan tek parti olarak AKP seçmen kitleyi etkilemiştir. “1995 ve 1999 seçimlerinde, seçimlerde etkili olan aktörler ulusal çerçeve ve Türk siyasetindeki partilerle sınırlıyken 3 Kasım 2002 seçimlerinde siyasi aktörler AB ve IMF aracılığı ile uluslar arası nitelikler kazandığı ve sivil toplum örgütlerinin de sürece dahil oldukları görülmektedir” (Bıdık, 2007:175). Türk siyasi yaşamında ilk kez bir siyasi parti seçim vaadini ulusal sınırların dışındaki ilişkileri ön plana çıkararak seçmen kitleyi etkilemeye çalışmış ve etkili olmuştur. Dahası kendinden sonraki siyasi partileri de etkilemiş ve AKP dışındaki siyasi partiler de seçim vaatleri arasına AB’ye girme koşulunu sokmuşlardır.

Türkiye dünyanın içinde tek başına bir ülke değildir ve bu nedenle uluslar arası ilişkiler, yaşanan olaylar ülkeyi doğrudan etkilemekte ve dünya siyaseti ulusal siyaseti etkilemektedir. AKP dönemi ile birlikte bu anlayış daha da hissedilir hale gelmiştir. AKP’nin iktidar olduğu ilk birkaç yıl AB üyelik ve sürecinde önemli adımların atıldığı görülmüştür.

Bu yıllarda 2000 Krizi ve ardından gelen 2001 ekonomik krizlerinin yaratmış olduğu tahribat ve ülke içerisindeki seçkinlerden umudunu kesen toplum büyük bir çoğunlukla umudunu Avrupa Birliği üyeliğine başlamıştı. Toplumun % 84 oranında AB üyeliğine destek verdiği ortamda AKP’nin gerek seçimlerde gerekse seçimler sonrası izlemiş olduğu politikalar bu partiye büyük siyasal destek ve önemli ölçüde oy kazandırmıştır.

Zaten 1980 sonrası dünya ekonomisine entegre bir ekonomik modele geçilmiş serbest piyasa ekonomisi benimsenmiş olup, Adalet ve Kalkınma Partisi de ekonomik model olarak bu durumu aynen devam ettireceğini parti programında açıkça belirtmiştir. Ayrıca 28 Şubat süreci sonrası büyük bir kriz yaşayan Milli Görüş geleneği ile yollarını ayıran AKP yani ‘yenilikçiler’ kanadının yaşadığı süreç yine tam da dünyanın içinde bulunduğu süreçle birebir örtüşür durumları sergilemiştir. Özellikle 11 Eylül saldırıları

¹⁵ Tanıyıcı, Ş., <http://arsiv.zaman.com.tr/2002/11/27/yorumlar/yorum2.htm>, 2010.

ile birlikte dünya siyasetinde ön plana çıkmaya başlayan din olgusu ve İslamiyet'e karşı tutum ve İslami hareketlerin yeni biçimsel duruşları dünya konjonktüründen büyük oranda etkilenen Türkiye'yi de ciddi oranda etkilemiştir. "11Eylül'ün yarattığı dehşetten kendilerini ayrı tutmaya çalışan İslamcılık yanlıları, İslamın 'liberal' yönlerini (yeniden) keşfettiler. Sadece İslam'ı ön plana çıkaran 'kimlik siyaseti'nin artık geçerli olamayacağını görüp, onun dışında argümanlar geliştirmeye yöneldiler" (Gürel, 2007:142). AKP'nin yaşadığı biçimsel değişim tam da bu noktaya işaret etmektedir.

AKP, 3 Kasım 2002 seçimlerinde ekonomik programı ile ön plana çıkmıştır. Bunun en önemli nedeni ise 2001 yılında yaşanan ve oldukça ağır bir ekonomik krizin halk üzerindeki etkisi olmuştur. 1989-1993 yıllarındaki krizlerin aşılması işlevi IMF'ye verilmiş ve krizin faturası birer yük haline geldiği düşünülen KİT'lere çıkarılmıştır. KİT'lerin tasfiyesinin bu krizi aşacağı düşüncesi 2001 krizinde de aynı şekilde uygulama alanı bulmuştur. KİT'lerin tasfiyesi adım adım uygulanmaya başlamıştır. "1994 sonrasında 'etkinlik amacı ile özelleştirme' söylemi giderek ortadan kalktı; 'kamu açıklarını kapatma amacı ile özelleştirme' öne çıktı. Zamanla, özelleştirme uygulamalarının örtülü hedeflerinden birinin, siyasal iktidara yakın iş çevrelerine avanta ve kaynak aktarımı olduğu da ortaya çıkacaktır. 2003 yılında, hala kamu mülkiyetinde bulunan ve satış vitrinine konan önemli büyüklükteki kuruluşlar PETKİM, TÜPRAŞ, TEKEL, TÜGSAŞ ve THY'den ibaret kalmıştır" (Boratav, 2005:198). KİT'lerden özelleştirilmemiş kalan işletmeler ise AKP iktidar döneminde özelleştirilmiş, üstelik halkın büyük tepkilerine rağmen bu durum gerçekleştirilmiştir. Bunlardan en tepki görenleri ise Tüpraş, Telekom, Petkim, Erdemir gibi işletmelerin özelleştirilmiş olmalarıdır. Serbest piyasa ekonomisinin en önemli uygulamalarından biri olan özelleştirme Türkiye'de pek çok kesim tarafından kabul zemini bulamamış ve tepki çekmiştir.

Parti tüzüğü ve ekonomik politikaları incelendiğinde AKP'nin daha çok yeni sağ içinde yer aldığını söylemek daha doğru olacaktır. Aslında sadece ekonomik değil tüm uyguladığı politikalarında yeni sağın nitelikleri kendini güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Özellikle 22 Temmuz 2007 erken seçimlerinde (%47) açıkladığı seçim beyannamesinde bu durum daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Siyasal İslamın en önemli temsilcisi olan Milli Görüş geleneğinden gelen ve kendini

muhafazakar bir kimlikle tanıtılan AKP'nin politikaları daha çok neo-liberal çerçevede değerlendirilebilmektedir.

- Hazırlanacak olan özelleştirme eylem planı kararlılıkla uygulanacaktır. Özelleştirme uygulamaları, sadece kamu için bir gelir kaynağı olarak görülmeyecek; piyasaların rekabete açılması, üretimdeki verimliliğin ve istihdamın artması açısından da değerlendirilecektir.
- Serbest kur rejiminde kurlar piyasa şartlarında belirlenmekte ve böylece ekonominin iç ve dış şoklardan daha az etkilenmesi sağlanmaktadır. Bu nedenle serbest kur rejimi uygulaması devam ettirilecektir.
- Esneklik uygulamalarının işçi ve işverenler açısından çekici kılınması için, standart iş sözleşmelerindeki esneklik düzeyi incelenecek ve gerekli uyumlaştırma çalışmaları yapılacaktır. Bu çerçevede özellikle kısmi süreli çalışma biçiminin uygulanmasını kısıtlayabilecek engeller belirlenecek, bu çalışma biçimi işçiler ve işverenler açısından talep edilir bir yapıya kavuşturulacaktır. Bu doğrultuda, 4857 sayılı İş Kanununda gerekli değişiklikler yapılacaktır.
- İş sağlığı ve güvenliği alanında yaşanan sıkıntıları giderecek ve AB ile uyumu sağlayacak yasal düzenlemeler yapılacaktır. Bu kapsamda, meslek hastalıkları ve iş kazalarını azaltacak düzenlemeler yapılacak, ekonomideki iş kaybı ve bunun doğurduğu üretim kaybı en aza indirilecektir.
- 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu başta olmak üzere sosyal diyaloga ilişkin yasal düzenlemeler gözden geçirilecektir.
- Genel sağlık sigortası sistemi, Sağlıkta Dönüşüm Programıyla birlikte aile hekimliği, koruyucu hizmetler, yoksulların primlerinin devletçe karşılanması ve 18 yaşın altındaki çocukların tamamının sağlık güvencesi altında olması gibi ilkelere dayalı olarak yürürlüğe konulacaktır. Genel sağlık sigortası sisteminin getireceği mali yükün öngörülenin üzerine çıkması halinde, sistem gözden geçirilerek mali yükü azaltmaya yönelik tedbirler alınacaktır.

- Tarım-sanayi entegrasyonunun sağlanmasına yönelik araçlardan biri olan sözleşmeli üretim faaliyetlerinin düzenlenmesini teminen Sözleşmeli Üretim İle İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik çıkarılacaktır.
- Tarımsal destekleme uygulamaları gözden geçirilecek, tarım sektörünün rekabetçi bir yapıya kavuşmasına katkıda bulunacak şekle dönüştürülecektir. Üreticilere sağlanan mazot desteğine önümüzdeki dönemde de devam edilecektir.
- Kamu-Özel İşbirliği modellerinin altyapı projelerine tatbik edilmesi öncelikler arasında olacaktır. Bu amaçla, DPT Müsteşarlığı tarafından hazırlanan Taslak yasalaşacaktır. Taslağın yasalaşmasını müteakip başlatılacak ikincil mevzuat çalışmaları tamamlanacaktır.
- Özelleştirme programında yer alan elektrik dağıtım şirketlerinin (20 şirket) özelleştirilmesine başlanacaktır. Özelleştirme sonrası amaç; yüksek kayıp-kaçak oranlarının düşürülmesi, tahakkuk ve tahsilat oranlarının yükseltilmesi, verimli işletmeyle maliyetlerin düşürülerek tüketicilere yansıtılması ve yenileme-genişleme yatırımlarının özel sektör tarafından yapılmasıdır. 2006 yılı sonunda ihale aşamasında durdurulan özelleştirme süreci, revize edilecek Elektrik Strateji Belgesi doğrultusunda yeniden başlatılacaktır. - Elektrik üretiminde özelleştirme işlemleri başlatılacaktır. EÜAŞ'ın rekabetçi bir piyasa yapısına olanak tanıyacak optimum sayıda üretim portföy grubuna bölünmesi tamamlanmış olup, EÜAŞ Üretim Portföy Grupları özelleştirme kapsamına alınarak özelleştirme işlemleri başlatılacaktır. Ekim 2007 itibarıyla ihaleye çıkılmış olan özelleştirme programındaki Ankara Doğal Elektrik Üretim ve Ticaret A.Ş. (ADÜAŞ) özelleştirilecektir.
- Elektrik Piyasası Yönetim Sistemi Projesi tamamlanacaktır. Serbest piyasada elektrik enerjisi alım-satım işlemlerinin şeffaf olarak rekabete açık bir şekilde gerçekleştirilmesi, takip ve kontrolü amacıyla piyasa dengeleme ve uzlaştırma sistemi altyapısı oluşturulacaktır.
- Uluslararası doğrudan yatırımların Türkiye'ye artan oranlarda gelmesini sağlamak temel hedeftir. Yatırımcılar açısından

öngörülebilirliğin sağlandığı bir ortamda, bürokratik işlemlerin ve süreçlerin etkinliği ve kolaylaştırılması önem arz etmektedir. Bu çerçevede önümüzdeki dönemde; -Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, yatırımlar için kamu kesiminden izin alma süreçleri kısaltılacak, toplum sağlığı, çevre, çalışma ortamının güvenliği gibi konularda denetim etkinleştirilecektir. -Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK) çalışmaya devam edecektir. -Yatırımlar için uygun nitelikte yatırım yeri sağlanmasıyla ilgili çalışmalar artırılacaktır.

AKP'nin 3 Kasım 2002 genel seçimleri için hazırlamış olduğu seçim beyannamesi 'Her şey Türkiye İçin' isimli bir başlıkla başlamıştır. Önemli noktaları ise şu şekilde sıralanabilir¹⁶:

- İki kutuplu Dünya'nın çatışmaya dayalı siyasal anlayışları, yerini mal ve hizmetlerin, bilgi, emek ve sermayenin serbest dolaşımını öngören bölgesel ekonomik ve siyasal bütünleşme hareketlerine bırakmaktadır. Bu süreçlerin doğal bir sonucu olarak, totaliter ideolojik yaklaşımlar terk edilmekte, temel hak ve hürriyetlerin gözetildiği, ayrımcılığa karşı her alanda eşitliğin savunulduğu ve halk iradesinden güç alan katılımcı siyasal anlayışlar yerleşmektedir.
- Farklı ülkelerdeki halkların yaşam kalitesini ölçmeye yönelik evrensel standart ve normlar oluşmakta ve toplumların refah, başarı ve mutluluk düzeyleri ile devletlerin uluslararası arenadaki etkinlik ve saygınlıkları bu kriterlere göre belirlenmektedir. Devletin faaliyet alanı sürekli daralırken, özel sektörün ve sivil toplum örgütlerinin etkinliği artmaktadır.
- Uygulanan yanlış politikalar yüzünden, sağlıklı bir özelleştirme gerçekleştirilememiş, devletin ekonomideki rolü azaltılamamış, servetin toplum kesimleri arasındaki dağılımında adalet sağlanamamıştır. Kamu yönetiminde yolsuzluk ve siyasal çürüme bakımından ise ülkemiz ön sıralarda yer almaktadır.

¹⁶ www.akparti.org.tr, 2010.

- Süreklilik içinde değişimi arayan, birliktelik içinde farklılıkları koruyan, toplumun dinamizmine güvenen, Dünyadaki gelişmelere ve yeniliklere açık bir siyaset anlayışını hakim kılmayı amaçlayan Ak Parti, demokrat, muhafazakar, yenilikçi ve çağdaş bir partidir.
- Demokrasi, millete hizmet için yapılan bir siyasi yarış ve hoşgörü rejimidir. Bu rejimde, kimsenin diğerlerine göre daha üstün hak ve imtiyazı yoktur. Farklı inanç ve kültürleri ülkemiz için bir zenginlik kabul eden partimiz, değişik dil, din, soy ve sosyal statüden insanın kanunların eşit koruyuculuğu altında özgürce yaşamasını ve siyasete katılmasını gerekli görür.
- Milletimizin tarihsel tecrübe ve birikimini geleceğimiz için sağlam bir zemin olarak gören Ak Parti, muhafazakardır. Türk toplumu, bu coğrafyada ortak bir kaderi paylaşan, acı-tatlı hatıraların birleştirdiği büyük bir ailedir. Bu ailenin kimliğini oluşturan değerlerin, çağdaş gelişmeler ışığında yeniden üretilerek devam etmesine imkan hazırlanacaktır.
- Toplumun uzun geçmişinde ürettiği sivil kültür ve kurumlar, devletin müdahale alanı dışında kalmalıdır. Çağdaş gelişmelerin de gereği olarak devlet ekonomiden çekildikçe, toplumun ürettiği sivil kültür üzerindeki denetim de zorunlu olarak azalacaktır.
- Toplum; aile, okul, mülkiyet, din, ahlak gibi köklü kurumların oluşturduğu kültür ortamında kendini yenileyerek varlığını sürdüren canlı bir organizmadır. Dışarıdan bir müdahale olmaksızın kendi doğal sürecinde üretilen ve toplumu bütünleştiren yerli kültür ve kurumlar evrensel değerlerle çelişmez.
- Partimiz, ülkemizin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğini, modernleşme sürecimizin doğal sonucu olarak görmektedir. AB kriterlerinin ekonomik ve siyasi hükümlerinin hayata geçirilmesi, devlet ve toplum olarak birlikte çağdaşlaşmamız yönünde atılacak önemli bir adımdır. Bu kriterlerin, AB üyeliğinden bağımsız olarak düşünüldüğünde bile hayata geçirilmesi kaçınılmazdır. Ancak çağın içinde ve farkında olarak

insanlığa mesajlarımızı ulaştırabiliriz ve çağın imkanlarını kullanarak uluslararası arenada varlığımızı sürdürebiliriz.

➤ “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” düşüncesinden hareket eden partimiz, bütün politikalarının merkezine insanı koymuştur. Demokrasinin nihai amacı, başta düşünce, inanç, eğitim, örgütlenme ve teşebbüs özgürlüğü olmak üzere, bütün sivil ve siyasi özgürlükleri güvenceye almak ve insanların korku ve endişeden uzak olarak yaşamalarını sağlamaktır.

➤ Türkiye İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini kabul ederek iç hukukunun parçası haline getirmiştir. Avrupa Birliği’ne tam üyeliğin ön şartı olan Kopenhag Kriterleri de temel hak ve özgürlüklere özel bir vurgu yapmaktadır.

Yeni sağ ve siyasal İslam olgularını tarihsel süreçleri ve kavramsal çerçeveleri çizilmeye çalışılmış ve AKP’nin bu olgular içindeki duruşunun hangi noktada olduğu belirlenmek istenmiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi siyasal İslam geleneği içinde gelişim göstermiş bir siyasi partidir. Bu partinin kurucu kadrosu Türkiye’deki Milli Görüş geleneğinin güçlü isimlerinden olmuşlardır. Ancak AKP’nin kuruluş dönemi hem ulusal hem de uluslararası ekonomik, sosyal ve kültürel değişimin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde hem yeni sağ uygulamaları tüm dünyada uygulanmaya başlamış hem de diğer ülkelere ihraç edilmeye başlamıştır.

Türkiye de bu değişimin etkisinde kalmıştır. AKP, Türkiye’nin yaşadığı bu değişimin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Hem yeni bir geleneğe yüzünü dönmüştür hem de geleneksel bağlarını yaşatmıştır. Bu bölümde AKP’nin bu iki olgu içindeki duruşu tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın bulguları ve yorumları bölümünde ise kavramsal ve kuramsal çerçevede tartışılan AKP’nin söylem ve uygulamalarının bu iki olguyu ne ölçüde yansıttıkları sınanacak ve nitel olarak elde edilen veriler nicel verilere dönüştürülerek bir değerlendirme yapılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE YORUMLARI

3.1. Niceliksel Bulgular

Bu çalışmanın amacı AKP'nin yeni sağ ve siyasal İslam olgularını uygulama ve pratiklerini ne ölçüde yansıttığının tespit edilemeye çalışmasıdır. Bu bağlamda araştırmacı tarafından Mayıs-Haziran 2010 tarihleri arasında saha çalışması yapılmış ve anket uygulanmıştır. Elde edilen nitel veriler yorumlanarak nicel verilere dönüştürülmeye çalışılmıştır.

Aydın ili Merkez ilçesinde yürütülen tabakalı örnekleme tekniği ile belirlenen tabakalar içinden tesadüfi seçilen örneklem evrenine uygulanan anketlerden elde edilen verilerin *Statistical Package for the Social Sciences* SPSS'e yüklenerek analizleri çıkarılmıştır.

Tablo1: Oturulan semt ve mahalle ismi

Mahalle	Sayı	%	Valid %
Adnan Menderes Mah.	5	2,5	2,5
Cumhuriyet Mah.	21	10,5	10,5
Efeler Mah.	2	1,0	1,0
Güzel Hisar Mah.	6	3,0	3,0
Hasan Efendi Mah.	21	10,5	10,5
Kemer Mah.	30	15,0	15,0
Kurtuluş Mah.	15	7,5	7,5
Mesudiye Mah.	26	13,0	13,0
Mimar Sinan Mah.	10	5,0	5,0
Orta Mah.	15	7,5	7,5
Osman Yozgatlı Mah./Tellidede	13	6,5	6,5
Yedi Eylül Mah.	10	5,0	5,0
Zafer Mah.	26	13,0	13,0
Toplam	200	100,0	100,0

Anket yapılan mahalleler Aydın il merkezinden seçilmiş ve gelir gruplarına göre belirlenmiştir. Ancak gelir grubu yüksek mahallelerde anket çalışması yapmanın sınırlılığı kendini göstermiştir. Yüksek gelirli mahallelerde anket çalışmaları bir tehdit unsuru olarak görülmüştür. Özellikle anket çalışmasının içeriğinin siyasi bir konuda olması insanların bu konuda daha çekimser davranmalarına neden olmuştur. Bu

anlamda gelir grubu düşük olan mahallelerde anket çalışması daha rahat koşullarda gerçekleşmiştir. Kemer mahallesi anket çalışması sırasında en rahat uygulama alanı bulmuş olan mahallelerden biri olmuştur. Kemer mahallesinde ikamet etmekte olan kişiler anket çalışmasına katılım konusunda daha istekli ve gönüllü davranmışlardır.

Tablo 2: Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	%	Valid %
Kadın	92	46,0	46,0
Erkek	108	54,0	54,0
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasında erkeklerin katılım oranı kadınlara oranla daha fazla olmuştur. Ancak kadın ve erkek katılım oranları arasında büyük bir fark görülmemektedir. Kadınlar anket çalışmasına katılım konusunda daha çekimser davranmışlardır. Kadınların anket çalışmasına katılım oranı %46 olurken, erkeklerin katılım oranı %54 olmuştur.

Tablo 3: Yaş Dağılımı

Yaş	Sayı	%	Valid %
15-19	3	1,5	1,5
20-24	13	6,5	6,5
25-29	26	13,0	13,0
30-34	26	13,0	13,0
35-39	22	11,0	11,0
40-44	24	12,0	12,0
45-49	17	8,5	8,5
50-54	15	7,5	7,5
55-59	21	10,5	10,5
60-64	15	7,5	7,5
65 ve üzeri	18	9,0	9,0
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilerin yaş ortalamaları 25-35 yaş dilimi arasında yoğunlaşmaktadır. 18 ve 19 yaş grubu insanların anket çalışmasına katılım oranlarının düşük olmasının nedeni anket içeriği ile ilişkili olup, daha önce oy vermemiş kişiler anket çalışmasının dışında bırakılmaya çalışılmıştır. Anket çalışmasına oransal olarak; %13'ü 25-29 ve 30-34 yaş arası, %12'si 40-44 yaş arası, %11'i 35-39 ve 55-59 yaş arası, %9'u 65 ve üzeri kişiler ile 45-49 yaş arası, %8'i 50-54 ve 60-64 yaş arası, %7'si 20-24 yaş arası ve %2'si ise 15-19 yaş arası kişiler anket çalışmasına katılmışlardır.

Tablo 4: Medeni durum

Medeni durum	Sayı	%	Valid %
Evli	149	74,5	74,5
Bekar	51	25,5	25,5
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilerin %74,5'i evli kişilerden ve %25,5'i ise bekar kişilerden oluşmaktadır. Evli kişilerin yoğunluğu anket çalışmasına katılan kişilerin yaş ortalamasının 25-35 yaş arası kişilerin oluşturması olduğu söylenebilir.

Tablo 5: Eğitim durumu

Eğitim durumu	Sayı	%	Valid %
Bir okul bitirmede	12	6,0	6,0
İlkokul mezunu	45	22,5	22,5
Ortaokul mezunu	30	15,0	15,0
Lise mezunu	57	28,5	28,5
Yüksekokul ya da fakülte mezunu	54	27,0	27,0
Diğer	2	1,0	1,0
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilerin %29'unun eğitim durumu lise olarak belirlenmiştir. Yüksekokul mezunlarının oranı %27 ile lise mezunlarından sonra gelmektedir. %23'ü ilkokul, %15'i ortaokul mezunu ve %6'sı ise herhangi bir okul bitirmediklerini ifade etmişlerdir. Orta ve yükseköğrenim oranının yüksek çıkması eğitim durumunun yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 6: Cinsiyet ve en son bitirilen okul karşılaştırılması

			En son bitirilen okul						
			Bir okul bitirmede	İlkokul mezunu	Ortaokul mezunu	Lise mezunu	Yüksekokul ya da fakülte mezunu	Diğer	Toplam
Cinsiyet	Kadın	Sayı	7	25	12	21	26	1	92
		Cinsiyet içinde (%)	7,608696	27,17391	13,04348	22,82609	28,26087	1,086957	100
		En son bitirilen okul içinde (%)	<u>58,33333</u>	55,55556	40	36,84211	48,14815	50	46
		Toplam içinde (%)	3,5	12,5	6	10,5	13	0,5	46
	Erkek	Sayı	5	20	18	36	28	1	108
		Cinsiyet içinde (%)	4,62963	18,51852	16,66667	33,33333	25,92593	0,925926	100
		En son bitirilen okul içinde (%)	41,66667	44,44444	60	63,15789	<u>51,85185</u>	50	54
		Toplam içinde (%)	2,5	10	9	18	14	0,5	54
Toplam	Sayı	12	45	30	57	54	2	200	
	Cinsiyet içinde (%)	6	22,5	15	28,5	27	1	100	
	En son bitirilen okul içinde (%)	100	100	100	100	100	100	100	
	Toplam içinde (%)	6	22,5	15	28,5	27	1	100	

Anket çalışmasına katılan ve herhangi bir okul bitirmeyenlerin %58'i kadınlardan oluşmaktadır. Bu oran herhangi bir eğitim almamış kişilerin yoğun bir şekilde kadınlardan oluştuğunu ve kadınların eğitimsizlik oranının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Yükseköğrenim görmüş kişilerin %52'sini erkekler oluşturmaktadır. Anket çalışmasına katılan kişilerden erkeklerin eğitim durumlarının kadınlara oranla daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 7: Çalışma durumu

Çalışma durumu	Sayı	%	Valid %
Evet	114	57,0	57,0
Hayır	86	43,0	43,0
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilerin %57'si herhangi bir işte çalıştıklarını %43'ü ise çalışmadıklarını ifade etmişlerdir. Çalışmayan kişilerin oranı %50'ye yakın bir oranda seyretmektedir. Bu durum ise işsizlik oranının yüksekliğinin yanında kadın katılımcıların bir meslek sahibi olmamalarının da göstergesidir.

Tablo 8: Cinsiyet ve çalışma durumu karşılaştırılması

			Çalışma durumu		Toplam
			Evet	Hayır	
Cinsiyet	Kadın	Sayı	35	57	92
		Cinsiyet içinde (%)	38,0%	62,0%	100,0%
		Çalışma durumu içinde (%)	30,7%	66,3%	46,0%
		Toplam içinde (%)	17,5%	28,5%	46,0%
	Erkek	Sayı	79	29	108
		Cinsiyet içinde (%)	73,1%	26,9%	100,0%
		Çalışma durumu içinde (%)	69,3%	33,7%	54,0%
		Toplam içinde (%)	39,5%	14,5%	54,0%
Toplam		Sayı	114	86	200
		Cinsiyet içinde (%)	57,0%	43,0%	100,0%
		Çalışma durumu içinde (%)	100,0%	100,0%	100,0%
		Toplam içinde (%)	57,0%	43,0%	100,0%

Yukarıdaki tabloda anket çalışmasına katılan kişilerin cinsiyetleri ile çalışma durumları karşılaştırılmıştır. Kadın katılımcıların %62'si herhangi bir işte çalışmamaktadırlar. Erkeklerin ise %27'si herhangi bir işte çalışmamaktadırlar. Bu oran işsizliğin kadın katılımcılar içindeki yüksekliğini de göstermektedir. Anket verilerinden yola çıkılarak kadın katılımcıların iş yaşamı içinde yeterince yer almadıkları görülmüştür.

Tablo 9: Mesleklerin Dağılımı

Meslek	Sayı	%	Valid %
Memur (beyaz yakalı)	26	13,0	13,0
İşçi (mavi yakalı)	37	18,5	18,5
Köylü-çiftçi	2	1,0	1,0
İşsiz	2	1,0	1,0
Esnaf-zanaatkar	11	5,5	5,5
Serbest meslek sahibi-işveren	38	19,0	19,0
Öğrenci	4	2,0	2,0
Ev kadını	38	19,0	19,0
Emekli	42	21,0	21,0
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilere meslekleri sorulmuş ve %21 oranı ile emekli kişiler yoğunluk oluşturmuştur. Ev kadını, mavi yakalı/işçi ve serbest meslek sahibi kişiler (%19) aynı orana sahiptirler. Ankete katılan kişilerin %13'ünü memur (beyaz yakalı), %1'ini köylü-çiftçi ve işsizler oluşturmaktadır.

Tablo 10: Haneye giren toplam gelir

Gelir (TL)	Sayı	%	Valid %
0-499	17	8,5	8,5
500-749	26	13,0	13,0
750-999	42	21,0	21,0
1.000-1.499	50	25,0	25,0
1.500-1.999	31	15,5	15,5
2.000-2.499	11	5,5	5,5
2.500-2.999	10	5,0	5,0
3.000-3.999	11	5,5	5,5
4.000-4.999	1	,5	,5
5.000 - +	1	,5	,5
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilerin %25'i 1.000-1.500 arasında, %21'i 750-999 arasında, %16'sı 1.500-1.999 arasında, 2.000-2.499 ve 3.000-3.999 arasında, %5'i 2.500 ve 2.999 arasında ve %1'i 4.000-4.999 ve 5.000 üstü bir gelire sahiplerdir. 500 TL'nin altında gelirle geçimlerini sürdüren kişilerin oranı %9 olduğu görülmektedir.

Tablo 11: Yıllara göre yoksulluk oranı

Hane halkı büyüklüğü	Yoksul hane halkı oranı (%)						
	2002	2003	2004	2005	2006	2007(*)	2008
TÜRKİYE	22,45	23,02	20,67	15,42	13,98	13,64	13,52
1-2	16,51	13,41	14,49	8,44	10,95	9,36	9,85
3-4	16,37	17,08	13,71	9,22	8,27	8,06	8,23
5-6	29,03	31,67	27,40	22,41	17,54	20,79	21,14
7+	45,95	48,41	51,06	44,08	41,83	39,79	37,68

Kaynak: (www.tuik.gov.tr, 2010).

Türkiye'de 2008 yılı yoksulluk oranı 767TL (TÜİK) olarak belirlenmiş ve yapılan saha çalışması sonra %22 oranında kişinin yoksulluk oranının altında bir gelirle yaşamını geçirmeye çalıştığı görülmüştür. TÜİK'in 2008 hane halkı yoksulluk oranlarına bakıldığında hanedeki kişi sayısı arttıkça yoksulluk oranında da bir artış görülmektedir.

TÜİK'in verileri yoksulluk oranının yıllara oranla arttığını göstermektedir. Ancak anket çalışmasından elde edilen verilere göre saha çalışmasının yapıldığı kişilerin gelir durumu 750-1500 TL arasında olduğu görülmüştür. Bu anlamda

katılımcıların daha çok orta sınıf gelir düzeyinde oldukları söylenebilir. Bu durumun sebebi Aydın ilinin genel olarak gelir durumu yüksek iller arasında olması söylenebilir.

Tablo 12: Sosyo-ekonomik gelir grubu

Gelir grubu	Sayı	%	Valid %
Alt	26	13,0	13,0
Orta-alt	37	18,5	18,5
Orta	115	<u>57,5</u>	57,5
Orta-üst	16	8,0	8,0
Üst	6	3,0	3,0
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan 200 kişiye kendilerini hangi gelir grubuna ait hissettikleri sorulmuş ve %58 gibi büyük bir oranı orta gelir grubunda hissettiklerini ifade etmişlerdir. Ancak kişilerin kendilerini ait hissettikleri gelir grubu ile aylık gelirleri arasında farklılıklar görülmektedir. Yüksek gelir kazanan kişiler de düşük gelirli kişiler de kendilerini orta gelir grubuna ait görmektedirler. Bu durum algı ile somut gerçekliğin birbirinden farklı olduğunu göstermektedir. Anket çalışmasına katılan kişilerin %19'u orta-alt, %13'ü alt, %8'i orta-üst ve %3'ü üst gelir grubunda olduklarını düşündüklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 13: Önceki seçimlerde hangi partiye oy verildiği (2007 Genel Seçimleri)

Parti	Sayı	%	Valid %
AKP	79	39,5	39,5
CHP	69	34,5	34,5
DEHAP	1	,5	,5
DP	5	2,5	2,5
DTP	2	1,0	1,0
DYP	2	1,0	1,0
EMEK	1	,5	,5
İP	1	,5	,5
KULLANMADIM	11	5,5	5,5
MHP	29	14,5	14,5
Toplam	200	100,0	100,0

Anket soruları içinde anket çalışmasına katılan kişilerden en zor cevap alınan sorulardan biri hangi partiye oy verdikleri olmuştur. Bu nedenle bu soru ilk sayfada yer almasına rağmen anket çalışmasına katılan kişilerde güven duygusu uyandırıldıktan sonra sorulmuştur. Anket çalışmasına katılan kişilerin %40'ı bir önceki seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi'ne oy verdiklerini ifade etmişlerdir. %35'i ise Cumhuriyet

Halk Partisi'ne, %15'i Milliyetçi Hareket Partisi'ne oy verdiklerini ve %6'sı ise oy kullanmadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 14: Önceki seçimlerde oy verilen parti ve meslek karşılaştırılması

		Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?										Toplam
		AKP	CHP	DEHAP	DP	DTP	DYP	EMEK	İP	KULM.	MHP	
Meslek	Memur (beyaz yakalı)	10	11	1	3	0	0	0	0	0	1	26
	İşçi (mavi yakalı)	<u>17</u>	12	0	0	1	0	0	1	2	4	37
	Köylü-çiftçi	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	2
	İssiz	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2
	Esnaf-zanaatkar	1	3	0	0	0	0	0	0	4	3	11
	Serbest meslek sahibi-işveren	<u>18</u>	9	0	2	1	0	0	0	1	7	38
	Öğrenci	1	1	0	0	0	0	0	0	1	1	4
	Ev kadını	<u>16</u>	13	0	0	0	1	0	0	2	6	38
	Emekli	<u>15</u>	18	0	0	0	1	1	0	1	6	42
Toplam		79	69	1	5	2	2	1	1	11	29	200

Yukarıdaki tablo incelendiğinde anket çalışmasına katılan kişilerden AKP'ye yüksek oranda mavi yakalı, serbest meslek sahibi, emekli ve ev kadınların oy verdiği görülmektedir. CHP ise beyaz ve mavi yakalı, ev kadınları ve emekli kesimden oy aldığı söylenebilir.

Tablo 15: Önceki seçimlerde oy verilen parti ve haneye giren gelir karşılaştırılması

		Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?										Topla m
		AKP	CHP	DEHAP	DP	DTP	DYP	EMEK	İP	KULMD.	MHP	
Haney e giren toplam gelir	0-499	7	4	0	0	0	0	0	0	5	1	17
	500-749	12	7	0	0	1	0	0	0	0	6	26
	750-999	<u>20</u>	<u>11</u>	1	1	1	1	0	0	3	4	42
	1.000-1.499	<u>16</u>	<u>21</u>	0	0	0	0	0	1	2	<u>10</u>	50
	1.500-1.999	11	12	0	2	0	1	0	0	0	5	31
	2.000-2.499	3	6	0	1	0	0	0	0	0	1	11
	2.500-2.999	2	5	0	0	0	0	0	0	1	2	10
	3.000-3.999	7	3	0	0	0	0	1	0	0	0	11
	4.000-4.999	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
	5.000 - +	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Total		79	69	1	5	2	2	1	1	11	29	200

Yukarıdaki tablo incelendiğinde AKP'nin ve CHP'nin seçmen kitlelerinin aynı gelir grubundaki kişilerden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca MHP'nin seçmen kitlesi yoğun olarak 1000-1500 arası geliri olan kişilerden oluşmaktadır.

Tablo 16: Bir sonraki seçimde yine aynı partiye oy verilip verilmeyeceği

	Sayı	%	Valid %
Evet	153	<u>76,5</u>	79,6875
Hayır	39	19,5	20,3125
Cevap yok	8	4	
Toplam	200	100	

Geçen seçimlerde oy kullandığını belirten kişilere bir sonraki seçimlerde yine aynı partiye oy verip vermeyecekleri sorulmuş ve %77'si tekrar aynı partiye oy vereceklerini ve %20'si geçen seçimlerde oy verdikleri partiye yeniden oy vermeyeceklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 17: Türkiye'nin en önemli sorunu algısı

	Sayı	%	Valid %
Terör	56	<u>28,0</u>	28,0
Yolsuzluk	4	2,0	2,0
Siyasi İstikrarsızlık	12	6,0	6,0
Ekonomik Kriz	32	<u>16,0</u>	16,0
Kurumlar arası çatışma	2	1,0	1,0
Rejim tehlikesi	13	6,5	6,5
İşsizlik	61	<u>30,5</u>	30,5
Diğer	20	10,0	10,0
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilere Türkiye'nin en önemli sorunu olarak hangisini gördükleri sorulmuş ve %31'i en önemli sorun olarak işsizliği gördüklerini ifade etmişlerdir. Ancak terör başlığı da en az işsizlik kadar önemli olarak görülen sorunlardan biri olmuştur. Terörü Türkiye'nin en önemli sorunu olduğunu düşünen kişilerin oranı %28'dir. Ekonomik kriz %16, rejim tehlikesi %7, siyasi istikrarsızlık %6, yolsuzluk %2 ve kurumlar arası çatışma %1 oranında kişi tarafından en önemli sorun olarak görülmüştür.

Tablo 18: Cinsiyet ve Türkiye'nin en önemli sorununu algılama karşılaştırılması

		Cinsiyetiniz		Toplam
		Kadın	Erkek	
Türkiye'nin en önemli sorunu	Terör	<u>26</u>	<u>30</u>	56
	Yolsuzluk	0	4	4
	Siyasi İstikrarsızlık	7	5	12
	Ekonomik Kriz	15	17	32
	Kurumlar arası çatışma	1	1	2
	Rejim tehlikesi	6	7	13
	İşsizlik	<u>30</u>	<u>31</u>	61
	Diğer	7	13	20
Toplam		92	108	200

Anket çalışmasına katılan kadın ve erkeklerin Türkiye'nin en önemli sorunu algılaması sorulmuştur. Kadın katılımcıların %30'undan büyük bir oranı Türkiye'deki en önemli sorunu 'işsizlik' olarak algıladıklarını belirtmişlerdir. Erkek katılımcılar ise Türkiye'deki en önemli sorunu sorulduğunda 'terör' ve 'işsizlik' arasında eşit oranlarda cevap vermişlerdir. Bu iki olgu arasında bir eşitlik görülmektedir. Terör olgusunun cinsiyetler arasında farklılık göstermemiş olması şaşırtıcı değildir. Çünkü terör olgusu

genel bir risk algısı olmuştur. Özellikle saha çalışmasının yapıldığı dönemde artan terör eylemlerinin ve şehit asker sayısının, bu oranın artmasında etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 19: Siyasi olarak AKP'nin nasıl tanımlandığı

	Sayı	%	Valid %
Muhafazakar-Demokrat	49	24,5	24,5
Liberal-Demokrat	29	14,5	14,5
Merkez Sağ	18	9,0	9,0
Milliyetçi	7	3,5	3,5
İslamcı	74	37,0	37,0
Diğer	23	11,5	11,5
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilere siyasi olarak Adalet ve Kalkınma Partisi'ni nasıl tanımladıkları sorulmuş ve %37 gibi yüksek oranda kişi AKP'yi İslamcı bir parti olarak algıladıklarını belirtmişlerdir. Anket sorusu dışında İslamcı olarak tanımlayan kişilere 'neden' ve 'hangi durumlar nedeniyle' İslamcı olarak tanımladıkları sorulmuştur. AKP'ye oy veren ve sempati duyduklarını ifade eden kişiler İslami geleneklere daha uygun bir yaşam sürdürdükleri için AKP'ye sempati duyduklarını ve bu nedenle geçen seçimde oy verdiklerini belirtmişlerdir. Anket çalışmasına katılan kişilerin AKP'yi İslamcı tanımlamalarındaki neden sorulduklarında AKP'nin kurucu kadrosunun Milli Görüş geleneğinden geliyor olmalarının ve özel yaşamlarını dini geleneklere göre sürdürmelerinin partinin siyasi görüşünü de etkilediğini ifade etmişlerdir. Ayrıca Recep Tayyip Erdoğan'ın kıldığı cuma namazlarının medyadaki yansımalarının da bu düşüncelerini etkilediklerini eklemişlerdir. Anket çalışmasına katılan AKP'ye sempati duyan ve sempati duymayan tüm katılımcılar aynı nedenleri sıralamış, ancak aynı durumu farklı algıladıklarını ve bir grup olumlu algılarken diğeri tam tersi bu durumu olumsuz hatta bir tehlike ve tehdit olarak algıladığını ifade etmişlerdir.

Anket çalışmasına katılan kişilerin %25'i muhafazakar-demokrat, %15'i liberal-demokrat, %9'u merkez sağ ve %4'ü milliyetçi olarak AKP'yi tanımlamışlardır.

Tablo 20: Siyasi olarak AKP'nin nasıl tanımlandığı ve seçimlerde hangi partiye oy verildiği karşılaştırılması

		Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?										Topla m
		AKP	CHP	DEHAP	DP	DTP	DYP	EMEK	İP	KULMD.	MHP	
Siyasi olarak AKP'yi nasıl tanımlar sınız?	Muhafazakar- Demokrat	32	10	0	2	0	0	0	0	1	4	49
	Liberal- Demokrat	16	5	0	1	0	0	0	0	1	6	29
	Merkez Sağ	12	3	1	0	0	1	1	0	0	0	18
	Milliyetçi	4	2	0	0	0	0	0	0	0	1	7
	İslamcı	11	39	0	1	1	1	0	1	9	11	74
	Diğer	4	10	0	1	1	0	0	0	0	7	23
Toplam		79	69	1	5	2	2	1	1	11	29	200

Yukarıdaki tablo incelendiğinde CHP'ye oy veren katılımcıların %50'sinden büyük bir oranı, MHP'ye oy vermiş katılımcıların %40'ına yakın bir oranı AKP'yi İslamcı bir siyasi parti olarak tanımladıklarını ifade etmişlerdir. Tabloda en dikkat çeken nokta ise AKP'ye oy vermiş katılımcıların %10'dan fazla bir oranı AKP'yi İslamcı olarak tanımlamış olmalarıdır. ancak burada belirtilmelidir ki; bu katılımcıların bir kısmı AKP'ye İslamcı bir parti olduğunu düşündükleri için sempati duyduklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 21: Genel olarak özelleştirmelerin yapılış biçimi hakkında ne düşünüldüğü

	Sayı	%	Valid %
Olumlu	62	31,0	31,0
Olumsuz	110	55,0	55,0
Kararsızım	19	9,5	9,5
Fikrim Yok	9	4,5	4,5
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilere genel olarak özelleştirmelerin yapılış hakkındaki görüşleri sorulmuş ve %55 oranında büyük bir kesim özelleştirmelerin yapılışından memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Özelleştirmeler bir yeni sağ politikaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi yeni sağ devleti refah devleti gibi hantal ve büyük bir mekanizma olmak yerine daha küçük özerk yapılardan oluşan ve bu özerk yapıların üzerinde bir koruyucu kalkan görevi gören bir gece bekçisidir. Devletin ekonomik alandan çekildiğinin en önemli göstergelerinden biri özelleştirmeler ve yapılış biçimleridir. Bu anlamda AKP'ye sempati duyan ya da duymayan büyük bir kesim özelleştirmelerin yapılış biçimlerinden memnun

olmadıklarını dile getirmeleri yeni sağ uygulamalarına bakışlarını da ortaya koymaktadır. Anket çalışmasına katılan kişilerin önemli bir bölümü yeni sağ uygulamalarına olumsuz bakmaktadır.

Anket çalışmasına katılan kişilerin %31'i ise genel olarak özelleştirmelerin yapılış şeklinden memnun olmadıklarını ifade ederken, %10'u bu konuda kararsız kaldıklarını ve %5'i herhangi bir fikirleri olmadığını belirtmişlerdir.

Tablo 22: Genel olarak özelleştirmelerin yapılış biçimi hakkında ne düşünüldüğü ve hangi partiye oy verildiği karşılaştırılması

			Genel olarak özelleştirmelerin yapılış biçimi hakkında ne düşünüyorsunuz?				Toplam
			Olumlu	Olumsuz	Kararsız	Fikrim Yok	
Hangi partiye oy verdiniz?	AKP	Sayı	48	16	10	5	79
		Oy verilen parti içinde (%)	60,80%	20,30%	12,70%	6,30%	100,00%
		Özelleştirmelerin yapılış algısı içinde (%)	77,40%	14,50%	52,60%	55,60%	39,50%
		Toplam içinde (%)	24,00%	8,00%	5,00%	2,50%	39,50%
	CHP	Sayı	6	57	4	2	69
		Oy verilen parti içinde (%)	8,70%	82,60%	5,80%	2,90%	100,00%
		Özelleştirmelerin yapılış algısı içinde (%)	9,70%	51,80%	21,10%	22,20%	34,50%
		Toplam içinde (%)	3,00%	28,50%	2,00%	1,00%	34,50%
	MHP	Sayı	5	22	1	1	29
		Oy verilen parti içinde (%)	17,20%	75,90%	3,40%	3,40%	100,00%
		Özelleştirmelerin yapılış algısı içinde (%)	8,10%	20,00%	5,30%	11,10%	14,50%
		Toplam içinde (%)	2,50%	11,00%	0,50%	0,50%	14,50%
	KUL LAN M.	Sayı	2	6	3	0	11
		Oy verilen parti içinde (%)	18,20%	54,50%	27,30%	0,00%	100,00%
		Özelleştirmelerin yapılış algısı içinde (%)	3,20%	5,50%	15,80%	0,00%	5,50%
		Toplam içinde (%)	1,00%	3,00%	1,50%	0,00%	5,50%
Toplam		Sayı	62	110	19	9	200
		Oy verilen parti içinde (%)	31,00%	55,00%	9,50%	4,50%	100,00%
		Özelleştirmelerin yapılış algısı içinde (%)	100,00%	100,00%	100,00%	100,00 %	100,00%
		Toplam içinde (%)	31,00%	55,00%	9,50%	4,50%	100,00%

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi özelleştirmelerin yapılış konusunda en olumlu bakışa AKP'ye oy verdiklerini belirten kişiler arasında olmuştur. AKP'ye oy verenlerin %61'i özelleştirmelerin yapılışından memnun olduklarını dile getirmişlerdir. MHP (%76) ve CHP (%83)'ye oy verdiklerini söyleyen kişilerin ise büyük bir oranı özelleştirmelerin yapılış biçiminden memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir. En dikkat çeken noktalardan biri de oy kullanmadığını belirten kişilerin %55'i özelleştirmelerin yapılış şekline olumsuz baktıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 23: Devlet işletmelerinin özelleştirilmesi hakkında ne düşünüldüğü

	Sayı	%	Valid %
Evet, tamamen özelleştirilmeli	35	17,5	17,5
Hayır, hiç biri özelleştirilmemeli	61	30,5	30,5
Bir kısmı özelleştirilmeli	92	46,0	46,0
Kararsızım	9	4,5	4,5
Fikrim Yok	3	1,5	1,5
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilere devlet işletmelerin özelleştirilmelerine bakışları sorulmuş ve devlet işletmelerinin bir kısmının özelleştirilmesi gerektiğini düşünen kişilerin oranı %46 olmuştur. %31 ise hiçbir şekilde devlet işletmelerinin özelleştirilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir. Anket çalışmasına katılan kişilerin %31'nin devlet işletmelerinin özelleştirilmemesi gerektiğini ifade etmesi aynı zamanda bir yeni sağ uygulaması olan özelleştirmelere olumsuz bakmanın yanında, sosyal devlet uygulamalarına daha olumlu bakıyor olduklarının da bir göstergesi olmaktadır. %18'i devlet işletmelerinin tamamen özelleştirilmesi gerektiğini düşünürken, %5'i bu konuda kararsız kaldığını ve %2'si herhangi bir fikirlerinin olmadığını ifade etmişlerdir.

Tablo 24: Hükümetin özelleştirme politikalarının nasıl değerlendirildiği

	Sayı	%	Valid %
Olumlu	58	29,0	29,0
Olumsuz	120	60,0	60,0
Kararsızım	12	6,0	6,0
Fikrim Yok	10	5,0	5,0
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilere hükümetin yapmış olduğu özelleştirmeler hakkındaki düşünceleri sorulmuş ve %60 gibi büyük bir kesim hükümetin özelleştirme politikalarından memnun olmadığını ifade etmişlerdir. Hükümetin yapmış olduğu özelleştirmelerden memnun olmadığını belirten kişilere anket sorularının dışında hangi devlet işletmelerinin özelleştirmelerinden memnun olmadıkları sorulmuş ve özellikle Türk Telekomünikasyon A.Ş. (TÜRK TELEKOM)'nin özelleştirilmesine bir karşı çıkış görülürken, Türkiye Petrol Rafinerileri A. Ş. (TÜPRAŞ) ve Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri A. Ş. (TEKEL)'nin özelleştirilmesi de en çok tepkinin gösterildiği özelleştirilen işletmelerden biri olmuştur.

Anket çalışmasına katılan kişilerin %29'u hükümetin özelleştirme politikalarına olumlu baktıklarını ifade ederken, %6'sı bu konuda kararsız kaldıklarını ve %5'i ise herhangi bir fikirlerinin olmadığını belirtmişlerdir.

Tablo 25: Önceki seçimlerde oy verilen parti ve hükümetin özelleştirme politikalarının nasıl bulunduğu karşılaştırılması

		Hükümetin özelleştirme politikalarını nasıl buluyorsunuz?				Toplam
		Olumlu	Olumsuz	Kararsız	Fikrim Yok	
Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?	AKP	49	18	7	5	79
	CHP	2	62	2	3	69
	DEHAP	0	0	0	1	1
	DP	1	4	0	0	5
	DTP	0	2	0	0	2
	DYP	0	2	0	0	2
	EMEK	0	1	0	0	1
	İP	0	1	0	0	1
	KULLANM.	1	8	2	0	11
	MHP	5	22	1	1	29
Toplam		58	120	12	10	200

Anket çalışmasına katılan ve AKP'ye oy verdiğini söyleyen kişilerin %50'sinden büyük bir oranı hükümetin özelleştirme politikalarını beğendiklerini ifade etmişlerdir. Ancak tabloda dikkat çeken nokta AKP'ye oy verenlerin %30'a yakın orandaki kişinin özelleştirme politikalarından memnun olmadıklarını ifade etmiş olmalarıdır. bu AKP'nin liberal bir uygulaması olan özelleştirme uygulamalarından kendisine oy veren kitlenin bir kısmının da memnun olmadığını göstermektedir.

Tablo 26: Özelleştirmeleri amacına ulaşıp ulaşılmadığı hakkında ne düşünüldüğü

	Sayı	%	Valid %
Evet	54	27,0	27,0
Hayır	107	<u>53,5</u>	53,5
Kararsız	25	12,5	12,5
Fikrim Yok	14	7,0	7,0
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilere hükümetin yapmış olduğu özelleştirmelerin amacına ulaşıp ulaşılmadığı konusundaki düşünceleri sorulmuş ve %54'ü yapılan özelleştirmelerin amacına ulaşmadığını düşündüklerini ifade etmişlerdir. %27'si özelleştirmelerin amacına ulaştıklarını, %13'ü kararsız kaldıklarını, %7'si herhangi bir fikirlerinin olmadığını belirtmişlerdir.

Tablo 27: Kamu personeli alımlarında kişilere yeterince fırsat eşitliği tanınıp tanınmadığı hakkındaki değerlendirme

	Sayı	%	Valid %
Evet	77	38,5	38,69347
Hayır	122	61	61,30653
Cevap yok	1	0,5	
Toplam	200	100	

Anket çalışmasına katılan kişilere kamu personeli alımlarında kişilere fırsat eşitliğinin tanındığını düşünüp düşünmedikleri sorulmuş ve %61 gibi büyük oranda kişi fırsat eşitliğinin olmadığını ifade etmişlerdir. Bu anlamda kamu personeli alımlarında tarafsız davranıldığı ve herkese aynı fırsatın tanındığına dair inancın az olduğu görülmektedir. %39 oranındaki kişi ise personel alımlarında fırsat eşitliğinin tanındığını düşündüklerini belirtmişlerdir.

Tablo 28: (Hayır, cevabı verilmişse) bu düşüncenin nedeni

	Sayı	%	Valid %
(EVET, CEVABINI VEREN KİŞİLER)	95	47,5	47,5
FİKRİM YOK	1	,5	,5
SİSTEM BOZUKLUĞU	15	7,5	7,5
TARAFLI	33	16,5	16,5
TORPİL	56	28,0	28,0
Toplam	200	100,0	100,0

Kamu personeli alımlarında fırsat eşitliği olmadığını düşünen kişilere bu düşüncelerinin nedenleri sorulmuş ve %28'i kamu personeli alımlarında torpil ve kayırmalar olduğunu, %17'si taraflı seçim yapıldığını, %8'i sınav sistemini doğru bulmadıklarını ve personel alımlarında tarafsız davranılmadığını düşündüklerini söylemiştir.

Tablo 29: Sizce 1980 öncesi dönemde olduğu gibi 'Devlet' ekonomik alanda etkin bir rol oynamalı mı?

	Sayı	%	Valid %
Evet, Ekonomik alanda yer almalı	62	31,0	31,0
Ekonomik alanda sınırlı bir şekilde yer almalı	91	45,5	45,5
Hayır, Ekonomik alanda hiç yer almamalı	23	11,5	11,5
Fikrim Yok	24	12,0	12,0
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilere sosyal devlet uygulamalarını tercih edip etmedikleri sorulmuş ve %46'sı devletin sınırlı bir şekilde ekonomide yer alması gerektiğini düşündüklerini ifade etmişlerdir. Bu durum anket çalışmasına katılan kişilerin sosyal devlet uygulamalarını sınırlı bir şekilde istediklerini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda devletin ekonominin içinde tamamen yer almasının da istenmediğini göstermektedir. Yeni sağ uygulamalarına karşı çıkan kişiler yine de devletin ekonomik alanın tam içinde görmek istemedikleri söylenebilir.

Anket çalışmasına katılan kişilerin %31'i devletin ekonomik alanda tamamen yer alması gerektiğini düşünürken, %12'si ekonomik alanda hiç yer almaması gerektiğini düşündüğünü ifade etmişlerdir. %12'si ise bu konuda herhangi bir fikirlerinin olmadığını belirtmişlerdir.

Tablo 30: Önceki seçimlerde oy verilen parti ve devletin ekonomik alanda etkin bir rol oynamalı mı düşüncesinin karşılaştırılması

		Sizce 1980 öncesi dönemde olduğu gibi 'Devlet' ekonomik alanda etkin bir rol oynamalı mı?				Toplam
		Evet, Ekonomik alanda yer almalı	Ekonomik alanda sınırlı bir şekilde yer almalı	Hayır, Ekonomik alanda hiç yer almamalı	Fikrim Yok	
Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?	AKP	17	<u>38</u>	16	8	79
	CHP	24	<u>33</u>	2	10	69
	DEHAP	0	0	0	1	1
	DP	1	2	2	0	5
	DTP	2	0	0	0	2
	DYP	2	0	0	0	2
	EMEK	1	0	0	0	1
	İP	1	0	0	0	1
	KULAN M.	4	5	1	1	11
	MHP	10	<u>13</u>	2	4	29
Toplam		62	91	23	24	200

Yukarıdaki tablo incelendiğinde AKP'ye oy veren katılımcıların %50'ye yakın bir oranı devletin ekonomik faaliyetler içinde sınırlı bir şekilde yer alması gerektiğini ifade etmişlerdir. Aynı şekilde CHP'ye oy veren katılımcıların %50'ye yakın bir oranı devletin sınırlı bir şekilde ekonomik faaliyetlere katılması gerektiğini düşündüklerini belirtmişlerdir. Tabloda dikkat çeken nokta ise MHP'ye oy veren kişilerin %50'ye yakın bir oranının ekonomik faaliyetlerde devletin sınırlı bir şekilde yer alması gerektiğini düşündüklerini ifade etmiş olmalarıdır. MHP siyasi olarak devletçi bir duruş sergilediği göz önünde bulundurulursa, katılımcıların devleti sınırlandırmak istemeleri oldukça dikkat çekicidir.

Tablo 31: Hükümetin geçmiş sekiz yıllık ekonomik uygulamalarından hangi grupların daha fazla yararlandığını düşünüyorsunuz?

	Sayı	%	Valid %
Toplumun Her Kesimi	39	19,5	19,5
Yoksul Kesim	19	9,5	9,5
Ücretli Çalışanlar (Memur/İşçi)	14	7,0	7,0
Tarımla Uğraşan Kesim	2	1,0	1,0
Yerli-Yabancı Sermaye	98	<u>49,0</u>	49,0
Diğer	28	14,0	14,0
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilerin %49'u AKP hükümeti boyunca uygulanan ekonomik politikalardan en çok sermaye kesiminin faydalandığını düşündüklerini ifade

etmiştir. Ancak belirtilmesi gereken en önemli nokta ankete katılan kişiler sermaye kesiminin bu politikalardan en kazançlı çıkan kesim olduğunu ifade ederken bunu olumsuz anlamda kullanmışlardır. Ankete katılan kişilerin büyük bir oranı AKP hükümeti boyunca uygulanan ekonomik politikalardan toplumsal kesimin önemli bir bölümünün faydalanamadığını düşündüklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Anket çalışmasına katılan kişilerin %20'si ekonomik programlardan her kesimin faydalandığını belirtirken, %10'u yoksul kesimin faydalandığını, %7'sinin ücretli çalışan (memur/işçi) kesimin faydalandığını ve %1'i ise tarımla uğraşan kesimin faydalandığını ifade etmişlerdir.

Tablo 32: Hükümetinin sendikal faaliyetlere karşı tutumunun değerlendirilmesi

	Sayı	%	Valid %
Olumlu	53	26,5	26,5
Olumsuz	105	<u>52,5</u>	52,5
Kararsızım	25	12,5	12,5
Fikrim Yok	17	8,5	8,5
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilere AKP hükümetinin sendikal faaliyetlere bakışını nasıl değerlendirdikleri sorulmuş ve %53'ü hükümetin sendikal faaliyetlere karşı tutumuna olumsuz baktıklarını ifade etmişlerdir. Ancak bunun en önemli etkisinin saha çalışmasının yapıldığı dönemde TEKEL işçileri ve hükümet arasında yaşanan gerginliklerin toplumsal bazda yansımaları olmuştur.

Anket çalışmasına katılan kişilerin %27'si hükümetin sendikal faaliyetlere karşı tutumunu olumlu değerlendirirken, %13 bu konuda kararsız kaldıklarını ve %9'u herhangi bir fikirlerinin olmadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 33: Devlet yönetiminde şeffaflığın uygulandığının düşünülüp düşünülmediği

	Sayı	%	Valid %
Evet	53	26,5	26,5
Hayır	123	61,5	61,5
Kararsızım	19	9,5	9,5
Fikrim Yok	5	2,5	2,5
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilere devlet yönetiminin şeffaflığı konusunda ne düşündükleri sorulmuş ve %62'si bu konuya olumsuz baktıklarını belirtmişlerdir. Devlet yönetiminin şeffaf olmadığını düşünen kişilerin yoğunluğu mevcut bir güvensizliğin de göstergesidir. %27'si devlet yönetiminde şeffaflığın uygulanmadığını düşündüklerini ifade ederlerken, %10'u bu konuda kararsız kaldıklarını ve %3'ü herhangi bir fikirlerinin olmadığını söylemişlerdir.

Tablo 34: Önceki seçimlerde oy verilen parti ve devlet yönetiminde yeterince şeffaflığın uygulandığının düşünülüp düşünülmediği karşılaştırılması

		Devlet yönetiminde yeterince şeffaflığın uygulandığını düşünüyor musunuz?				Toplam
		Evet	Hayır	Kararsız	Fikrim Yok	
Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?	AKP	47	20	10	2	79
	CHP	1	63	4	1	69
	DEHAP	0	0	1	0	1
	DP	0	5	0	0	5
	DTP	0	2	0	0	2
	DYP	1	1	0	0	2
	EMEK	0	1	0	0	1
	İP	0	1	0	0	1
	KULLANM.	0	10	1	0	11
	MHP	4	20	3	2	29
Toplam		53	123	19	5	200

Yukarıdaki tablo incelendiğinde CHP'ye oy veren katılımcıların %90'ından fazlası devletin şeffaf olmadığını düşündüklerini ifade etmişlerdir. Tabloda dikkat çeken nokta AKP'ye oy veren katılımcıların %25'i devletin şeffaf olmadığını ifade etmiş olmalarıdır.

Tablo 35: AKP hükümetleri dönemi boyunca etkili bir kamusal denetimin gerçekleştiğini düşünülüp düşünülmediği

	Sayı	%	Valid %
Evet	67	33,5	33,5
Hayır	94	47,0	47,0
Kararsızım	27	13,5	13,5
Fikrim Yok	12	6,0	6,0
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilere AKP hükümeti döneminde kamusal denetim konusundaki fikirleri sorulmuş ve %47'si kamusal denetimin gerçekleşmediğini ifade etmişlerdir. %34 ise kamusal denetimin gerçekleştiğini belirtmişlerdir. %14'ü bu konuda kararsız kaldıklarını ve %6'sı herhangi bir fikirlerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca bu soru katılımcılara kamusal denetimin anlamı açıklanarak sorulmuştur. Kamusal denetimin yani; devlet harcamaları, yatırımları, devlet hizmetlerinin yürütülmesinde hesap verilebilirlik ve şeffaflığın modern, bürokratik kurallara göre yürütülmesi ve kamusal aktivitelerin üzerinde devletin denetimini artırması, anket çalışmasına katılan kişilere açıklanmıştır.

Tablo 36: Devlet ihalelerinde yeterince şeffaf davranıldığını düşünülüp düşünülmediği

	Sayı	%	Valid %
Evet	46	23,0	23,0
Hayır	124	62,0	62,0
Kararsızım	17	8,5	8,5
Fikrim Yok	13	6,5	6,5
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilere devlet ihalelerinde şeffaflığın sağlanıp sağlanmadığı sorulmuş ve %62'si devlet ihalelerinde şeffaf davranılmadığını, %23'ü şeffaf davranıldığını, %9'u bu konuda kararsız kaldıklarını, %7'si herhangi bir fikirlerinin olmadığını ifade etmişlerdir.

Tablo 37: Hükümetin uyguladığı vergi politikalarının nasıl değerlendirildiği

	Sayı	%	Valid %
Olumlu	38	19,0	19,0
Olumsuz	137	68,5	68,5
Kararsızım	17	8,5	8,5
Fikrim Yok	8	4,0	4,0
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilerin %69'u vergi alımlarında eşit davranılmadığını belirtmişlerdir. Bu durumu ise geliri düşük ve yüksek kişilerden eşit vergi alındığı ifade edilmiştir. Diğer yandan %19'u hükümetin vergi politikalarının olumlu olduğunu, %9'u bu konuda kararsız kaldıklarını ve %4'ü ise fikirlerinin olmadığını ifade etmişlerdir.

Tablo 38: Kömür, gıda vb. hükümet yardımlarının nasıl değerlendirildiği

	Sayı	%	Valid %
Olumlu	84	42,0	42,0
Olumsuz	99	49,5	49,5
Kararsızım	12	6,0	6,0
Fikrim Yok	5	2,5	2,5
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilerin %50'si hükümetin yardımlarına karşı olumsuz, %42'si ise olumlu bir tavır sergilemektedirler. Geliri düşük mahallelerde yapılan anket çalışmalarında bu yardımlardan alan kişilerle de görüşülmüş ve bu kişilerin yardımlara daha olumlu baktığı görülmüştür. Diğer yandan geliri düşük bir mahallede ikamet etmekte olup bu yardımlardan almayan kişiler, yardımlara karşı olumsuz tavırlarının nedenini bu duruma bağlayarak açıklamışlardır. Yardım almadıkları için ya da yardımların adaletsiz bir şekilde dağıtıldığını düşündükleri için olumsuz bir tavır geliştirmişlerdir.

Tablo 39: Yapılan yardımların sosyal devlet uygulamaları olarak devletin zorunlu bir görevi haline getirilip getirilmemesi konusunun değerlendirilmesi

	Sayı	%	Valid %
Evet	146	<u>73,0</u>	73,0
Hayır	33	16,5	16,5
Kararsızım	18	9,0	9,0
Fikrim Yok	3	1,5	1,5
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilere geliri düşük ailelere sosyal yardım yapılmasının devletin zorunlu bir görevi haline gelip gelmemesi konusunda ne düşündükleri sorulmuş ve %73 gibi yüksek bir oranı sosyal yardımların devletin zorunlu bir görevi olması gerektiğini düşünürken, %17'si bunun sosyal devlet uygulaması olmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. %9'u bu konuda kararsız kalırken, %2'si herhangi bir fikrinin olmadığını söylemiştir.

Tablo 40: AKP hakkında genel değerlendirme

		Katılıyorrum	%	Kararsızım	%	Katılmıyorum	%	Toplam	%
1	Güven veriyor	69	34,5	19	9,5	112	<u>56</u>	200	100
2	Şuana kadar ki uygulamaları başarılı	70	35	30	15	100	50	200	100
3	Halkın özelemlerine cevap veren bir parti	63	31,5	28	14	109	54,5	200	100
4	Siyasi duruşu belli değil	69	34,5	34	17	97	48,5	200	100
5	Denemeye değer	73	36,5	22	11	105	52,5	200	100
6	Demokrat bir parti	72	36	27	13,5	101	50,5	200	100
7	Kadrosu iyi/Güçlü	101	50,5	25	12,5	74	37	200	100
8	Ulusal değerlere bağlı	71	35,5	32	16	97	48,5	200	100
9	Laik ve demokratik değerlerle tam uyumlu değil	101	50,5	32	16	67	33,5	200	100
10	Partinin lider kadrosunun geçmişleri temiz	61	30,5	33	16,5	106	53	200	100
11	Partinin liderinin hitabet yeteneğinin güçlü	143	<u>71,5</u>	19	9,5	38	19	200	100
12	Parti içi demokrasi var	66	33	46	23	88	44	200	100
13	Ekonomik sorunları çözen bir parti	50	25	33	16,5	117	<u>58,5</u>	200	100
14	Yenilendiler, Değiştiler/Milli Görüş ile ilişkileri kalmadı	80	40	47	23,5	73	36,5	200	100
15	Milli Görüş geleneğinden geliyor	75	37,5	41	20,5	84	42	200	100
16	İslamcıların partisi	102	51	27	13,5	71	35,5	200	100
17	Demokrasiyi geliştirdiler	63	31,5	28	14	109	<u>54,5</u>	200	100
18	Kurumlar arası çatışmalara neden oluyor	116	58	23	11,5	61	30,5	200	100
19	Türkiye'nin uluslar arası prestijinin artmasına neden oldu	79	39,5	25	12,5	96	48	200	100
20	Milli Gelir bu dönemde arttı	51	25,5	28	14	121	<u>60,5</u>	200	100
21	Zengin-fakir arasındaki farkın artmasına neden oldu	129	<u>64,5</u>	28	14	43	21,5	200	100
22	Yolsuzluklara karıştı	93	<u>46,5</u>	33	16,5	74	37	200	100
23	Vatandaşın görüşlerine daha çok önem veriyor	74	37	22	11	104	<u>52</u>	200	100
24	Taraftar basın yaratma çabası içinde	111	<u>55,5</u>	36	18	53	26,5	200	100

Anket çalışmasına katılan kişilere AKP ile ilgili bazı ifadeler verilmiş ve bu ifadelere katılım oranları sorulmuştur. AKP'ye güven oranı sorulduğunda %56'sı AKP'ye güvenmediklerini, %35'i ise güvendiklerini belirtmişlerdir. AKP'nin hükümet dönemi boyunca uygulamalarında başarılı olup olmadıkları sorulduğunda %50'si başarılı bulmadıklarını ifade ederlerken, %35'i başarılı olduğunu düşünmektedirler. AKP'nin bir parti olarak halkın özelemlerine cevap verdiği inandırılmaz inandırılmaz sorulduğunda %55'i halkın özelemlerine cevap verdiği inandırılmaz, %32'si halkın özelemlerine cevap verdiğini ifade etmişlerdir.

Tablonun genel bir yorumu yapılmak istenirse anket çalışmasına katılan kişilerin %53'ü AKP'nin denemeye değer bir parti olduğuna, özellikle ekonomik sorunları çözdüğüne (%59), demokrasiyi geliştirdiğine, AKP hükümeti boyunca milli

gelirin arttığına (%61) ve vatandaşın görüşlerine diğer partilere göre daha önem verdiklerine (%56) inanmamaktadırlar. Ancak AKP'nin parti kadrosunun güçlü olduğuna (%51) ve parti başkanının hitabet yeteneğinin güçlü olduğuna (%72) inandıklarını ifade etmişlerdir.

Anket çalışmasına katılan kişiler AKP hükümeti boyunca zengin ve fakir arasındaki farkın giderek arttığı (%65), yolsuzlukların arttığı (%47) ve taraftar basın oranının artış gösterdiği (%56) üzerinde durmuşlardır.

Anket çalışmasına katılan kişilere AKP'nin siyasi duruşu konusundaki fikirleri sorulmuş ve %49'u AKP'nin siyasi duruşunun belli olmadığını, %35'i ise siyasi duruşunun belli olduğunu ifade etmişlerdir. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi en çok dikkat çeken nokta AKP'nin siyasi duruşunun belli olmadığını düşünen %49 oranındaki kişi anket soruları içinde sorulmuş olan 'siyasi olarak AKP'yi nasıl tanımlarsınız' sorusunu cevaplandırmışlardır. Siyasi duruşu belli değil diyen 97 kişinin %38'i AKP'nin İslamcı bir parti olduğunu düşünmektedirler.

Tablo 41: Artan işsizliğin sebebinin değerlendirilmesi

	Sayı	%	Valid %
Uygun iş bulunamaması	57	28,5	28,5
Mevcut işlerin ücretlerinin düşük olması	51	25,5	25,5
İş çok çalışan yok	10	5,0	5,0
İşsizlik aslında beceriksizliğin bir ürünüdür	26	13,0	13,0
Diğer	56	28,0	28,0
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilere yaygın işsizliğin sebeplerinin neden olabileceği sorulmuş ve %29'u uygun bir işin olmayışı, %26'sı mevcut işlerin ücretlerinin düşük olması nedeniyle işsizliğin arttığı belirtilmiştir. %28 gibi büyük bir kesim diğer başlığı altında toplanmıştır; bunun nedeni ise herhangi bir işin olmayışı şeklinde cevaplandırılmıştır. %13'ü işsizlik beceriksizliğin ürünüdür şeklinde cevap vermiştir. Anket şıkları arasına 'işsizlik beceriksizliğin bir ürünüdür' cümlesinin

konulmuş olmasının nedeni cümlelerin birebir Başbakanın kendi sözlerine karşı toplumsal tepkinin ölçülmesinin istenmesidir¹⁷.

Tablo 42: Başbakanın 'üç çocuk ve daha fazlasına sahip olan kişilere hükümetin yardım edeceğine ilişkin açıklamalarını nasıl değerlendirdiği

	Sayı	%	Valid %
Olumlu	41	20,5	20,5
Olumsuz	146	73,0	73,0
Kararsızım	6	3,0	3,0
Fikrim Yok	7	3,5	3,5
Toplam	200	100,0	100,0

Başbakanın üç çocuk sahibi olunması gerektiği konusundaki düşüncelerine katılan kişilerin oranı %21'dir. bu konuya katılan kişiler özellikle devletin çocuk sahibi olan ailelere ekonomik desteğini örnek göstermişlerdir. Ancak bu konuya katılmadığını ifade eden kişilerin oranı %73 gibi büyük bir orandadır. Katılmadığını ifade eden kişiler özellikle ekonomik sorunları ve işsizliği örnek göstererek sayıca yüksek çocuklara sahip olmak istemediklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 43: Hükümetinin 'Türban Sorunu'na bakışının değerlendirilmesi

	Sayı	%	Valid %
Olumlu	85	42,5	42,5
Olumsuz	87	43,5	43,5
Kararsızım	21	10,5	10,5
Fikrim Yok	7	3,5	3,5
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilere AKP hükümetinin 'türban sorununa' bakışını nasıl değerlendirdikleri sorulmuş ve %43'ü bu konuya olumlu baktıklarını ve kamusal alanlara türbanlı kişilerin girmesi gerektiğini belirtirken, %44'ü kamusal alanda türbanlı kişileri görmek istemediklerini ve hükümetin bu konudaki çalışmalarını olumsuz değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Türbanlı kişilerin kamusal alana girmesi gerektiğini düşünen kişilerin bir kısmı bu uygulamayı demokratik bir özgürlük olarak algıladıklarını ve isteyen herkes istediği gibi giyinerek istedikleri yere girmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir.

¹⁷ <http://www.turktime.com/haber/Erdogan-Tegette-Israrli-Abartmayin-Beceriksizler-Isini-Kaybediyor-Kriz-Teget-Gececek/50234>, 2010.

Tablo 44: Önceki seçimlerde oy verilen parti ve Hükümetinin 'Türban Sorunu'na bakışının değerlendirilmesi karşılaştırılması

		Hükümetinin 'Türban Sorunu'na bakışını nasıl değerlendiriyorsunuz?				Toplam
		Olumlu	Olumsuz	Kararsız	Fikrim Yok	
Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?	AKP	<u>56</u>	16	5	2	79
	CHP	7	<u>51</u>	9	2	69
	DEHAP	0	0	1	0	1
	DP	5	0	0	0	5
	DTP	1	1	0	0	2
	DYP	1	0	1	0	2
	EMEK	0	1	0	0	1
	İP	0	1	0	0	1
	KULLANM.	5	5	1	0	11
	MHP	<u>10</u>	<u>12</u>	4	3	29
Toplam		85	87	21	7	200

Yukarıdaki tablo incelendiğinde CHP'ye oy vermiş katılımcıların %80'inden fazla bir oranı hükümetin türban konusuna bakışını olumsuz değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir. MHP'ye oy vermiş katılımcıların %40'ından fazla bir oranı hükümetin türban konusuna bakışını olumsuz değerlendirmişlerdir. Tabloda en dikkat çeken nokta ise AKP'ye oy vermiş katılımcıların %20'sinden fazla bir oranı AKP'nin türban konusuna bakışını olumsuz değerlendirdiklerini belirtmiş olmalarıdır. Bu AKP'ye oy vermiş kesimin bir kısmının bu uygulamadan memnun olmadıklarını ve AKP'nin kendi seçmen kitlesinin bir bölümünden bu konuda destek göremediğinin de göstergesidir.

Tablo 45: Üniversiteye girişte katsayı uygulamasının kaldırılması yönündeki düzenlemeler hakkındaki değerlendirme

	Sayı	%	Valid %
Olumlu	84	<u>42,0</u>	42,0
Olumsuz	66	33,0	33,0
Kararsızım	27	13,5	13,5
Fikrim Yok	23	11,5	11,5
Toplam	200	100,0	100,0

Son dönemde oldukça toplumsal yaşamda oldukça tartışma yaratmış olan üniversitelere girişte uygulanan katsayı uygulamasının AKP hükümeti döneminde kaldırılması gündeme gelmiştir. Anket sorusu olarak sorulma nedeni ise saha çalışması boyunca da pek çok kişi tarafından dile getirilen İmam Hatip Lisesi mezunlarının alan dışı tercih yapabilme hakkında sahip olma ihtimalidir. Bu uygulamayı İslami bir uygulama olarak algılayan kişilerin oranı oldukça yüksek olmuştur. Ancak diğer yandan üniversitelerde katsayı uygulamasının kaldırılması gerektiğini düşünen kişilerin (%42)

oranı oldukça yüksektir. Bu uygulamayı demokratik bir girişim olarak değerlendirmiş ve üniversiteye girişte uygulanan sınırların kaldırılmasının kişisel girişim ve haklar konusunda bir özgürlük olarak algılamışlardır.

Tablo 46: Hükümetin laiklik ilkesine bakışının değerlendirilmesi

	Sayı	%	Valid %
Olumlu	71	35,5	35,5
Olumsuz	97	<u>48,5</u>	48,5
Kararsızım	22	11,0	11,0
Fikrim Yok	10	5,0	5,0
Toplam	200	100,0	100,0

Anket çalışmasına katılan kişilere AKP hükümetinin laiklik ilkesine bakışını nasıl değerlendirdikleri sorulmuş ve %49 gibi büyük bir oranı konuya olumsuz baktıklarını ifade etmişlerdir. %36'sı ise hükümetin laiklik ve laiklik ilkesine karşı tutum ve uygulamalarını olumlu değerlendirdiklerini belirtmişlerdir. Anket çalışmasına katılan kişilere sorulan bu soru ile AKP'yi laiklik ilkesine bir risk olarak algılayıp algılamadıkları tespit edilmek istenmiştir. Katılımcıların %49'u AKP'yi laik bir hükümet olarak görmediğini belirtmiştir. Bu noktada AKP'nin daha önce de ifade edildiği gibi pek çok kesim tarafından laikliğe bir tehdit oluşturduğuna yönelik düşünceler, anket çalışmasına katılan kişilerce de onaylanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

4.1. Sonuç ve Değerlendirme

Milli Görüş geleneğinin içinde doğan AKP 3 Kasım 2002 seçimleriyle birlikte elde etmiş olduğu oy oranıyla Türkiye’de önemli bir siyasal başarıya imza atmıştır. Bu anlamda hem içinden gelmiş olduğu geleneğin özellikleri bakımından hem de Türk siyasetine getirmiş olduğu değişim ve yenilik bakımından oldukça dikkat çeken bir sosyolojik araştırma konusu haline gelmiştir.

AKP, özü itibariyle Milli Görüş’ün içinde doğmuştur. Kurucu kadrosunun büyük bir kısmı Milli Görüş içinden gelmektedir ancak kuruluşu ile Milli Görüş geleneği bölünmüştür. Milli Görüş çizgisi ile bağlarını kopardığını iddia eden AKP aynı zamanda onun İslamcı anlayışıyla da arasına mesafe koymuştur. Ancak AKP’nin ikinci kez iktidara gelişi ile bu iddiasının bir sarsılmaya uğradığı da bir gerçektir. Yine de AKP’yi sadece Milli Görüş çizgisini takip eden siyasal İslamcı bir siyasi parti olarak değerlendirmek tek taraflı bir değerlendirme olacaktır. Çünkü ideolojik olarak aralarında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken en önemli nokta aralarında ciddi farklılıklar bulunsa da, organik bağların tamamen koptuğunu söylemek mümkün değildir. Diğer yandan belirtilmelidir ki; AKP’nin kurucu kadrosu Milli Görüş ile ilişkilerinin kalmadığını sürekli olarak ifade etmesi en azından iktidarının ilk yıllarında, onun Milli Görüş düşüncesinden uzaklaştığının bir göstergesi olamamaktadır. Saha çalışmasına yönelik elde edilen bulgular da bu durumu desteklemektedir. Anket çalışmasına katılan kişilerin %38’i AKP’yi Milli Görüş’ün devamı bir parti olarak değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir.

AKP’nin ilk dönem iktidar yıllarında sıkça vurgulanan Milli Görüş ile ilk ayrılıkları İslamcı hareketlere karşı tutumlarından kaynaklanmaktaydı. Ancak AKP, uluslararası İslamcı hareketlere ikinci döneminde daha ılımlı yaklaşmaya başlamıştır. Özellikle uluslararası ilişkilerde (İran, Suriye gibi) İslam ülkelerine destek verdiği, HAMAS gibi örgütlerle ilişkisini güçlendirdiği görülmüştür. Bu durumun nedeni Milli Görüş geleneğine bağlanabileceği gibi ulusal prestiji artırma çabası olarak görülebilmektedir. Anket çalışmasına katılan kişilerin %48’i AKP’nin Türkiye’nin uluslararası prestijinin artmasına neden olmadığını düşündüğünü ifade ederken, %40

gibi yakın bir oranın AKP sayesinde Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde prestijinin arttığını düşündüğünü belirtmişlerdir. Halkın önemli bir bölümü AKP'nin uluslararası ilişkilerde İslam ülkelerine destek vermesini olumlu değerlendirmektedir.

AKP, kurulduğu günden bu yana İslamcı bir parti olmadığını, siyasal ideolojilerinde İslam'ı referans almayacaklarını ifade etmişlerdir. Bunun en belirgin özelliği Türkiye'de hemen her dönem etkisini sürdüren 'türban' tartışmalarını seçim döneminde bir seçim vaadi olarak kullanmayarak göstermeye çalışmıştır. Siyasi kimliklerini 'muhafazakar-demokrat' olarak ifade etmişlerdir. Bu noktada belirtilmelidir ki; AKP kendini İslamcı bir parti olarak tanımlamıyor olması onun İslamcı bir parti olmadığı anlamına gelmeyecektir. Öyle ki yapmış olduğumuz saha çalışmasında seçmen kitleye AKP'yi nasıl tanımladıkları sorulduğunda, anket sorularını yanıtlayan kişilerin üçte birinden fazlası (%37) AKP'yi İslamcı bir parti olarak tanımladıklarını ve %51 ise AKP'nin İslamcıların partisi olduğunu ifade etmişlerdir. Bu sonuç, seçmen kitlenin, AKP'nin kurucu kadrosu ısrarla tersini ifade ediyor olsa da, onu İslamcı çizgide görmeye meyilli olduğunu göstermektedir. zaten, bu sonucu destekler nitelikte gelişmeler AKP'nin ikinci hükümeti döneminde türban tartışmalarının sıkça tartışılmış olmasından da anlaşılmıştır. Türban takan kişilerin kamusal alanlara girmeleri yönündeki tartışmalar kamuoyunda ciddi kutuplaşmalara neden olmuştur. Anket çalışmasına katılan kişilere AKP'nin türban konusuna bakışı hakkındaki düşünceleri sorulduğunda %44'ü olumsuz değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir.

AKP'nin ikinci iktidar döneminin seçildiği ilk yıllara göre daha muhafazakar ve katı bir tutum içinde olduğu söylenebilir. Bu tutumda AKP kadrosunun oy oranını arttırmış olmasının da büyük etkisi görülmektedir. Özellikle muhalefet partileri ile girmiş olduğu diyaloglarda ve yüksek yargıya karşı katı tutumu kendini açıkça ifade etmektedir.

AKP'nin kurucu kadrosu, kendilerini muhafazakar-demokrat olarak tanımlandırmaktadır. Ancak bu tanımlama anket çalışmasına katılan kişilerince aynı şekilde algılanmamakta ve %35'i AKP'yi siyasi duruşu belli olmayan bir siyasi parti olarak değerlendirmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi Adalet ve Kalkınma Partisi sadece İslamcı çizgide değerlendirilememektedir. Bu tek taraflı bir değerlendirme olacaktır. AKP, sağ özellikleri taşıyan bir siyasi partidir ve bu anlamda en büyük örneğini Özal pratiğinden almaktadır. AKP'nin hem parti tüzüğü hem ekonomik programı incelendiğinde her iki iktidar dönemi boyunca yeni sağ uygulamaları yürürlüğe konulmuştur. Özellikle ekonomik olarak uygulanan neo-liberal politikalar hem ulusal hem de uluslararası yeni sağ çevrelerin desteğini kazanmada önemli olduğu görülmüştür. Yeni sağ merkezli politikalardan hiç taviz verilmemiş, IMF ve Dünya Bankası tarafından desteklenmiştir.

Yeni sağın en önemli ayaklarından biri 'özelleştirme'lerdir. Kamu işletmelerinin özelleştirilmesi AKP'nin her iki iktidar döneminde de halkın büyük bir kesiminin tepkisine rağmen uygulanmıştır. Örneğin saha çalışmasında, anket çalışmasına katılan kişilere AKP'nin özelleştirme politikalarını nasıl değerlendirdikleri sorulduğunda katılımcıların %55'i bu politikaları olumsuz değerlendirdiklerini belirtmiştir. Aynı zamanda, AKP'ye oy veren kişilerin %20'si özelleştirme politikalarını olumsuz bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu durum kamu işletmelerinin özelleştirilmesine karşı bir duruşu da göstermektedir.

Yeni sağ uygulamalarının en önemlilerinden biri olan özelleştirmeler Türkiye'de pek çok kesim tarafından olumlu olarak algılanmamaktadır. Anket çalışmasına katılan kişilere devlet işletmelerinin özelleştirilmesi hakkındaki görüşleri sorulduğunda %46'sı devlet işletmelerinin bir kısmının özelleştirilmesi gerektiğini düşündüklerini ortaya koymuşlardır. Bu anlamda anket çalışmasında görüşülen kişilerin olumsuz düşünceleri özelleştirmelerin yapılış şeklinden kaynaklanmaktadır. Çünkü katılımcıların yarısından fazlası %54'ü özelleştirmelerin amacına ulaşmadığını düşünmektedirler.

Yeni sağın bir diğer önemli ayağı da devletin ekonomideki rolüdür. AKP, iktidarı döneminde devletin ekonomiden kısmen çekilmeye başladığı görülmüştür. Sağlık sektörü gibi alanlardaki uygulamalar AKP'nin siyasal duruşunun sosyal devlet olup olmadığı sorusunu akıllara getirmektedir. Bu anlamda anket çalışmasına katılan kişilere devletin 1980 öncesindeki gibi ekonomide etkin rol oynayıp oynamaması konusunda ne düşündükleri sorulmuş ve katılımcıların %46'sı devletin ekonomik alanda sınırlı bir şekilde rol alması gerektiğini düşündüklerini ifade etmişlerdir. Böylece anket

alışmasına katılan kişilerin kısmen sosyal devleti savundukları söylenebilir. Saha çalışmasından çıkan genel bulgu katılımcıların 1980 öncesinin müdahaleci yani ekonominin merkezinde yer alan bir devlet anlayışına karşı çıktıkları söylenebilir. Ancak devlet müdahalesinden yoksun bir ekonomik modeli de aynı oranda istememektedirler.

AKP Türkiye’de sayılı siyasi partilerin ulaşmış olduğu bir oy oranına ulaşarak iki dönem st üste seçilerek iktidar olmuştur. Bu anlamda siyasi olarak hangi noktada durduğu oldukça önemlidir. Yeni sağ ve siyasal İşlam, iki farklı ekolü yansıtmaları bakımından AKP’nin ekonomik, sosyal ve kültürel politikalarının halk tarafından nasıl algılandığının sosyolojik olarak araştırmalarının sayıca arttırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akarçay, Erhan (2008) “Bir Muhafazakarlaştırma Projesi Olarak Türk-İslam Sentezi” Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Akay, Ali (1997) Toplum Bilim-Yeni Sağ/Aşırı Sağ Özel Sayısı “Giriş” (Sf:5-9), Sayı:7, Ekim, İstanbul.
- Akçura, Yusuf (1987) “Üç Tarz-ı Siyaset” Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi-sa.73_a, İkinci Basım, Ankara.
- Akkuş, Halil İbrahim (2009) “Yusuf Akçura’nın Din ve Toplum Anlayışı” Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aktan, Can (2000) Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi, İçinde: C.C.Aktan, Politik İktisat, İzmir: Anadolu Matbaacılık, 2000.
(http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/monetarizm/aktan-monetarizm.htm)
- Akyul, Nurettin (2007) “Ziya Gökalp’e Göre Din ve Değişim” Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Alp, Salih (2009) Refah Devleti Düşüncesinin Gelişimi ve Bir Liberal Alternatif Olarak Üçüncü Sektör. *Maliye Dergisi*, Sayı: 156, Ocak-Haziran.
- Arslantürk, Zeki (2001) “Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri” Çamlıca Yayınları, 5. Basım, İstanbul.
- Avşar, Esra (2008) “The Transformation Of The Political Ideology And The Democracy Discourse Of The Muslim Brotherhood In Egypt” In Partial Fulfillment Of The Requirements For The Degree Of Master Of Science In Middle East Studies.
- Ayhan, Ahmet Turan (2007) “2000’li Yıllara Doğru Türkiye’de Muhafazakar Siyaset: Ak Parti Örneği” Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aysal, Necdet (2004) “Türkiye’de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri (31 Mart Olayı’ndan DP’nin İktidara Gelişine Kadar, 1909-1950)” Ankara

Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Ayubi, Nazih (1993) “Arap Dünyasında Din ve Siyaset” (Political Islam/ Religion and
Politics in the Arap World) Cep Kitapları: 110, Düşün: 5, Birinci Basım,
İstanbul. Çeviren: Yavuz Alogan.

Baban, İbrahim Tolga (2006) “Müslüman Kardeşler Örgütünün Çağdaş İslamcı Akımlar
Üzerindeki Etkileri” Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası
İlişkiler Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Balkız, Özlem (2007) Sanayi Sonrası Dönüşüm: Ekonomik Analizler Yayınlanmamış
Yüksek Lisans Ders Notları.

Baltacı, Cemal (2004) Yeni Sağ Üzerine Bir Eleştiri *Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* Y. 2004, C. 9, S. 2 s. 359-373.

Batur, Sabire (2007) “Siyasal İslam Sineması Örneğinde İran Sineması” Dokuz Eylül
Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sinema-TV Ana Bilim Dalı
Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Belhan, Şeyda (2005) “Anavatan Partisi’nin Kuruluşu ve İktidara Gelişi” Dokuz Eylül
Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek
Lisans Tezi.

Bıdık, Dinçer (2007) “Türkiye’de Muhafazakarlı ve Liberalizm” Muğla Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış
Yüksek Lisans Tezi.

Cengiz, Can (2008) “Türkiye’de İslamcılığın Tarihsel Seyri ve İslam Dergisi” Gazi
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı
Gazetecilik Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Çakır, Muhammer (2004) Siyasal İslam-İslam’da Siyasi Bir Devlet Düzeni Var mı?, I.
Basım, Çatı Kitapları:11, Toplum ve Siyaset:1, Mayıs-İstanbul.

Çakır, Ruşen (2004) “Milli Görüş Hareketi” Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekingil
Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt:6, Birinci Basım, (544-575) İletişim
Yayınları, İstanbul.

Çalmuk, Fehmi (2004) “Necmettin Erbakan” Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekingil
Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt:6, Birinci Basım, (550-567) İletişim
Yayınları, İstanbul.

- Çaylak, Adem (2008) “1980 Sonrası Türkiye’inde Neo-Liberal Canlanma” (<http://www.kafkaskamu.org/liberal1.htm>).
- Çaylak, Adem, "1980 Sonrası Türkiye’inde Neo-Liberal Canlanma", *Yeni Türkiye*, 25, 473-490 (Ocak-Şubat 1999).
- Çınar, Menderes (2002) “Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık” Editör: Ömer Laçiner. Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi Sayı: 156, Nisan.
- Çuha, Ömer (2004) “Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış-Demokrasi, Çoğulculuk ve Sivil Toplum” Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekingil Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt:6, Birinci Basım, (476-492) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Delibaş, Kayhan (2004) İslami Fundamentalizmden İslam Fobisine: ‘Batı Dünyasında Gelişmekte olan İslamophobia Yeni Bir Eşitsizlik Kaynağı Olarak Görülebilir mi?, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:9 (1-41), 2,ISSN:1302-1761.
- Delibaş, Kayhan (2006) “Din ve Siyaset” (Ed.) Cevizci, A., Felsefe Ansiklopedisi, Cilt 4 (494-503), Babil Yayıncılık, Ankara.
- Delibaş, Kayhan (2007) Sosyal ve Siyasal Hareketler Yayınlanmamış Yüksek Lisans Ders Notları.
- Erdoğan, Mustafa (2006) Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm, Orion Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara.
- Erez, Selçuk (1997) “Köktendinsizler”, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Ersoy, Uğur (2002) “Türkiye Örneğinde Yeni Sağ: Anavatan Partisi Üzerine Bir İnceleme” Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ertürk, Devrim (2005) “Bireyden Cemaate Sivil Toplum” Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Eştürk, Özlem (2006) “Türkiye’de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği” Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Fekri, Amir Ahmad (2007) “İran’da Aydınlanma ve Devrim: Sosyo-Politik ve Kültürel Dönüşüm 1953-2006/Tarihsel Oluşumu İçinde İran Devrimi ve Evrimleşme Süreci” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Fuller, Graham E. (2005) “Siyasal İslamın Geleceği” Timaş Yayınları, Yaşadığımız Dünya Dizisi 35, İkinci Basım, İstanbul. Çev: Mustafa Acar.
- Göka, Erol (2007) ‘Aydın’ mısın ‘Okuryazar’ mı? Seçimler Söylesin. *Türkiye Günlüğü*, 90, Editör: Nur Vergin, 90-108.
- Gökçe, Birsen (2004) “Toplumsal Bilimlerde Araştırma” Savaş Yayınları, 4. Basım, Ankara.
- Güner, Fethullah (2008) “Milliyetçilik Akımına Bir Alternatif Olarak ‘Osmanlıcılık’ Hareketi” Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Güvenç, Bozkurt; Şaylan, Gencay; Tekeli, İlhan ve Turan, Şerafettin (1994) “Türk-İslam Sentezi” Sarmal Yayınevi, İkinci Basım, İstanbul. Yayına Hazırlayan: Işıtan Gündüz.
- İnsel, Ahmet (2005) “Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili” Birikim Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.
- Kaçlık, Tuba (2007) “Televizyonda Siyasal Propaganda ve AKP” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Keleş, Ruşen (1976) “Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem” Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No:152, Ankara.
- Kepel, Gilles “Allah’ın Batısında” (A l’Ouest d’allah) Yaşadığımız Dünya Dizisi: 21, Metis Yayınları, Birinci Basım, İstanbul. Çeviren: Işık Ergüden.
- Kocaçimen, Sevgi (2008) “Demokrat Parti Döneminde TBMM’nde Laiklik Tartışmaları” Yeniden Anadolu ve Müdafaa-i Hukuk Yayınları, I. Basım, Antalya.
- Kocaçimen, Sevgi (2007) “Demokrat Parti Döneminde TBMM’de Atatürk ve Laiklik - 1950/1960-” İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Kongar, Emre (2006) “21. Yüzyılda Türkiye-2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı” Remzi Kitabevi, Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 101, 38. Basım, İstanbul.
- Kurtoğlu, Zerrin (2004) “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset- Pozitivist Yönetim İdeolojisinin İslam’ın Siyasallaşmasına Katkısı”, “İslamcılık” cilt: 6, Sf: 201-216 İletişim Yayınları, İstanbul.
- Lewis, Bernard (2003) “İslam’ın Krizi” Literatür Yayıncılık, İstanbul. Çev: Abdullah Yılmaz.
- Lewis, Bernard (2007) “İslam’ın Siyasal Söylemi” Phonex Yayınevi, 2. Basım, İstanbul. Çev: Ünsal Oskay.
- Mert, Nuray (2004) “Türkiye’de İslamcılığa Tarihsel Bir Bakış” Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekingil. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt:6, Birinci Basım, (411-419) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özdalga, Elisabeth (2006) “İslamcılığın Türkiye Seyri Sosyolojik Bir Perspektif” İletişim Yayıncılık, Araştırma-İnceleme Dizisi: 202, İstanbul. Çev: Gamze Türkoğlu.
- Özdemir, Hikmet (2003) “Siyasal Tarih (1960-1980)” Hazırlayan: Sina Akşin *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1 (1908-1980)*. Birinci Basım, (225-294) Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Özer, M. Akif (2006) Yönetişim Üzerine Notlar *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 63 (59-89).
- Özgüden, Mehmet (2007) “Türkiye’de Sivil Toplum İdeolojisi: Yeni Sağ, Sol liberalizm ve Siyasal İslamcılık Üzerine Bir İnceleme” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilim) Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Özipek, Bekir Berat (2004) “28 Şubat ve İslamcılar” Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekingil Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt:6, Birinci Basım, (640-651) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özkazanç, Alev (1998) “Türkiye’de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu: 1980’li Yıllarda Yeni Sağ” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilim) Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- Öztürk, Osman Metin (2007) “Amerika Çökerken-Yeni Kutuplaşma”, Birinci Basım, Fark Yayınları, Ankara.
- Parlak, Demet (2009) “İşçi Sınıfının Yeni-Sağ Politikalara Eğilimi: Kocaeli Pireli Lastik Fabrikası Örneği” Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Peker, Kadir (2008) “Yeni Sağ Düşünce Ekseninde Belediye Hizmet Anlayışı” Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Poorbagher, Gholamreza (2007) “İran’da 1979 Devrimi’nden Sonra Egemenlik ve Siyasal İktidar” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Roy, Olivier (2005) “Siyasal İslamın İflası” Metis Yayınları, Yaşadığımız Dünya Dizisi 20, Üçüncü Basım, İstanbul. Çev: Cüneyt Akalın.
- Sencer, Muzaffer ve Sencer, Yakut (1978) “Toplumsal Araştırmalarda Yöntembilim” Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No:172, Ankara.
- Sevim, İbrahim (2006) “1980 Sonrası Uygulanan Yeni Liberal Politikaların Sağlık Sektörüne Etkisi Türkiye Örneği” Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı Çalışma Ekonomisi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Shaw, Stanford J. (1978) “History Of The Ottoman Empire And Modern Turkey- Volume I: Empire Of The Gazis, The Rise And Decline Of The Ottoman Empire 1280-1808” Cambridge University Press, Cambridge, London, New York, Melbourne.
- Sirkeci, Osman (2009) Neoliberalizm Eleştirileri ve Almanya’da Yeniden Sosyal Refah Devleti Arayışları *Gündem Dergisi*, Sayı: 532(11-13) , Kasım.
- Subaşı, Necdet (2004) “1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür” Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekingil Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt:6, Birinci Basım, (217-235) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şaylan, Gencay (1992) “Türkiye’de İslamcı Siyaset”, İkinci Basım, Verso yayıncılık, Ankara.

- Şaylan, Gencay (2003), Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi, İmge Yayınevi, 2. Basım, Ankara.
- Tapper, Richard (1993) Çağdaş Türkiye'de İslam Din, Siyaset, Edebiyat ve Laik Devlet, Basım, Sarmal Yayınevi, Dünden Bugüne Türkiye Dizisi, İstanbul.
- Tunaya, T. Zafer (2003) “İslamcılık Akımı” İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tütengil, Cavit Orhan (1975) “Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod” İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No:2101 İktisat Fakültesi Yayını No: 359, 3. Basım, İstanbul.
- Yavuz, M. Hakan (2004) “Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek” Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekinil Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt:6, Birinci Basım, (591-603) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yay, Gülsün Gürkan (2001) Chicago Okulu, Milton Friedman ve Monetarizm *Liberal Düşünce*, Güz 6 (24), s. 196-207.
- Yıldırım, Ergün (1999) “İktidar Mücadelesi ve Din” Bilge Yayınları: 3, Sosyoloji Dizisi: 2, Birinci Basım, İstanbul.
- Yıldız, Onur (2008) Siyasal İslam, Neo-Liberalizm ve Yeni Sağ: AKP Üzerine Bir Gözden Geçirme, Karaburun Bilim Kongresi Bildirisi.
- Yılmaz, Melahat (2007) “İlmli İslam ve Muhafazakar Demokrasi (Ak Parti Örneği)” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Sosyolojisi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz, Nuh (2004) “İslamcılık, AKP, Siyaset” Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekinil Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt:6, Birinci Basım, (604-631) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yiğit, Mustafa (2006) “Ziya Gökalp’ta İktidarın Meşruiyet Kaynağı” Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yücekök, Ahmet (1997) “Dinin Siyasallaşması: Din-Devlet ilişkilerinde Türkiye Deneyimi”, Afa Yayıncılık ve TÜSES Vakfı, İstanbul.
- Yürük, Ayşe Tülin ve Selvi, Kıymet (2004) “İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri” (Edt.) T. C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:1590, Açık Öğretim Fakültesi Yayını No:842, Eskişehir.

EKLER

EK.1: Araştırmada Kullanılan Anket Formu

1. Oturduğunuz mahalle:.....

2. Cinsiyetiniz: ☐ Kadın ☐ Erkek ☐

3. Yaşınız:.....

4. Medeni Durumunuz: ☐ Evli ☐ Bekâr

5. En son bitirdiğiniz okul:

1. Bir okul bitirmede		5. Lise mezunu	
2. İlkokul mezunu		7. Yüksekokul ya da fakülte mezunu	
3.Ortaokul mezunu		8. Diğer:.....	

6. Çalışıyor musunuz? ☐ Evet ☐ Hayır

7.(çalışıyor iseniz) Mesleğiniz Nedir?

.....

8. Hanenize giren bir aylık toplam geliri aşağıdaki aralıklardan hangisine en yakın?

☐ 0-499 TL

☐ 500-749 TL

☐ 1.500-1.999 TL

☐ 3.000-3.999 TL

☐ 750-999 TL

☐ 2.000-2.499 TL

☐ 4.000-4.999 TL

☐ 1.000-1.499 TL

☐ 2.500-2.999 TL

☐ 5.000 TL - üstü

9. Kendinizi aşağıdaki sosyo-ekonomik gelir gruplarından hangisine daha yakın görüyorsunuz?

☐ Alt

☐ Orta-Alt

☐ Orta

☐ Orta-Üst

☐ Üst

10. Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?

.....

11. Önümüzdeki seçimlerde yine aynı partiye oy vermeyi düşünüyor musunuz?

☐ Evet

☐ Hayır

12. Türkiye'nin **en** önemli sorunu sizce hangisidir?

☐ Terör

☐ Yolsuzluk

☐ Siyasi İstikrarsızlık

☐ Ekonomik Kriz

☐ Kurumlar arası çatışma

☐ Rejim Tehlikesi

☐ İşsizlik

☐ Diğer.....

13. Siyasi olarak AKP nasıl tanımlanabilir?

- ☐ Muhafazakar-Demokrat ☐ Liberal-Demokrat
☐ Merkez Sağ ☐ Milliyetçi
☐ İslamcı ☐ Diğer.....

14. Genel olarak özelleştirmelerin yapılış biçimi hakkında ne düşünüyorsunuz?

- ☐ Olumlu ☐ Olumsuz ☐ Kararsızım ☐ Fikrim Yok

15. Sizce devlet işletmeleri özelleştirilmeli mi?

- ☐ Evet, tamamen özelleştirilmeli ☐ Hayır, hiç biri özelleştirilmemeli
☐ Bir kısmı özelleştirilmeli ☐ Kararsızım ☐ Fikrim Yok

16. Hükümetin özelleştirme politikalarını nasıl buluyorsunuz?

- ☐ Olumlu ☐ Olumsuz ☐ Kararsızım ☐ Fikrim Yok

17. Sizce özelleştirmeler amacına ulaşıyor mu?

- ☐ Evet ☐ Hayır ☐ Kararsızım ☐ Fikrim Yok

18. Kamu personeli alımlarında kişilere yeterince fırsat eşitliği tanındığını düşünüyor musunuz?

- ☐ Evet ☐ Hayır

19. (Hayır cevabı verilmişse) bu düşüncenizin nedenini açıkla mısınız?

.....

20. Sizce 1980 öncesi dönemde olduğu gibi ‘Devlet’ ekonomik alanda etkin bir rol oynamalı mı?

- ☐ Evet, Ekonomik alanda yer almalı ☐ Ekonomik alanda sınırlı bir şekilde yer almalı
☐ Hayır, Ekonomik alanda hiç yer almamalı ☐ Fikrim Yok

21. Hükümetin geçmiş sekiz yıllık ekonomik uygulamalarından hangi grupların daha fazla yararlandığını düşünüyorsunuz?

- ☐ Toplumun Her Kesimi ☐ Yoksul Kesim ☐ Ücretli Çalışanlar (İşçi/Memur)
☐ Tarımla Uğraşan Kesim ☐ Emekli Kesim ☐ Yerli-Yabancı Sermaye Kesimi
☐ Diğer.....

22. Hükümetinin sendikal faaliyetlere karşı tutumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

- ☐ Olumlu ☐ Olumsuz ☐ Kararsızım ☐ Fikrim Yok

23. Devlet yönetiminde yeterince şeffaflığın uygulandığını düşünüyor musunuz?

- ☐ Evet ☐ Hayır ☐ Kararsızım ☐ Fikrim Yok

24. AKP hükümetleri dönemi boyunca etkili bir kamusal denetimin gerçekleştiğini düşünüyor musunuz?

☐ Evet ☐ Hayır ☐ Kararsızım ☐ Fikrim Yok

25. Devlet ihalelerinde yeterince şeffaf davranıldığını düşünüyor musunuz?

☐ Evet ☐ Hayır ☐ Kararsızım ☐ Fikrim Yok

26. Sizce hükümetin uyguladığı vergi politikaları eşit ve adil mi?

☐ Evet ☐ Hayır ☐ Kararsızım ☐ Fikrim Yok

27. Kömür, gıda vb. hükümet yardımlarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

☐ Olumlu ☐ Olumsuz ☐ Kararsızım ☐ Fikrim Yok

28. Sizce bu yapılanlar sosyal devlet uygulamaları olarak devletin zorunlu bir görevi haline getirilmeli mi?

☐ Evet ☐ Hayır ☐ Kararsızım ☐ Fikrim Yok

29. Aşağıda Adalet ve Kalkınma Partisine ilişkin bazı ifadelere yer verilmiş ve AKP algısı ölçülmek istenmiştir. Bu ifadelere seçeneklerden birini işaretleyerek cevap veriniz. 1. Katılıyorum, 2. Kararsızım, 3. Katılmıyorum.

		Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum
		1	2	3
1	Güven veriyor			
2	Şuana kadar ki uygulamaları başarılı			
3	Halkın özlemlerine cevap veren bir parti			
4	Siyasi duruşu belli değil			
5	Denemeye değer			
6	Demokrat bir parti			
7	Kadrosu iyi/Güçlü			
8	Ulusal değerlere bağlı			
9	Laik ve demokratik değerlerle tam uyumlu değil			
10	Partinin lider kadrosunun geçmişleri temiz			
11	Partinin liderinin hitabet yeteneğinin güçlü			
12	Parti içi demokrasi var			
13	Ekonomik sorunları çözen bir parti			
14	Yenilendiler, Değiştiler/Millî Görüş ile ilişkileri kalmadı			
15	Millî Görüş geleneğinden geliyor			
16	İslamcıların partisi			
17	Demokrasiyi geliştirdiler			
18	Kurumlar arası çatışmalara neden oluyor			
19	Türkiye'nin uluslar arası prestijinin artmasına neden oldu			
20	Millî Gelir bu dönemde arttı			
21	Zengin-fakir arasındaki farkın artmasına neden oldu			
22	Yolsuzluklara karıştı			
23	Vatandaşın görüşlerine daha çok önem veriyor			
24	Taraftar basın yaratma çabası içinde			

30. Sizce artan işsizliğin sebebi aşağıdakilerden hangisi olabilir?

- ☐ Uygun iş bulunamaması
 ☐ Mevcut işlerin ücretlerinin düşük olması
☐ İş çok çalışan yok
 ☐ İşsizlik aslında beceriksizliğin bir ürünüdür
☐ Diğer.....

31. Başbakanın ‘üç çocuk ve daha fazlasına sahip olan kişilere hükümetin yardım edeceğine ilişkin açıklamalarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

☐ Olumlu ☐ Olumsuz ☐ Kararsızım ☐ Fikrim Yok

32. Hükümetinin ‘Türban Sorunu’na bakışını nasıl değerlendiriyorsunuz?

☐ Olumlu ☐ Olumsuz ☐ Kararsızım ☐ Fikrim Yok

33. Üniversiteye girişte katsayı uygulamasının kaldırılması yönündeki düzenlemeler hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?

☐ Olumlu ☐ Olumsuz ☐ Kararsızım ☐ Fikrim Yok

34. Hükümetin laiklik ilkesine bakışını nasıl değerlendiriyorsunuz?

☐ Olumlu ☐ Olumsuz ☐ Kararsızım ☐ Fikrim Yok

35. Son olarak sizin eklemek ya da sormak istediğiniz herhangi bir şey var mı?

.....

.....

.....

.....

EK.2: Karşılaştırma Tabloları**Önceki seçimlerde oy verilen parti ve Devlet ihalelerinde yeterince şeffaf davranıldığını düşünülüp düşünülmediği karşılaştırılması**

		Devlet ihalelerinde yeterince şeffaf davranıldığını düşünüyor musunuz?				Toplam
		Evet	Hayır	Kararsızım	Fikrim Yok	
Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?	AKP	40	23	10	6	79
	CHP	2	57	5	5	69
	DEHAP	0	1	0	0	1
	DP	1	4	0	0	5
	DTP	0	2	0	0	2
	DYP	0	1	0	1	2
	EMEK	0	1	0	0	1
	İP	0	1	0	0	1
	KULLANMADIM	0	11	0	0	11
	MHP	3	23	2	1	29
Toplam		46	124	17	13	200

Yaş dağılımı ve önceki seçimlerde hangi partiye oy verildiği karşılaştırılması

		Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?										Toplam
		AKP	CHP	DEHAP	DP	DTP	DYP	EMEK	İP	KULANM.	MHP	
Yaşınız	15-19	1	1	0	0	0	0	0	0	1	0	3
	20-24	3	1	0	0	0	1	0	0	4	4	13
	25-29	7	11	0	1	0	0	0	0	1	6	26
	30-34	13	7	1	0	0	0	0	0	1	4	26
	35-39	11	5	0	1	1	1	0	0	1	2	22
	40-44	14	7	0	1	0	0	0	0	0	2	24
	45-49	7	6	0	1	0	0	0	0	0	3	17
	50-54	4	9	0	0	0	0	1	0	1	0	15
	55-59	4	8	0	1	1	0	0	0	2	5	21
	60-64	6	8	0	0	0	0	0	0	0	1	15
	65 ve üzeri	9	6	0	0	0	0	0	1	0	2	18
Toplam		79	69	1	5	2	2	1	1	11	29	200

Önceki seçimlerde oy verilen parti ve devlet işletmelerinin özelleştirilip özelleştirilmemesi hakkındaki düşüncenin karşılaştırılması

		Sizce devlet işletmeleri özelleştirilmeli mi?					Toplam
		Evet, tamamen özelleştirilmeli	Hayır, hiç biri özelleştirilmemeli	Bir kısmı özelleştirilmeli	Kararsızım	Fikrim Yok	
Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?	AKP	25	13	35	4	2	79
	CHP	4	27	36	1	1	69
	DEHAP	0	1	0	0	0	1
	DP	2	1	2	0	0	5
	DTP	0	2	0	0	0	2
	DYP	0	1	1	0	0	2
	EMEK	0	1	0	0	0	1
	İP	0	1	0	0	0	1
	KULLANM.	1	4	6	0	0	11
	MHP	3	10	12	4	0	29
Toplam		35	61	92	9	3	200

Önceki seçimlerde oy verilen parti ve özelleştirmelerin amacına ulaşip ulaşmadığı hakkındaki düşüncenin karşılaştırılması

		Sizce özelleştirmeler amacına ulaşıyor mu?				Toplam
		Evet	Hayır	Kararsızım	Fikrim Yok	
Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?	AKP	44	17	12	6	79
	CHP	2	56	7	4	69
	DEHAP	0	0	0	1	1
	DP	1	4	0	0	5
	DTP	0	1	1	0	2
	DYP	0	1	1	0	2
	EMEK	0	1	0	0	1
	İP	0	1	0	0	1
	KULLANM.	2	7	2	0	11
	MHP	5	19	2	3	29
Toplam		54	107	25	14	200

Önceki seçimlerde oy verilen parti ve bir sonraki seçimde aynı partiye oy verilip verilmeyeceği karşılaştırılması

		Önümüzdeki seçimlerde yine aynı partiye mi oy vermeyi düşünüyorsunuz?		Toplam
		Evet	Hayır	
Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?	AKP	63	16	79
	CHP	62	7	69
	DEHAP	1	0	1
	DP	1	3	4
	DTP	2	0	2
	DYP	0	2	2
	EMEK	1	0	1
	İP	0	1	1
	KULLANM.	2	2	4
	MHP	21	8	29
Toplam		153	39	192

Önceki seçimlerde oy verilen parti ve hükümetin geçmiş sekiz yıllık ekonomik uygulamalarından hangi grupların daha fazla yararlandığını düşünüldüğü karşılaştırılması

		Hükümetin geçmiş sekiz yıllık ekonomik uygulamalarından hangi grupların daha fazla yararlandığını düşünüyorsunuz?						Toplam
		Toplumun Her Kesimi	Yoksul Kesim	Ücretli Çalışanlar (Memur/İşçi)	Tarımla Uğraşan Kesim	Yerli-Yabancı Sermaye	Diğer	
Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?	AKP	31	11	10	0	22	5	79
	CHP	3	5	1	1	47	12	69
	DEHAP	1	0	0	0	0	0	1
	DP	0	2	0	0	2	1	5
	DTP	0	0	0	0	2	0	2
	DYP	1	0	0	0	1	0	2
	EMEK	0	0	0	0	1	0	1
	İP	0	0	0	0	1	0	1
	KULANM.	0	0	2	0	7	2	11
	MHP	3	1	1	1	15	8	29
Toplam		39	19	14	2	98	28	200

Önceki seçimlerde oy verilen parti ve hükümetinin sendikal faaliyetlere karşı tutumunu nasıl değerlendirildiği karşılaştırılması

		Hükümetinin sendikal faaliyetlere karşı tutumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?				Toplam
		Olumlu	Olumsuz	Kararsız	Fikrim Yok	
Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?	AKP	44	13	13	9	79
	CHP	3	56	6	4	69
	DEHAP	0	0	0	1	1
	DP	0	5	0	0	5
	DTP	1	1	0	0	2
	DYP	0	2	0	0	2
	EMEK	0	1	0	0	1
	İP	0	1	0	0	1
	KULANM.	0	7	4	0	11
	MHP	5	19	2	3	29
Toplam		53	105	25	17	200

Önceki seçimlerde oy verilen parti ve AKP hükümetleri dönemi boyunca etkili bir kamusal denetimin gerçekleştiğini düşünüp düşünülmediği karşılaştırılması

		AKP hükümetleri dönemi boyunca etkili bir kamusal denetimin gerçekleştiğini düşünüyor musunuz?				Toplam
		Evet	Hayır	Kararsız	Fikrim Yok	
Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?	AKP	52	15	7	5	79
	CHP	8	46	10	5	69
	DEHAP	1	0	0	0	1
	DP	1	3	1	0	5
	DTP	0	1	1	0	2
	DYP	1	1	0	0	2
	EMEK	0	1	0	0	1
	İP	0	1	0	0	1
	KULLANM.	0	8	2	1	11
	MHP	4	18	6	1	29
Toplam		67	94	27	12	200

Önceki seçimlerde oy verilen parti ve hükümetin uyguladığı vergi politikaları eşit ve adil olup olmadığı düşüncesinin karşılaştırılması

		Sizce hükümetin uyguladığı vergi politikaları eşit ve adil mi?				Toplam
		Evet	Hayır	Kararsız	Fikrim Yok	
Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?	AKP	35	33	10	1	79
	CHP	0	59	5	5	69
	DEHAP	0	1	0	0	1
	DP	0	5	0	0	5
	DTP	0	2	0	0	2
	DYP	0	1	0	1	2
	EMEK	0	1	0	0	1
	İP	0	1	0	0	1
	KULLANM.	1	10	0	0	11
	MHP	2	24	2	1	29
Toplam		38	137	17	8	200

Önceki seçimlerde oy verilen parti ve artan işsizliğin sebebi karşılaştırılması

		Sizce artan işsizliğin sebebi aşağıdakilerden hangisi olabilir?					Toplam
		Uygun iş bulunamaması	Mevcut işlerin ücretlerinin düşük olması	İş çok çalışan yok	İşsizlik aslında beceriksizliğin bir ürünüdür	Diğer	
Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?	AKP	24	20	8	14	13	79
	CHP	15	17	0	8	29	69
	DEHAP	0	0	0	0	1	1
	DP	2	1	1	1	0	5
	DTP	1	0	0	0	1	2
	DYP	1	1	0	0	0	2
	EMEK	0	0	0	0	1	1
	İP	0	1	0	0	0	1
	KULANM.	2	7	0	0	2	11
	MHP	12	4	1	3	9	29
Toplam		57	51	10	26	56	200

Önceki seçimlerde oy verilen parti ve Üniversiteye girişte katsayı uygulamasının kaldırılması yönündeki düzenlemeler hakkındaki düşüncelerinin karşılaştırılması

		Üniversiteye girişte katsayı uygulamasının kaldırılması yönündeki düzenlemeler hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?				Toplam
		Olumlu	Olumsuz	Kararsızım	Fikrim Yok	
Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?	AKP	55	10	7	7	79
	CHP	10	37	13	9	69
	DEHAP	0	0	0	1	1
	DP	4	0	1	0	5
	DTP	1	1	0	0	2
	DYP	1	0	1	0	2
	EMEK	0	0	0	1	1
	İP	0	1	0	0	1
	KULLANM.	5	2	2	2	11
	MHP	8	15	3	3	29
Toplam		84	66	27	23	200

Önceki seçimlerde oy verilen parti ve hükümetin laiklik ilkesine bakışını nasıl değerlendirilmesi karşılaştırılması

		Hükümetin laiklik ilkesine bakışını nasıl değerlendiriyorsunuz?				Toplam
		Olumlu	Olumsuz	Kararsız	Fikrim Yok	
Önceki seçimlerde hangi partiye oy verdiniz?	AKP	58	8	12	1	79
	CHP	6	55	2	6	69
	DEHAP	0	0	0	1	1
	DP	1	3	1	0	5
	DTP	0	1	1	0	2
	DYP	1	1	0	0	2
	EMEK	0	1	0	0	1
	İP	0	1	0	0	1
	KULLANM.	1	5	4	1	11
	MHP	4	22	2	1	29
Toplam		71	97	22	10	200

Devlet işletmelerinin özelleştirilmesi hakkında ne düşünüldüğü ve özelleştirmelerin amacına ulaşip ulaşmadığı karşılaştırılması

		Sizce özelleştirmeler amacına ulaşıyor mu?				Toplam
		Evet	Hayır	Kararsız	Fikrim Yok	
Sizce devlet işletmeleri özelleştirilmeli mi?	Evet, tamamen özelleştirilmeli	29	6	0	0	35
	Hayır, hiç biri özelleştirilmemeli	1	50	5	5	61
	Bir kısmı özelleştirilmeli	23	49	18	2	92
	Kararsızım	0	2	2	5	9
	Fikrim Yok	1	0	0	2	3
Toplam		54	107	25	14	200

Siyasi olarak AKP'nin nasıl tanımlandığı ve AKP'nin İslamcıların partisi ifadesinin karşılaştırılması

		İslamcıların partisi			Toplam
		Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	
Siyasi olarak AKP'yi nasıl tanımlarsınız?	Muhafazakar-Demokrat	16	10	23	49
	Liberal-Demokrat	9	4	16	29
	Merkez Sağ	6	2	10	18
	Milliyetçi	4	0	3	7
	İslamcı	56	8	10	74
	Diğer	11	3	9	23
Toplam		102	27	71	200